

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(HADİS) ANABİLİM DALI

KİYÂMET ALÂMETLERİ
(On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivâyetlerin Tahlîli)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Süleyman ALTUNTAŞ

Ankara – 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(HADİS) ANABİLİM DALI

KİYÂMET ALÂMETLERİ
(On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivâyetlerin Tahlîli)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Süleyman ALTUNTAŞ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara – 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(HADİS) ANABİLİM DALI

KİYÂMET ALÂMETLERİ
(On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivâyetlerin Tahlîli)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Bünyamin ERUL

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi: / / 2007

Kısaltmalar

a.y.: aynı yer

bkz: bakınız

b.y.: basım yeri

c: cilt

DEÜİF: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

h: hicrî

m: mîlâdî

ö: ölümü

s: sayfa

ter: tercüme

TDV: Türkiye Diyânet Vakfı

v.y.: vefât yeri

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	8
A-TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ	8
B- TEZİN AMACI	9
C- TEZİN METODU VE PLANI	9

I.BÖLÜM

KIYÂMET ALÂMETLERİ KÜLTÜRÜ VE KAVRAMLAR

A- KİYÂMET ALAMETLERİ KÜLTÜRÜ	11
1- Yahûdî ve Hıristiyan Kültürlerinde Kıyâmet Alâmetleri	12
2- İslâm Kültüründe Kıyâmet Alâmetleri	19
B- KAVRAMLAR	26
1- Eşrât	26
2- Âyet	28
3- Dâbbe	29
4- Ye'cûc ve Me'cûc	30
5- Nuzûl	31
6- Tulûu'ş-Şems	34
7- Duhan	35
8- Hasf	35
9- Nâr	36
10- Deccâl	36

II. BÖLÜM

KIYAMETİN KOPMASI İLE İLGİLİ ON ALÂMETİ BİLDİREN RİVÂYET 38

A- Sayılan On Kıyâmet Alâmetinin Ortak Olduğu Tarikler	39
1- Huzeyfe b. Esîd'e Nisbet Edilen Rivâyetler	39
a- Sahîh-i Müslim, 2901 Numaralı Rivâyet	39
i) Hadisin rivâyet zinciri	40
ii) Râvîler	40

b- Ebû Dâvud, 4311 Numaralı Rivâyet	44
i) Hadisin rivâyet zinciri	44
ii) Râvîler	45
c- İbn Mâce, 4055 Numaralı Rivâyet	47
i) Hadisin rivâyet zinciri	47
ii) Râvîler	48
d) Ahmed b. Hanbel, 16186 Numaralı Rivâyet	49
i) Hadisin rivâyet zinciri	49
ii) Râvîler	49
e) Ahmed b. Hanbel, 16189 Numaralı Rivâyet	49
i) Hadisin rivâyet zinciri	50
ii) Râvîler	50
f) İbn Hibbân, 6791 Numaralı Rivâyet	51
i) Hadisin rivâyet zinciri	51
ii) Râvîler	51
g) Nesâî, el-Kübrâ, 11380 Numaralı Rivâyet.....	52
i) Hadisin rivâyet zinciri	52
ii) Râvîler	52
h) Nesâî, el-Kübrâ, 11482 Numaralı Rivâyet.....	53
i) Hadisin rivâyet zinciri	53
ii) Râvîler	53
i) Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3029 Numaralı Rivâyet	57
i) Hadisin rivâyet zinciri	57
ii) Râvîler	57
j) Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3030 Numaralı Rivâyet	62
i) Hadisin rivâyet zinciri	62
ii) Râvîler	62
k) Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3033 Numaralı Rivâyet	63
i) Hadisin rivâyet zinciri	63
ii) Râvîler	63
l) Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3034 Numaralı Rivâyet	65
i) Hadisin rivâyet zinciri	65
ii) Râvîler	65
m) Tayâlisî, 1067 Numaralı Rivâyet	69

i) Hadisin rivâyet zinciri	69
ii) Râvîler	69
n) İbn Hibbân, 6843 Numaralı Rivâyet	71
i) Hadisin rivâyet zinciri	71
2- Vâsile b. el-Eskâ'ya Nisbet Edilen Rivâyetler	72
a) Hâkim, el-Müstedrek, 8317 Numaralı Rivâyet	72
i) Hadisin rivâyet zinciri	72
ii) Râvîler	73
b) Taberânî, Müsnedü'ş-Şâmiyyîn, 864 Numaralı Rivâyet	74
i) Hadisin rivâyet zinciri	74
ii) Râvîler	74
B- Sayılan On Kıyâmet Alâmetinin Farklılık Gösterdiği Tarikler	76
1- Tirmîzî, 2183 Numaralı Rivâyet	76
i) Hadisin rivâyet zinciri	77
ii) Râvîler	77
2- Ahmed b. Hanbel, 16188 Numaralı Rivâyet	81
i) Hadisin rivâyet zinciri	82
ii) Râvîler	82
3- Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3028 Numaralı Rivâyet	83
i) Hadisin rivâyet zinciri	84
ii) Râvîler	85
4- Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 195 Numaralı Rivâyet	88
i) Hadisin rivâyet zinciri	89
ii) Râvîler	89
5- eş-Şeybânî, el-Âhâd ve'l-Müsennâ, 1012 – 1013 Numaralı Rivâyet	90
i) Hadisin rivâyet zinciri	91
ii) Râvîler	91
6- İbn Ebî Şeybe, el-Musanef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr, 7/489 (37464) Numaralı Rivây	93
i) Hadisin rivâyet zinciri	93
ii) Râvîler	93
GENEL DEĞERLENDİRME	96
SONUÇ	103
BİBLİYOGRAFYA	104

ÖNSÖZ

Varlığın başlangıcı gibi sonu da, hemen herkesin durup düşündüğü bir konudur. Her varlığın bir sonu olduğunu gören insan, akli sâyesinde her şeyin bir sonu olması gerektiğine hükmetmiştir. Ancak bu hükmediş varlık âleminin ne zaman sona ereceği, eşyanın âkibetinin ne olacağı konusunda büyük bir merakın da sebebi olmuştur. Aklın ulaştığı bu sonucu ilâhî rehberlik tēyit etmiş, evrenin düzeninin mutlaka yok olacağını haber vermiştir. Ancak son buluşun kesinliğini haber veren kaynak, bu mutlak sonun ne zaman geleceğini açıkça belirtmiş değildir. Kıyâmetin gerçekleşeceği zamanın önceden bilinemeyecek olması, insanları bu zamanın yaklaştığını haber veren işâret ve olayları merak etmekten alıkoymamıştır. İnsanın geleceğe yönelik düşüncesi üzerinde önemli bir yönlendirici olan “Kıyâmet ve alâmetleri” konusu bu niteliği üzerinde araştırma yapmağa değer bir konu olarak ortadadır.

İşte biz de çalışma konusu olarak kıyâmet alâmetlerini zikreden rivâyetleri ele aldık. Ancak bu konuda pek çok rivâyet bulunduğu için, çalışmanın derinlemesine olarak gerçekleşmesi amacıyla bir alan sınırlamasına gitmek zorunlu oldu. Bu sebeple çalışmamızı kıyâmetin on alâmetini bir arada zikreden Vâsile ve Huzeyfe rivâyetlerinin incelemesi üzerine gerçekleştirdik.

Araştırmalarımız sonunda inceleme konusu yaptığımız iki rivâyetin sahih yani Hz. Peygambere ait ifadeler oldukları sonucuna ulaştık. Bu çalışmanın, alanındaki tartışmalara son noktayı koymasının mümkün olmadığı açıktır. Tartışmanın hadis usûlü boyutuna yeni bir vurgu yapmış ve ortaya çıkacak yeni çalışmalar için bir adım atmış olabilirse çalışmamız amacına ulaşmış olacaktır.

Bu vesîle ile, çalışmam süresince yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Bünyamin ERUL Bey'e teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Süleyman ALTUNTAŞ

ANKARA - 2007

GİRİŞ

A- TEZİN KONUSU ve ÖNEMİ

Kıyâmet ve alâmetleri konusunda, tarih boyunca pek çok çalışma kaleme alınmıştır. İslâm'ın gelişi ile de bu süreç yavaşlamamış, aksine hızlanmıştır.

Kur'an'da, kıyâmetin kopacağı kesin olarak bildirilmiş, ancak bu kopuşun öncesinde var olacağı belirtilen işâretler / alâmetler, hadis külliyâtında yer bulmuştur. Kimi müfessirler, Kur'an'daki bazı âyetlerin, bu alâmetleri ifade ettiği şeklinde yorumlar getirmişlerdir.¹ Ancak bu noktada karşı görüşlerin ortaya çıktığını da görebilmekteyiz. Tartışmaların odak noktasını ise, bu konu ile ilgili olarak temel İslâmî kaynaklarda yer alan haberlerin sıhhati problemi oluşturmuştur.

Resulullah'tan rivâyet edilen haberlerin, hadis ilmi kriterlerine uygunluğu, bu haberlerin değerlendirmeye değer olup olmadığını gösteren ilk ve en önemli kriterdir. Çünkü rivâyetlerin sıhhat derecelerinin tespiti yapılmadan getirilecek olan bir değerlendirme; önyargı, kişisel kanaat ve kültür gibi etkenlerin kontrolü ve baskısı altında kalabilecektir.

Bu çalışmamızda kıyâmet alâmetleri içerisinde çok önemli bir yeri olan on alâmeti bir arada zikreden Vâsile ve Huzeyfe rivayetlerini inceledik. Müslümanların kıyâmet alâmetleri hakkında inanış ve kabullerinin temelini bu ve benzeri rivâyetlerin oluşturuyor olması çalışmanın önemini açıkça ortaya koymaktadır.

¹ Meselâ bkz: Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr; Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, I-XIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999/1420; 3/289.

B- TEZİN AMACI

Hadis rivâyetleri, senet ve metinleri ile bir bütünlük arzeder. Rivâyetlerin incelenmesinde, her iki kısmın da titizlikle tetkik edilmesi gerekir. Senette bulunan bir problem, metin üzerinde yapılan yorumları etkileyecektir. Metnin incelenmesi de, benzer bir durumu senet için ortaya koyacaktır.

Araştırmamızın amacı, kıyâmet alâmetleri konusunda oldukça kapsamlı bilgiler veren bu iki rivâyeti hadis ilmi kıstaslarına göre değerlendirmektir ve Müslümanların bu konudaki inaniş ve kabullerinin “zemin etüdünü yapmak”tır.

C- TEZİN METODU ve PLANI

Çalışma, genel olarak İslâm kültüründe ve diğer semâvî dinlerin oluşturduğu kültürlerde “kıyâmet alâmetleri” olgusuna genel bir bakış ile başlamaktadır. Burada “kıyâmet alâmetleri kültürü” başlığı altında önce Hıristiyan ve Yahûdî kültürlerinde kıyâmet alâmetleri konusunu ele aldık. Asıl konuyu arka plana itmeme endişesi ile özetleyici ve genelleyici bir yol tuttuk. Yaptığımız açıklamalarda yoruma yer vermedik. Zira bu noktada yapılacak yorumlar varılacak sonuçların sağlıklı olmasına sebep olabilir.

Daha sonra İslâm kültürünü ele aldık. İslâm toplumunun konuya neden ve hangi oranda ilgi gösterdiği, İslâm kaynaklarında hangi alâmetlerin yer bulunduğunu inceledik. Konuyu biraz daha somutlaştırmak maksadıyla, bu konuda yazılan bazı eserleri yazarları ve eser isimlerini belirttik.

İkinci bölümde konumuzla ilgili kavramları ele aldık. Bu kavramların kelime ve ıstılah manaları üzerinde durduk. Kavramların Kur’an-ı Kerim’de yer alıp almadığına bu bölümde değinmeye çalıştık..

Üçüncü bölümde ise, kıyâmetin on alâmetini konu alan rivâyetleri tespit ederek bunların tek tek senet ve metin incelemesini yaptık.

Çalışmada incelediğimiz iki rivâyetin tariklerini iki ana gruba ayırdık. Birinci grupta içerdikleri on alâmet arasında fark bulunmayan tarikler, ikinci grupta ise

alâmetler arasında fark bulunan tarikler toplanmıştır.

Rivâyetleri ve tariklerin incelerken şu yöntemi takip ettik:

Önce rivâyetin kaynaklardaki yerini belirledik, sonra rivâyetin metnini yazdık. Metnin tercümesini ve bunun arkasından rivâyetin senedini bir tablo halinde ortaya koyduk. Sened tablosunda râvî ile birlikte o râvînin cerh ve ta'dil durumu ve vefât tarihi bilgilerini de belirttik. Vefât tarihine ulaşamadığımız râvîler oldu. Tespit edemediğimiz vefat tarihine soru işareti (?) ile vurgu yaptık.

Tablolarda yer alan râvîlerin cerh ve ta'dil bilgileri hakkında, ilgili kaynak eserlere başvurduk. Bir rivâyet ile ilgili olarak hakkında bilgi verdiğimiz bir râvîye daha sonra geçtiği yerlerde değinmedik. Konunun gereksiz olarak uzamaması için elden gelen çabayı gösterdik.

İncelediğimiz rivâyetlere birer numara verdik. Her rivâyet ile ilgi açıklamalar sırasında hakkında cerh ve ta'dil bilgilerini sunduğumuz râvîleri de ayrı ayrı numaralandırdık. Ardından her bir rivâyetin aktardığı on alâmeti yorumsuz maddeler halinde sıraladık.

Son bölümde ise soru ve cevap yöntemi ile bir değerlendirmede bulunduk.

I. BÖLÜM:

KIYÂMET ALÂMETLERİ KÜLTÜRÜ VE KAVRAMLAR

A- KIYÂMET ALÂMETLERİ KÜLTÜRÜ

Kültür, çok yönlü bir olgudur. Onu tümü ile kucaklayabilmek geniş bir açıdan bakmayı gerektirir. Kültür; alet ve tüketim maddeleri, ictimâî grupları düzenleyen organik nizamları, fikir ve sanatları, inanç ve adetleri içine alan bir bütündür.²

İnançlar, insanların düşünce yapılarını ve hayat tarzlarını etkiler.³ Çünkü insanlar, inandıkları gibi düşünür ve düşündükleri gibi yaşarlar.

Kıyâmet alâmetleri ile ilgili bilgilerin toplum katındaki değerini, bu bilgilerin kültüre olan yansımalarını belirginleştirerek görebiliriz. Kıyamet alametleri konusuna, toplum kültürünün verdiği pay, onu incelemek için ayırdığı zaman; konunun önemi hakkında bize bilgi verecektir.

Kültürlerin en önemli veri kaynağı olan kutsal metinler ve bu metinlerde yer alan bilgiler üzerine yapılan çalışmalar bizi, konumuzun kültür üzerindeki ağırlığı noktasında bilgilendirecektir, kanaatindeyiz. Bu sebeple, Yahûdî - Hıristiyan ve İslâm kültürlerinde kıyâmet alâmetlerinin yerini genel hatları ile görmek istiyoruz.

² Oğuz, Burhan, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976 , s. 20.

³ Bkz: Çubukçu, İ. Âgâh, *Kültürümüzde Din Unsuru*, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı: 46, Ankara, 1990, s. 65.

1- Yahûdî ve Hıristiyan Kùltürlerinde Kıyâmet Alâmetleri

İslâm kaynaklarında, kıyâmet alâmetleri üzerinde yapılan tartışmalarda, gündeme getirilen bir husus da, kıyâmet alâmetleri kùltürünün, İslâm kùltürüne, önceki semâvî dinlere ait kùltürlerden geçmiş olabileceği ihtimâlidir.

Kıyâmet alâmetlerinin, İslâm'a diğèr dinlerden geçmiş olabileceği ihtimâli İslâm kùltüründeki kıyâmet alâmetleri ile alakalı bilgi ve düşünceleri eleştiren âlim ve düşünürlerin tutunduğu önemli bir dayanaktır.

Bu noktada, Yahûdîlikteki ve Hıristiyanlıktaki kıyâmet alâmetleri hakkında genel bir görüş sahibi olmanın konumuzu kavramamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Kıyâmet alâmetleri konusunun, insan tabiatından kaynaklanan "Gelecekte ne olacak?" merakının ortaya koyduğu bir olgu olduğunu vurgulamıştık. Yahûdî ve Hıristiyanların da bu meraka düşmüş olmalarını tabî karşılamak gerekir.

a) YAHÛDÎLİK'TE KİYÂMET ALÂMETLERİ

Yahûdîlikte kıyâmet alâmetleri ile ilgili temel kaynak Tevrat'tır. Kıyâmet saatinin belirsizliği, Tevrat'ta kıyâmetin aniden meydana geleceği; vâki olacağı ve yaklaştığı ifadeleri ile dile getirilmiştir.⁴

Tevrat'ta yer alan kıyâmet alâmetleri farklı bölümlerde karşımıza çıkmaktadır.

- Savaşlar olacak

"İşte Rabbin günü geliyor ve senin ganîmet malını senin elinden alıp

⁴ "Ve o gün, gerçekleşir" İşâ'ya, 27, Söz: 13, "Onların amellerinin ve düşüncelerinin karşılığını vereceğim (cezalandıracağım), bütün milletleri ve onların dillerini bir araya toplayacağımız gün geliyor" İşâ'ya 66, Söz: 18 [*el-Kitâbu'l-Mukaddes*, Dâru'l-Kutubi'l-Mukaddes fi'ş-Şarki'l-Evsat, b.y. yok, 1984]

payedecekler. Çünkü bütün milletleri Yerusolim'e karşı savaşmaya toplayacağım ve şehir alınacak ve evler yağma edilecek, kadınlar kirletilecek ve şehrin yarısı sürgüne gönderilecek. Şehirdeki diğerleri ise kesilmeyecek ve şehirden atılmayacak.” (Zekarya 14, Sözler: 1-2)

- Tabî felaketler meydana gelecek

“Ve o gün onun ayakları Kudüs önünde, şarkta olan Zeytin Dağı üzerinde duracak ve Zeytin Dağı şarka ve garba doğru ortasından yarılacak ve çok büyük bir dere olacak ve dağın yarısı kuzeye ve yarısı güneye çekilecek.” (Zekerya 14, Sözler: 1-4)

- İklim değişiklikleri meydana gelecek

“Ve Mısır diyarı, virâne ve çöl olacak. Ve Mısır diyarını Sevene Kulesinden Habeş ili sınırına kadar bütün çöl ve virâne edeceğim.”⁵ (Hezekiel 29, Sözler: 9-10)

- Ahlâkî bozukluklar meydana gelecek

“Ve çocukları onlara reis edeceğim ve küçük çocuklar onlara saltanat edecekler. Ve kavim karşılıklı birbirine ve herkes komşusuna kin besleyecek; çocuk ihtiyara ve alçak adam şerefli adama karşı hayasızca davranacak. Ey kavmim sana yol gösterenler seni saptırıyorlar ve yürüyeceğin yolu bozuyorlar.” (İşa'ya 3, Sözler: 4, 5, 12)

Tevrat'ta zikredilen kıyâmet alâmetleri, Ahd-i Cedîd'in (İncil'in) tasvir ve haberleri ile benzerlik göstermektedir. Az sonra İncil'deki kıyâmet alâmetleri konusu bünyesinde göreceğimiz “Göksel Egemenlik” kavramına Tevrat'ta da, benzer ifadelerle rastlamaktayız. Tevrat'ta geçen bu ifadenin karşılığı “Rabbin günü” ifadesidir.

⁵ Bu konuda ayrıca bkz: İşa'ya 7, sözler: 18, 23-24 ve Zekerya 10, Ayet: 11 ve İşa'ya 13, sözler: 19-22.

b) HİRİSTİYANLIK'TA KIYÂMET ALÂMETLERİ

Hıristiyanlıkta, geleceğin tarihi anlamında kullanılan “apokalips” ya da “apokaliptisizm” kavramları, genelde kıyâmet alâmetleri, özelde ise İslâm kültüründeki fiten ve melâhim kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁶

Hıristiyan inancına göre de, geleceğe dair bilgi özellikle kıyâmete dair bilgi sadece Tanrı'nın ilmindedir. İnsanlar bunları bilemezler. İncil'de bu şöyle denmektedir:

“O günü ve saati ne gökteki melekler, ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilemez.”⁷ İncil'de bu ifade, Markos 13 Söz: 32'de tekrar edilmekte ve arkasından, insanların bu anın geleceği saati bilmemeleri sebebi ile sürekli “dikkatli ve uyanık” olmaları gerektiği belirtilmektedir.

İncil'deki kıyâmet alâmetleri anlatımları, bazen yalın bazen de teşbihlerle yapılmıştır.

- Teşbihsiz Anlatımlar

Matta bölümünde yer alan ifadeler, Hz. İsa'nın ağzından kıyâmet alâmetlerini teşbihe başvurmadan sıralamaktadır:

“İsa tapınaktan çıkıp giderken, öğrencileri, tapınağın binalarını ona göstermek için yanına geldiler. İsa onlara, bütün bunları görüyor musunuz, dedi. Size doğrusunu söyleyeyim, Burada taş üstünde taş kalmayacak, hepsi yıkılacak! İsa, Zeytin Dağı'nda otururken öğrencileri yalnız olarak yanına geldiler. “Söyle bize” dediler, “Bu dediklerin ne zaman olacak, senin gelişini ve çağın bitimini gösteren belirti ne olacak?”

İsa onlara şu karşılığı verdi: “ Sakın kimse sizi saptırmasın. Birçokları “Mesih benim”, diyerek, benim adımla gelecek, birçok kişiyi saptıracaklar. Savaş gürültüleri, savaş haberleri duyacaksınız. Korkmayın sakın! Bunların olması gerek

⁶ Bkz: Özcan Hıdır, *Yahûdî Kültürü ve Hadisler*, I, İnsan Yayınları, İstanbul, Şubat 2006, s. 542.

⁷ Matta 24, Söz: 36 [*İncil, Müjde, İncil'in Çağdaş Türkçesi*, Yeni Yaşam Yayınları, 3. Basım, Aralık 1996, İstanbul].

ama daha bu son değildir. Ulus ulusa, devlet devlete savaş açacak, yer yer kıtlıklar, depremler olacak. Bütün bunlar doğum sancılarının başlangıcıdır. O zaman, sizi sıkıntıya sokacak ve öldürecekler. Benim adımdan ötürü tüm uluslar sizden nefret edecek. O zaman, birçok kişi imandan sapacak, birbirlerini ele verecek ve birbirlerinden nefret edecekler. Birçok sahte peygamber türeyecek ve bunlar birçok kişiyi saptıracak. Kötülüklerin çoğalmasından ötürü birçokların sevgisi soğuyacak. Ama sonuna kadar dayanan kurtulacaktır. Göksel Egemenliğin bu müjdesi, tüm uluslara bir tanıklık olmak üzere bütün dünyada duyurulacak ve son zaman gelecektir.”⁸

Bu cümleler incelendiğinde kıyâmet alâmeti olarak değerlendirilebilecek maddeler şöyle sıralanabilir:

- 1- Mâbedin yıkılıp, taşın üstünde taşın kalmaması
- 2- Sahte Mesih iddiâcılarının ortaya çıkması
- 3- Savaşların artması
- 4- Hıristiyanların diğer milletler tarafından dışlanması ve öldürülmesi
- 5- İmandan sapmaların olması, Hıristiyanların birbirine düşmesi
- 6- Kötülüklerin çoğalması
- 7- Sahte peygamberlerin ortaya çıkması
- 8- Kıtlıkların ve depremlerin meydana gelmesi

- Teşbihli Anlatımlar

İncil’de kıyâmet alâmetlerine ilişkin uzun benzetmeler yapılmıştır. Konu başlı başına ayrı bir makâle veya çalışmayı kapsayacak genişliktedir. Alâmetler, açıklama ve yorumları gerektiren teşbihleri içermektedir. Burada, İncil’de geçen teşbihleri teker teker ele alarak açıklama yerine, bu maddeleri ana başlıklara ve bu başlıkların izahına indirgeyerek çalışmamıza dâhil etmeyi konu bütünlüğü açısından uygun görüyoruz.

Bu teşbihler genel olarak üç ana unsurdan bahseder. Bunlar, Yedi Mührün açılması, Yedi Borunun Çalınması ve Yedi Tasın Boşaltılması’dır.

⁸ Matta 24, sözler: 1-14.

Bu unsurlara dair tasvirler, İncil'in farklı bölümlerinde uzun bir şekilde aktarılmaktadır⁹

Bu ifadeler, kıyâmet öncesinde meydana gelecek büyük felaketlerin habercisi olarak aktarılmaktadır. Açılan her mühür ile bir musîbet görülmekte, yeryüzünün düzeni bozulmaktadır. Birinci mührün açılması ile başlayan felaketlere, yedinci mührün açılması ile kısa bir ara verilir. Ardından elinde yedi boru bulunan meleğin ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Melek her bir boruyu üfledikçe yeni felaketler; yangınlar, toplu ölümler, gök cisimlerinin yeryüzüne isabet etmeleri, büyük bir dumanın ortaya çıkarak yeryüzünü kaplaması, hayvan sürülerinin yeryüzünü istilâ etmeleri, Fırat nehrinden çıkacak atlı, yok edici orduların ortaya çıkartılması gibi olaylar zuhûr edecektir. Son boru ile de dünya krallığı İsâ Mesih'in olacaktır.

Kıyâmet alâmetlerinin sonuncusu olan yedi dolu tasın dünyaya boşaltılması da ayrı dert ve musîbetleri işaret etmektedir. Tasların teker teker boşaltılması ile denizlerdeki bütün canlıların ölmesi, ırmakların ve su kaynaklarının birer zehir kaynağı halini alarak içenleri öldürmesi, insanların yüksek sıcaklık altında kavrulmaları, yeryüzünün karanlığa boğulması, dünya krallarının Armagedon'da¹⁰ toplanması, yeryüzünde gelmiş geçmiş en büyük depremin meydana gelmesi, bir dert ve musîbet olarak gerçekleşmektedir.

İncil'de yer alan bu alâmetlerin sürekli olarak atıfta bulunduğu unsur, İsâ Mesih'in yeryüzüne tekrar dönmesi ile gerçekleşecek olan Göksel Egemenliğin kurulmasıdır. Bu alâmet, biri Hz. İsâ'nın yeryüzüne tekrar gönderilmesi diğeri ise

⁹ Bkz: Yuhanna'nın VaHYi 6, sözler: 1-17; Yuhanna'nın VaHYi 7, sözler:1-8; Yuhanna'nın VaHYi 8, sözler: 1-13; Yuhanna'nın VaHYi 9, sözler: 1-21; Yuhanna'nın VaHYi 11, sözler: 3-19; Yuhanna'nın VaHYi 15, sözler: 1, 6-8; Yuhanna'nın VaHYi 16, sözler: 1-21.

¹⁰ (Hiristiyan) Din bilginleri, Armagedon'un "Megiddo Tepesi" manasına gelen İbrânîce "harmegiddo" kelimelerin Yunanca şekli olduğunu ifade ediyorlar. Megiddo eski çağlarda Filistin'de muhteşem duvarlarla korunmuş bir şehirdi. Bölgeyle ilgili muhtelif tarihî rivâyetler mevcuttur. Tarihte, işte bu noktada bir çok milletin lideri "VaHYi 17"de zikredilen kudret sahibi güce "canavara" destek vermek için ittifak yapmışlardır. Halkların, milletlerin ve devlet adamlarının bu konfederasyonun bir canavar olarak tanımlanmasında, Tanrı bu muhteşem güçlü ittifakları, isyankâr içgüdü ve tahriklere sevk edilen bir hayvana benzetmektedir. Bu ittifakta yer alanlar "akıllarında tek bir düşünce güçlerini ve yetkilerini canavara vermektedir." (VaHYi 17: sözler 12, 13) Kutsal kitabın (İncil'in -S.A.-)mucizesi işaretlerde bulunan şeytânî, ruhânî güçlerin bu liderlerin güçlerini bir araya getirip toplamalarına etki edeceğini göstermektedir. "Kudretli Tanrı'nın o büyük gün savaşına doğru..." "Armagedon isimli yere doğru" (VaHYi: 16: sözler: 13,16) [Jerold Aust, *Good News Feature/biblical prophecy*, Çev: Ahmet Eyici, 21.07.2004, www.kutsalkitaplar.net internet adresinden 10/08/2006 tarihinde alınmıştır].

Göksel Egemenliğin t sis edilmesi Şeklinde iki aŐamadan oluŐmaktadır.

Bu noktada, konumuzun baŐında aktardığımız Matta 24, sözler: 1-14'e dikkat çekmek istiyoruz. Bu ayetlerde, Hz. İsa, Hav rilerine kıyâmet alâmetlerini sayarken, kendilerinin Mesih olduğunu iddia eden sahtecilerin ortaya çıkacağını ve bu sahte Mesihlerin pek çok kişiyi saptıracağını söylemekteydi. Bu ifade ile, Hz. İsa'nın, kendisinin tekrar yeryüzüne döneceğini belirttiği anlaŐılabilir mi?

Tek başına bu söz, aksi bir durumun da böyle bir sahtekarlığa mahal verebileceği tezine imkan tanımaktadır, ancak İncil'de Hz. İsa Mesih'in ruc  edeceğine dair başka açık sözler bulunmaktadır:

“Zîrâ insanoğlu Babasının izzetinde melekleri ile gelecek”¹¹

“İnsanoğlunun kudretin sağında oturduğunu ve göğün bulutları üzerinde geldiğini göreceksiniz”¹²

“İnsanoğlu da, Babasının izzetinde mukaddes melekleri ile geldiği zaman”¹³

Hz. İsa'nın yer yüzüne tekrar dönmesi, dünya üzerinde yaygın olarak bulunan genel Mesih anlayıŐının, Hıristiyanlık'taki bir yansıması olarak görülebilir. Kimi araŐtırmacılara göre, kurtarıcı Mesih inanıŐı, İsa'nın mil adından 2066 sene öncesine, Hz. İbrahim dönemine kadar uzanmaktadır. Genel bir inceleme yapıldığında, bu inanıŐın Mec s lik'ten, Hinduizm'e kadar pek çok din ve inanıŐa hâkim olan bir inanış ve anlayıŐ olduğu ortaya çıkacaktır.¹⁴

Yah dilik'te yer alan Mesih inancı da, Hz. Dâvud'un soyundan gelecek olan bir kral beklentisi ile ŐekillenmiŐtir.

Tevrat'ta, Mezmurlar 149, sözler: 1-8'de, Rabbin, halkından

¹¹ Matta 16, söz: 27.

¹² Matta 27, söz: 31.

¹³ Matta 24, söz: 30.

¹⁴ Bkz: Zeki Sarıtoprak, *İslam İnanıcı Açısından Nüzûl-u İsa Meselesi*,  ağlayan Yayınları, İzmir, 1997, I, s. 6-7-8.

(İsrailoğullarından) razı olması sebebi ile onları felâha eriştirecek bir kurtarıcının müjdesi verilmektedir.

Hıristiyan kaynaklarında ise, İsâ Mesih'in tekrar yeryüzüne dönerek Göksel Krallığı¹⁵ tesis etmesi büyük ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada, yeni Hıristiyan araştırmacılarının değindiği önemli bir husus da, kıyâmet alâmetlerinin aslında, İsâ Mesih'in dönüşüne hazırlık manası taşıdığı, yer yüzünün yıkılması ile sonuçlanacak olayların başlangıcı olmadığı belirtilmektedir. Bu düşünceye göre, kıyâmet alâmetleri ile İncil'de anlatılmak istenen şey; insanların değişime – gelişime daima hazır olarak beklemeleridir. Bu paraleldeki görüşler, temel olarak, daha önce sözünü ettiğimiz Markos 13'te yer alan 32. sözü esas almaktadır. Bu sözde, şu ifadeler geçmektedir:

“Dikkat edin, uyanık durun, dua edin. Çünkü o ânın ne zaman geleceğini bilemezsiniz.”

Yahûdî ve Hıristiyan kültürü ile ilgili şu âna kadar aktarılan kıyâmet alâmetlerinin tamamına yakını, İslâm kültürünün kaynaklarında, kıyâmet alâmeti olarak aktarılmış ve nispeten kabul görmüştür. Bu alâmetlerden kimisi ise, fiten ve melâhim başlığı altında kaynak kitaplarda yer bulmuştur.

Bunların yanı sıra, İslâm literatüründe yer alan Ye'cûc ve Me'cûc alâmetleri ile eşleştirilen¹⁶ Gog ve Magog Milletleri ve onların meydana getirdiği tahribat da, Ahd-i Atîk'te yer alan kıyâmet alâmetleri arasındadır.

Tevrat'ın Ezekiel (Hezekyel) kısmının 38. ve 39. bölümlerinde “Ye'cûc ve Me'cûc milletlerinin” meydana getirdiği tahrîbat anlatılmaktadır.

Ye'cûc ve Me'cûc konusunda İncil'de ise şöyle denmektedir:

¹⁵ Modern bilgiler, Tanrı'nın krallığı fikrinin Hz. İsâ'nın merkezi mesajını oluşturduğu konusunda hemfikirdirler. Markos, Hz. İsâ'nın misyonunu şöyle tanıtır: “ Şimdi Yahya'nın tutuklanmasından sonra, İsâ Allah'ın İncil'ini vazederek Galile'ye gelip dedi: Vakit tamam oldu ve Tanrı'nın krallığı elde, bu sebeple tövbe edin ve İncil'e iman edin. Matta, Onun vaazını şu sözlerle özetler: O, Galile civarına gitti. Onları sinagoglarında Tanrı'nın krallığı konusunda vaazlarda ve öğretilerde bulundu.

¹⁶ “Ye'cûc ve Me'cûc, Tevrat'taki Gog ve Magog'dur. Orta Asya'daki müphem barbar milletlere verilen isimdir. İslâm inancına göre Büyük İskender bir duvar yaparak onların istilâlarına mânî olmuştur.” M. Kâsımîrski, *Le Coran*, Paris (Fasquelle), II, 646 (İsmail Cerrahoğlu, *Ye'cûc ve Me'cûc ve Türkler*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XX, 1975, s. 104'ten naklen, Ankara).

“Bin yıl tamamlanınca, şeytan atıldığı zindandan serbest bırakılacak. Yeryüzünün dört bir bucağındaki ulusları –Ye’cûc’ü ve Me’cûc’ü- saptırmak ve onları savaş için bir araya toplamak üzere zindandan çıkacak. Toplananların sayısı denizin kum taneleri kadar çoktur.”¹⁷

2- İslâm Kültüründe Kıyâmet Alâmetleri

İslâm inancında önemli bir ağırlığı olan âhirete îman, Müslümanların zihin dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Âhîret hayatının nasıl olduğu, âhîrette insanların durumu, cennet ve cehennem gibi alt başlıkların yanı sıra, âhîretin başlangıcını teşkil eden kıyâmet konusu da Müslümanların meraklarını celbetmiştir. Kıyâmet, âhîret hayatının başlangıcını, dünya hayatının ise sonunu ifade etmektedir. Geleceği Kur’an ayetleriyle sâbit olan kıyâmet ne zaman ve nasıl gerçekleşecektir?

Kur’an, kıyâmetin kopacağını kesin olarak bildirmiş, Hz. Peygamber de, kendisine yöneltilen sorular üzerine kıyâmet hakkında bilgiler vermiştir.

Ancak bu konuda gerek Kur’an’ın, gerek Hz. Peygamberin verdiği bilgiler, kıyâmetin kopacağı zamana netlik getirmek yerine, sadece bunun yakın olduğunu bildirmekle yetinir. Kur’an¹⁸, zaman bildirmekten ziyâde, kıyâmetin başlangıcı ile birlikte meydana gelecek olan olağanüstü olaylardan bahsetmektedir.¹⁹

Kur’an’da, kıyâmetin kopmasının mutlak bir gerçek olduğu, Arap dilinin vurgu özellikleri kullanılarak dile getirilmiştir.²⁰ Ancak Kur’an, gelmesi mutlak olan kıyâmetin

¹⁷ Esinlenme (Vahiy) 20, sözler: 7,8.

¹⁸ Kur’an’da yer alan kıyâmet ile alakalı ifadelerin büyük bir bölümü, kıyâmeti inkar edenlere yönelik olmakla birlikte, bir kısmı da, mü’minleri bu güne hazırlıklı olmaya çağırma, onu zihinlerde pekiştirme, teselli ve öğüt mâhiyetindedir. (Bkz: Çelebi, İlyas; İtikâdî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, s. 58).

¹⁹ Örnek olarak bkz. Kur’an-ı Kerim, 75/ 7-9. Âyetler. Bu ve benzeri âyetlerde, kıyâmet esnâsında vukû bulacak olan olağan üstü haller sıralanmıştır. Meselâ bu âyette, ayın burulmasından, ay ile güneşin bir araya getirilmesinden bahsedilmektedir. Aynı içeriğe sahip olan 89 / 21. âyetlerde, yeryüzünün parça parça olup dağılacağından, 84 / 1-4. âyette göğün yarılabacağından, yerin dümdüz yapıp, yerin içindikilerin dışarıya atılacağından, 82/ 1-5. âyetlerde, göğün yarılabacağından, yıldızların saçılacağından, denizlerin kaynatılıp fişkırtılacağından bahsedilmektedir.

²⁰ Bkz: Hicr Suresi, 85. Âyet-i Kerîme: “وإن الساعة لآتية” (Kıyâmet günü mutlaka gelecektir [Ayetlerin çevirisinde Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli kullanılmıştır]).

kopuş zamanı hakkındaki bilginin sadece Allah'a ait olduğunu ve hattâ Hz. Peygamber tarafından dahi bilinemeyecek bir bilgi olduğunu hatırlatmıştır.²¹ Âraf Suresi, 118. âyette yer alan, "Sanki senin haberin varmış gibi sana soruyorlar" ifâdesinden anlaşılan iki gerçek vardır. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamberin dahî bu konuda her hangi bir bilgiye sahip olmadığı, ikincisi ise, bu gerçeğe rağmen Müslümanların yoğun bir biçimde bu konuda Hz. Peygambere sorular sorduğudur.

Kıyâmetin ne zaman kopacağına dair sorularına, kesin bir cevap alamayan Müslümanlar, kıyâmetin yaklaştığını gösteren işaretlerin var olup olmadığı düşüncesine yönelmişler ve Hz. Peygamber'e bu konularda sorular sormuşlardır. En azından hadis kültürümüz bize bunu söylemektedir. Bu durum, insanın, evren ve kendi geleceği hakkında bilgi edinme isteği şeklindeki olgu göz önüne alındığında tuhaf karşılanmamalıdır. İnsan, geçmişini ve geleceğini bilmek isteyen bir varlıktır.²²

İslâm kültürü, kıyâmet ve özellikle kıyâmet alâmetleri konusunda yazılmış zengin bir literatüre sahiptir. Bütün bu eserler, hadis rivâyetlerine dayanmaktadır. Hadis kitaplarının tamamında, Müslümanların kıyâmetin kopuşunun yaklaşım yaklaşmadığıyla alakalı meraklarını gidermeye yönelik pek çok rivâyetle karşılaşmak mümkündür.

Bu sahada inceleme yapan araştırmacılar, hadis kitaplarında yer bulan bu zengin malzemeyi, farklı açılardan tasnif ederek inceleme yoluna gitmişlerdir. Serahsî (ö. 483/1090) bu alâmetleri, kıyâmete yakın bir zamanda ortaya çıkmaya başlayacak alâmetler ve kıyâmetin kopmaya başlamasıyla zuhûr edecek alâmetler olarak iki gruba, Muhammed b. Resûl el-Berzencî (ö. 1103/1691), kendi dönemine göre zuhûr etmiş ve mâzîde kalmış olan alâmetler (el-emârâtu-l'-bâride), geçmişte zuhûr etmekle beraber son bulmamış ve kıyâmete kadar devam edecek olan alâmetler ve kıyâmete yakın vukû bulacak olan büyük alâmetler (el-emârâtü'l-karîbetü'l-kebîra) tarzında; Nebhânî (ö. 1350/1932) ve Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî büyük ve küçük alâmetler

²¹ Bkz. A'raf Suresi, 187. Âyet-i Kerîme: *هو* "يسئلونك عن الساعة ايان مرساها قل انما علمها عند ربي لا يجليها لوقتها الا هو" (Sana kıyâmetin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O, göklere de, yere de ağır basmıştır. O (kıyâmet), size ancak ansızın gelecektir." Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: " Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar.")

²² Bkz: Yar, Erkan; Müslüman Düşünüşünde İsa'nın Yeryüzüne İnişi Paradigması, Dînî Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001, cilt: IV, sayı: 10, s. 144.

şeklinde; son dönem müelliflerinden Muhammed Ahmed Abdülkâdir ise ahlâki ve fizikî mâhiyette alâmetler diye tasnif etmişlerdir.²³

Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin içeriğini genel hatları ile önümüze koymanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Bu şekilde, kıyâmet alâmetleri bahsinin, günlük hayatı da içerisine alan “kültür”e, ne denli hâkim ve bu “kültür”ü kuşatıcı unsurları ihtivâ ettiğini görmüş olacağız.

Temel kaynaklarda yer alan kıyâmet alâmetleri ile alâkalı rivâyetleri incelediğimizde bunlarda şu alâmetlerin zikredildiği görülmektedir:

- 1- Fitnenin, insanların ölümü istemesine sebep olacak kadar çoğalması²⁴
- 2- İnsanları doğudan batıya sürececek olan bir ateşin çıkması²⁵
- 3- Kahtan’dan insanları âsâsı ile sürececek olan bir adamın çıkması²⁶
- 4- Aynı dâvâyâ sahip iki büyük Müslüman grubun birbirleri ile savaşması²⁷
- 5- Deccâl’in ortaya çıkması²⁸
- 6- Hz. Îsâ’nın yeryüzüne inişi²⁹
- 7- Fitnenin ve Herc’in (katlin) çoğalması³⁰
- 8- Müslümanlar arasında malın çoğalması³¹
- 9- Güneşin batıdan doğması³²
- 10- Ye’cûc ve Me’cûc’un ortaya çıkışı³³
- 11- Cârîyenin efendisini doğurması³⁴
- 12- İlimin azalması ve cehâletin artması³⁵
- 13- Farklı milletlerle Müslümanlar arasında savaşın çıkması³⁶
- 14- Yahûdilerle savaşılması ve onların yenilmesi³⁷

²³ Çelebi, İlyas; Âtikâdî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, s. 68,69.

²⁴ Buhârî, Fiten, 22, VIII, 100; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 53, III, 2231.

²⁵ Buhârî, Fiten, 24, VIII, 100; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 42, III, 2227.

²⁶ Buhârî, Menâkib, 7, IV, 109.

²⁷ Buhârî, Fiten, 25, VIII, 101.

²⁸ Buhârî, Fiten, 27, VIII, 103; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 107, III, 2250.

²⁹ Buhârî, Mezâlim, 31, III, 107; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 24, III, 2221.

³⁰ Tirmîzî, Fiten, 31, III, 489.

³¹ Buhârî, Zekât, 9, II, 1135.

³² Buhârî, Tefsîr, 6, V, 195; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 2, III, 2208.

³³ Buhârî, Tefsîr, 22, IV, 241; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 2, III, 479.

³⁴ İbn Mâce, Fiten, 25, no: 4044, II, 1342.

³⁵ Buhârî, Hudûd, 20, VIII, 20; İbn Mâce, Fiten, 25, no: 4045, II, 1343.

³⁶ Buhârî, Cihât, 95, III, 233; Fiten, 25, IV, 174; Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 17, III, 2214.

- 15- Kötülerin yönetimi ele geçirmesi³⁸
- 16- Büyük karışıklıkların ortaya çıkması ve bu karışıklıklar zamanında yaşayan bir kişinin mü'min olarak sabahlayıp kâfir olarak akşamlaması veya mü'min olarak akşamlayıp kâfir olarak sabahlaması³⁹
- 17- Yalın ayak ve başı açık kişilerin idareci olması⁴⁰
- 18- Yere batma, kılık değiştirme ve recm olaylarının artması⁴¹
- 19- Yeryüzünde, Allah diyen insanın kalmaması⁴²
- 20- Hicaz'da çıkacak bir ateşin Busra'da develerin ayaklarını aydınlatması⁴³
- 21- Fırat Nehri'nin sularının çekilerek, nehir yatağından altın çıkması⁴⁴
- 22- Depremlerin çoğalması⁴⁵
- 23- Zamanın yaklaşması, gece ile gündüzün birbirine eşit olması⁴⁶
- 24- Zinânın çoğalması, günahların açıkça işlenmesi⁴⁷
- 25- Kadınların çoğalıp, erkeklerin azalması⁴⁸
- 26- İçki içiminin çoğalması⁴⁹
- 27- İnsanların bina dikmede yarış halinde olmaları⁵⁰
- 28- Büyük bir dumanın ortaya çıkması⁵¹
- 29- Dabbetu'l-Arz'ın çıkışı⁵²
- 30- Yaşları genç ancak hayalleri bozuk insanların türeyeceği, bunların Kur'an-ı Kerim'i okuyacakları ancak okuduklarının köprücük kemiklerinden aşağıya inmeyeceği ve okun yaydan fırladığı gibi dinden çıkacakları⁵³
- 31- Yalancı peygamberlerin zuhûru ve Arapların putperestliğe dönmeleri⁵⁴
- 32- Dinin garip başladığı gibi garip sonlanacağı⁵⁵
- 33- Mehdînin gelişi⁵⁶

³⁷ Buhârî, Cihat, 94, III, 2324; Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 79, III, 2238.

³⁸ İbn Mâce, Fiten, 25, no: 4042, II, 1343.

³⁹ Tirmîzî, Fiten, 30, III, 488.

⁴⁰ İbn Mâce, Fiten, 25, no: 4044, II, 1343.

⁴¹ Tirmîzî, Fiten, 35, III, 392.

⁴² Tirmîzî, Fiten, 35, III, 392.

⁴³ Buhârî, Fiten, 26, VIII, 101.

⁴⁴ Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 29, III, 2219.

⁴⁵ Buhari, İstiskâ, 27, II, 22.

⁴⁶ Buhârî, Fiten, 25, VIII, 101.

⁴⁷ Tirmîzî, Fiten, 34, III, 491.

⁴⁸ Tirmîzî, Fiten, 34, III, 491.

⁴⁹ Tirmîzî, Fiten, 34, III, 491.

⁵⁰ İbn Mâce, Fiten, 25, II, no: 4044, 1343; Tirmîzî, Fiten, 34, III, 491.

⁵¹ İbn Mâce, Fiten, 25, II, no: 4042, 1343

⁵² İbn Mâce, Fiten, 31,II, no: 4066, 1351.

⁵³ Tirmîzî, Fiten, 24, IV, 481.

⁵⁴ Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 51, III, 2230; Tirmîzî, Fiten, 43, IV, 498.

⁵⁵ İbn Mâce, Fiten, 15, no: 3986, II, 1319.

Temel hadis kitaplarının dışındaki kaynaklarda yer alan rivâyetlerde de dikkate alındığında, bu alâmetlerin katlanarak arttığı görülmektedir. Görüleceği üzere saydığımız kıyâmet alâmetleri, insan hayatını farklı açılardan kuşatıcı bir yapı ortaya koymaktadır. Bireysel ve toplumsal ahlak, siyaset, devletlerarası politika, çevre dengesi, ekonomi, insan bedeni, insan-tanrı ilişkisi gibi birçok hususta kıyâmet alameti zuhûr edecektir.

Kıyâmet alâmetlerinin, bozulan dengeler ve değişen düzen üzerine bina edildiği göze çarpmaktadır. Bir anlamda, mevcut durum “iyi” olarak tanımlanmakta, bu durumun kötüleşmesi ile ortaya çıkan belirli haller ve gelişmeler ise kopması kesin olan kıyâmetin bir habercisi olarak görülmektedir.

Kıyâmet alâmetleri üzerine bir eser kaleme alan Ebû Amr Osman ed-Dânî, eserinde “Kıyâmet Alâmetlerine İman ve Bu Konuda Şüphe İçinde Olanlarla Tartışma” başlığı altında şunları söylemektedir:

“İmânın gereklerinden biri de, Hz. Peygamber’in risâletine, ondan sahih olarak bize ulaşan haberlere içlerinden ayırım veya tahsîs yapmadan tamamına kadın erkek herkesin inanması ve bunları kabul etmesidir. Allah “O, hevâsından konuşmaz, onun konuştukları ancak vahiydir”⁵⁷, “Peygamber size ne getirirse onu alın, size neyi yasaklarsa ondan kaçın”⁵⁸ buyurmaktadır. Dolayısıyla, her Müslüman’ın, Peygamberin olacağını haber verdiği kıyâmet alâmetlerine iman etmesi gerekir.”⁵⁹

Abdullah b. Salih el-Acîrî, eserinde, bu konuyu vurgulamak için, kıyâmet alâmetlerine dair eserinde, Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği “Ben, bütün insanlar Lâilâhe illallah diyene, bana ve benim getirdiklerimle iman edene kadar, onlarla savaşmaya emredildim...”⁶⁰ hadisini zikrederek konuya girmektedir⁶¹

⁵⁶ Tirmîzî, Fiten, 52, III, 505; İbn Mâce, Fiten, 34, no: 4082, II, 1366.

⁵⁷ Necm Sûresi, 3,4. Âyet-i Kerîmeler.

⁵⁸ Haşr Sûresi, 7. Âyet-i Kerîmeler.

⁵⁹ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *es-Sünenü'l- Vâride fi'il-Fiten ve's-Sâatu ve Eşrâtüha*, I-II, s. 35.

⁶⁰ Müslim, Kitâbu'l-Fiten, 1, II, 1295.

⁶¹ Abdullah b. Sâlih el-Acîrî, *Meâlim ve Menârat fî Tertîlî Ehâdîsi'l-Fiten ve'l Melâhim ve Eşrâti's-Sâa Ale'l - Vakâi' ve'l- Havâdis*, (Kitap, 07/03/06 tarihinde www.islamway.net adresinden indirilmiştir), s. 2.

Kıyâmet alâmetlerini İslâm kültürü çerçevesinde incelerken, karşımıza bu konu bir “îman unsuru” olarak çıkmıştır.

Kıyâmet alâmetlerinin bir iman esası olarak görülmesi karşısında, İslâm dünyasının bu sahada pek çok eser telif etmesini tabî karşılamak gerekir. Bildiğimiz kadarıyla kıyâmet alâmetleri konusunda kaleme alınan ilk eser Nuaym b. Hammâd'ın, “Kitâbu'l-Fiten” isimli kitabıdır.

Bu noktada, kıyamet alâmetleri ile alakalı olarak yazılmış birkaç eseri zikretmek uygun olacaktır.

el-Kummî, Şeyh Sadûk Ebû Câfer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh (ö: ?), *Alâmâtu Ahiri'z- Zamân*

Huzâî (ö: 228), *Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim*

Serahsî (ö: 490/1090) *Sıfâtu Eşrâti's-Sâa*, Kahire, 1993

es-Sülemî, Yusuf b. Yahyâ; (ö: 685/1286), *Ikdu'd-Durer fi Ahbâri Muntazar*, Kahire, 1299/1979

İbn Kesîr, (ö: 774/1372), *en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, I-II, Riyad, 1968

_____, *Alâmâti Yevmi'l-Kıyâme*, Kahire, 1977

Suyûtî, Celâluddîn; (ö: 911/1505), *Nuzûl-u Îsâ Âhire'z-Zamân*, Beyrut, 1405/1985

Berzencî, Muhammed b. Resûl el-Hüseynî, (ö: 1103 / 1691), *el-İşâa li Eşrâti's-Sâa*, Rusçuk, 1172

es-Seferânî, Muhammed (ö: 1188 / 1774), *Ahvâl-u Yevmi'l-Kıyâme ve Alâmetuha'l-Kübrâ*, Beyrut, 1986

Candan, Ergun; *Kıyâmet Alâmetleri*, İstanbul, 2002

Yanşar, Ahmet; *Kıyâmet ve Alâmetleri-Cennet ve Cehennemlikler*, İstanbul, 1950

Kannûcî, Hasen; *el-İzâa limâ Kâne Yekûnu beyne Yedeyi's-Sâa*, Beyrut, 1979, 1399

*Veli, Haşim; Eşrâtu's-Sâa*⁶², İstanbul, 1332

Erdoğan, Naim; *Kıyâmet, Âhîret, Ölüm ve Ötesi*, İstanbul, 1978

⁶² Eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.

Bu konuyu müstakil olarak ele alan eserlerin yanı sıra, başta akâid, tefsir, hadis gibi farklı alanlarda yazılan genel eserlerde de geniş bir şekilde ele alınmaktadır.⁶³

Kıyamet alâmetleri kültürünün îtikâdî bir mesele olarak düşünülmesi, İslâm toplumunu düşünülenden daha geniş boyutlarda etkilemiştir. Diğer bir ifade ile İslâm toplumunun siyasî ve dînî anlamda parçalanmasında, kimi zaman taraflar, kıyâmet alâmetlerinden bazılarını kendileri için dayanak olarak görmüşlerdir. Hatta bazı grup ve mezhepler tamamen bu haberlere dayanmışlar, temellerini bunlar üzerine kurmuşlardır.

⁶³ Mesela bkz: el-Cezâirî, Ebû Bekr Câbir; *Akâdetu'l-Mü'min*, Dâru'ş-Şurûk, Üçüncü Baskı, S. Arabistan, 1982/1402, s. 335.

B- KAVRAMLAR

Araştırmamızın bu noktasında, sıklıkla karşılaşacağımız, inceleme ve yorumlarımızı üzerine bina edeceğimiz en önemli kavram ve kelimelerin sözlük ve terim anlamları üzerinde durmamız gerektiğini düşünüyoruz. Böylelikle, kullanılan ifadelerle elde edilmek istenilen maksatta ortak bakış açısını yakalamak, ifade etmek istediğimiz düşünceleri daha net ortaya koyabilmek istiyoruz. Kelimelerin, sözlükteki anlamları ile terim anlamları arasında bir farkın olduğu malumdur. Daha ötesi, kelimenin ıstılâhen anlam kazanma aşamasında, farklı bilim dallarında farklı manaları üstlendiğini de biliyoruz. Bu durumda, kelime ve kavramları, lügavî ve ıstılâhî olarak anlamlandırma ihtiyacının daha net ortaya çıktığı düşüncesindeyiz.

Şimdi rivâyetlerdeki sıramıza mümkün olduğunca uyararak, belirttiğimiz kavram ve kelimelerin sözlük ve terim anlamlarını vermeye çalışacağız.

1- EŞRÂT (أشراط)

Kelime, aslen (ش ر ط) kökünden, ŞART kelimesinin çoğuludur.⁶⁴ Bunun da شروط ve شرائط olarak gelir.⁶⁵ ضرب ve نصر bâbından, bir satışa veya benzeri bir şeye şart koşmak demektir.⁶⁶

الشرط (eş-Şarat), ilk şey demektir. Bazı dilbilimciler, أشراط الساعة ifadesine الساعة (kıyâmet alâmetleri) anlamı verilmesindeki, eşrât kelimesinin bu anlamından yola çıkıldığını savunmaktadırlar. Çünkü bir şeyin alâmeti, o şeyin başlangıcıdır.⁶⁷ İbn Manzur, أشراط الساعة ifâdesinde eşrât kelimesinin alâmetler anlamına geldiğini belirterek, Resûlullah (a.s.)'ın da bu kelimeyi ve iştikaklarını kullandığını belirtmiştir.⁶⁸

⁶⁴ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâr-u Beyrut, 1955/1956, Beyrut, I, 239.

⁶⁵ Muhibuddîn Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevahîri-l Kâmûs*, I-X, Matbaatu'l-Hayriyye, 1305, Mısır, I, 4891.

⁶⁶ Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*; Matbaatu'l-Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1950/1369, s. 354.

⁶⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*; I, 4891.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 239.

eş-Şurta kelimesi, kendilerini belirli alâmetler ve işaretlerle belirgin hale getirmelerinden dolayı askerler ve polisler için de kullanılır⁶⁹

İnsanların, elçiyi / peygamberi bir konuda acele davranmaya zorlamalarına *أشراط الرسول* denir.⁷⁰

*أشراط فلان*⁷¹ eş-Şarat aynı zamanda, malın küçüğü, ufağı anlamına da gelir. bir kişinin kendisi için bir işi belirlemesi ve kendisini o işe hazırlaması demektir. *نفسه للأمر*, hayvanlarından bazısını satışa hazırlaması anlamına gelir.⁷²

“Eşrât” kelimesi, *أشراف* anlamına da gelir ve “لا تقوم الساعة حتى يأخذ الله شريطته من” şeklindeki rivâyette geçen “شريطة” kelimesi *الخيار* anlamında yorumlanmıştır.⁷³

Eşrât kelimesi, kıyâmet anlamına kullanılan *الساعة* kelimesi ile birlikte istilâhî bir anlam kazanır.

أشراط الساعة ifadesinde geçen eşrât kelimesi, “alâmet” demektir. Bu görüşün, İbn Hacer, el-Beyhâkî, el-Halîmî gibi alimlerce de kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁷⁴

Kelime, bu anlamı ile Kur’an-ı Kerim’de *فهل ينظرون إلا الساعة أن تأتيهم بغتة فقد جاء* şeklinde yer almıştır.⁷⁵

Resûlullah’tan rivâyet edilen hadis metinlerinde yer alan eşrât kelimesi de, alâmetler anlamına gelmektedir.⁷⁶

⁶⁹ Ahmed b. Muhammed b. Ali Mukrî Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Münîr fî Garîbi Şerhi’l-Kebîr*, I-II, Matbaatu’l-İlmiyye, 1315, Mısır, I, 354.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 239.

⁷¹ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*; I, 4891.

⁷² Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*; I, 354.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 239.

⁷⁴ ed-Dânî, a.g.e., II, 60.

⁷⁵ ‘Onlar kıyametin, kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun alâmetleri gelmiştir.’ Muhammed Suresi, 18. Ayet-i Kerîme.

⁷⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*; I, 4891.

2- ÂYET (الآية)

el-Âye "الآية" alâmet demektir.⁷⁷ Kelimenin aslı konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisine göre kelime, "فعلة" [FeALeTun] veznindedir. İkinci görüş ise, kelimenin aslının "آية" [EYYeTun]; vezninin ise "فعلة" [Fa'LeTun] olduğudur.⁷⁸ Çoğulu آيات [âyât], آي [ây] ve آي [ây] şeklinde gelir.

Kelimenin bir diğer anlamının ise, "ibret" olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ "لقد كان في يوسف" "إخوته آيات" âyetindeki آيات kelimesinin "ibretler" anlamına geldiğini Zeccâc dile getirmiştir.⁸⁰

"خرج القوم بآياتهم" ifadesinde olduğu gibi âyet kelimesinin bir diğer anlamı da "cemaat / topluluk"tur.⁸¹

Kur'an âyetlerine, âyet denmesinin sebebi olarak ise iki farklı bakış açısı ortaya konulmuştur. Buna göre a) âyete ayet denmesi alâmet – işâret anlamından hareketlidir. Zira Kur'an ayetleri, Allah'ın bir sözünün bitip, diğerinin başladığının işâretleridir.⁸² b) Kelimenin cemâat / topluluk anlamından hareket edilmiştir. Çünkü bu, Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerde harfler ve cümleler bir araya getirilmiştir.⁸³

Araştırmamız süresince karşımıza çıkacak olan "âyet" kelimesi, kelimenin "alâmet" anlamını taşımaktadır.⁸⁴

Rivayetlerde, kıyametin yaklaştığının ve geleceğinin alâmetleri / işâretleri sıralanmaktadır.

⁷⁷ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, I, 20.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 56.

⁷⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, I, 32.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 56.

⁸¹ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, I, 20.

⁸² İbn Manzûr, a.g.e., XIV, 56.

⁸³ Râzî, a.g.e., a.y.

⁸⁴ Bkz: İbn Manzûr, a.g.e., a.y.

3- DÂBBE (الدابة)

Kelime, (د ب ب) kökünden türemiştir.⁸⁵ Temel anlam itibari ile, hayvanın / canlının yeryüzünde sessizce yürümesi anlamını taşımaktadır.⁸⁶

Yavaş ve sessizce yürümek anlamından hareketle kelimenin kazandığı diğer anlamları ise şu şekilde ifade etmek mümkün olacaktır: دب الشراب فى الجسم ifadesi ise, “İçecek vücuda yavaş yavaş yayıldı” anlamındadır. أدببت الصبى ise, küçük çocuğu emeklettim demektir.⁸⁷

Kelime Kur’an-ı Kerim’deki kullanımında olduğu üzere, “canlı” anlamını da taşımaktadır.⁸⁸ Bu anlamdan hareketle, “أكذب من دب ودرج” (Ekzebu men debbe ve derace) ifadesi “yaşayanların ve ölülerin en yalancısı” ifadesi kullanılır.⁸⁹

İbn Manzur, kelimenin دابة الأرض (dabbetu’l-arz) şeklindeki tamlamasının, kıyâmet alâmetlerinden birine işaret ettiğini belirtmekte ve uzun bir şekilde, dabbetu’l-arz’ın, hadis rivâyetlerinde geçen özelliklerini, nasıl ortaya çıkacağını, neler yapacağını, dış görünüşünü vb. şeyleri anlatmaktadır.⁹⁰

Çağdaş sözlüklerde de bu kelime, “dâbbetu’l-arz” tamlaması şekliyle belirtilip, mânâ itibari ile kıyâmet gününden önce bir alâmet / işaret olarak ortaya çıkacak olan bir hayvan anlamına geldiği ifade edilmektedir.⁹¹

Dâbbe kelimesi⁹² Kur’an-ı Kerim’de on sekiz yerde geçer.⁹³ Ancak bu âyetlerin tamamına yakını bu kelimeyi “yeryüzündeki canlı hayat/varlıklar” manasında kullanmıştır. Sadece Neml Suresi 82. Âyet’te kelimenin kullanılışı, kıyâmet alâmetleri ile ilişkilendirilebilecek yapıdadır: “(Kıyâmetin kopacağına dair) o söz başlarına gelince onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız. O, onlara

⁸⁵ Râzî, a.g.e., I, 218.

⁸⁶ Mecdüddîn Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu’l Muhît, I-IV, Matbaatu’s-Saâde, 1913, Mısır, I, 106.

⁸⁷ İbn Manzur, a.g.e., I, 369.

⁸⁸ Bkz: Nur Suresi, 45. Âyet-i Kerîme: “والله خلق كل دابة من ماء” (Allah bütün canlıları sudan yarattı).

⁸⁹ Râzî, a.g.e., I, 218.

⁹⁰ Bkz: İbn Manzur, a.g.e., a.y.

⁹¹ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid*, s. 466.

⁹² Bu kelimelerden dört tanesi “devvâb” (دواب) şeklinde çoğul olarak gelmiştir. Bunlar 8/22, 8/55, 22/18 ve 25/28 nolu ayetlerdir.

⁹³ Bkz: 2/164, 6/38, 11/6, 11/56, 16/49, 16/61, 24/45, 27/82, 29/60, 31/10, 34/14, 35/45, 42/29, 45/4.

insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.”⁹⁴ Bunun yanı sıra Hz. Süleyman’ın kıssasından bahsedilen Sebe’ Suresi, 14. Ayet’te ise “dâbbetu’l-arz” tamlaması yer almakta ancak burada da bu ifade, Hz. Süleyman’ın yaslandığı âsâyı yiyip bitiren “tahta kurdu” manasında kullanılmıştır.

Dâbbenin ayrıntılı tasvirine yer verilmediği görülen Neml Suresi 82. Âyet-i Kerîme incelendiğinde, bunun Allah’ın iradesi ile insanlara bir imtihan olarak yerden çıkartılacak olan bir çeşit canlı olduğu görülecektir.⁹⁵

Yahûdî ve Hıristiyan teolojilerinde de benzer kavramlara rastlanmaktadır. Ancak her iki dinin literatüründeki Dâbbe anlayışı ile İslâm’daki Dâbbe anlayışı birbirine zıt özellikler taşımaktadır. Diğer dinlerde Dâbbe, “Tanrı’ya ve emirlerine sürekli karşı gelen ve Tanrı ile mücadele eden bir yapıya sahipken, İslâm’da “Tanrı’nın mutlak yanında olan ve Tanrı’nın emrinde olan bir özellik ortaya koymaktadır.”⁹⁶

4- YE’CÛC ve ME’CÛC (يَأْجُوجُ و مَاجُوجُ)

Bu kelimelerin, Arapça kökenli olup olmadığı tartışmalıdır. Biz bu tartışmaya girmeksizin hangi anlamlarda kullanıldığının üzerinde duracağız.⁹⁷

Feyyûmî’ye göre, kelime **يَفْعُول** ve **مَفْعُول** vezinlerindedir.⁹⁸

⁹⁴ و إذا وقع القول عليهم أخرجنا لهم دابة من الأرض تكلمهم أن الناس كانوا بآياتنا لا يوقنون

⁹⁵ Neml Suresi, Ayetler: 82, 83 “ و إذا وقع القول عليهم أخرجنا لهم دابة من الأرض تكلمهم أن الناس كانوا بآياتنا لا يوقنون يوم نحشر ” من كل أمة فوجاً فمن يكذب بآياتنا فهم يوزعون” (Kiyâmetin kopacağına dair) o söz başlarına gelince onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız. O, onlara insanların âyetlerimizi kesin olarak inanmadıklarını söyler. Her ümmetten âyetlerimizi yalanlayanlardan bir grubu toplayacağımız ve bunların (topluya hesap yerine) sevkedilecekleri günü hatırla.

⁹⁶ J.W. Sweatman, Islam and Chirstian Theology, London, 1947, II, 214’ten naklen TDV İ.A., VIII, 394.

⁹⁷ Bu noktada, şöyle bir itiraz gelebilir: “Bu kelimenin kökeninin başka bir kültüre ait olması, bu inancın o kültürden İslâm kültürüne geçtiğini gösteriyor olabilir!”. Böyle bir itirazı tamamen göz ardı etmek mümkün olmamakla birlikte, bunun çok yerinde bir tespit ve düşünce olmadığı kanaatindeyiz. Her şeyden önce kelimenin kökeni ne olursa olsun, bu kelimeler Kur’an-ı Kerim’de yer bulmuş kelimelerdir. Dolayısıyla, kelime Kur’an vasıtası ile İslâm kültürünün içinde o veya bu manası ile zaten yer almıştır. Ayrıca biz, Müslümanların etkilendikleri “yabancı” kültürlerin tamamının Arapça harici dillerle konuştuğunu iddia edemeyiz. Hatta, Müslümanların etkilenme ihtimali bulunan yabancıların, Müslümanlarla iç içe yaşayan ve onlarla aynı dili konuşan Yahûdî ve Hıristiyanlar olma ihtimalinin daha yüksek olduğu kanaatini taşıyoruz. (Bu kelimenin kökeni üzerinde yapılan tartışmalarla ilgili olarak daha tafsilatlı bir bilgi için bkz: İlyas Çelebi, İtikâdî Açından Uzak ve Yakın Gelecek İlgili Haberler, s. 101-105).

⁹⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Munîr*, I, 5.

أ ج ج (ECeCe) kökünden türemiş olan أ ج ج (ecîc) kelimesi, ateşin alevlenmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, ateşin sesi anlamındadır.⁹⁹ Kelimenin bu anlamından hareketle kullanıldığını düşündüğümüz أ ج ج بينهم شرا ifadesi, aralarında kötülükler yayıldı / kötülük ateşi alevlendi anlamına gelmektedir.¹⁰⁰

أ ج ج الملح (teecccece'l-milh), suyun tuzlu olduğunu belirtmek için kullanılan bir ifadedir.¹⁰¹

İbn Manzûr, kelimenin hem hemzeli hem de hemzesiz olarak kullanıldığını aktarmıştır.¹⁰²

Rivâyetlerde geçen Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri, Kur'an-ı Kerim'de de zikri geçtiği belirtilen milletleri ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuda yer alan iki âyet incelendiğinde karşımıza biri geçmişte yaşamış ve Hz. Zülkarneyn ile önleri kesilmiş olan bir millet¹⁰³, diğeri ise istikbalde ortaya çıkacakları belirtilen bir başka grup çıkmaktadır. Kıyâmet alâmetleri ile alakalı atıf yapılan âyet bu ikinci âyettir.¹⁰⁴

Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri ile atıfta bulunulan bu milletin hangi milletler olduğu ve ne gibi özellikleri olduğu gibi konularda, müfessirler arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların vardığı boyutları göstermesi açısından, Feyyûmî'nin bu milletler hakkında getirdiği açıklamaları burada serdetmeyi uygun görüyoruz: "Ye'cûc ve Me'cûc, Türk ırkına bağlı iki kabile ismidir. Ayrıca Ye'cûc'un iki erkek, Me'cûc'un ise iki kadın ismi olduğu söylenmiştir."¹⁰⁵ Bu konuda özel bir makale kaleme alan İsmail Cerrahoğlu ise, Ye'cûc ve Me'cûc isimlerinin Türk vb. milletlere nispet edilmesi hakkında şöyle bir yorum getirmektedir:

"Kur'an ve hadislerde cinsleri, yerleri ve zamanları bildirilmeyen Ye'cûc ve

⁹⁹ Bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 205.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, a.g.e., a.y.

¹⁰¹ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, I, 6.

¹⁰² Bkz: İbn Manzûr, a.g.e., a.y.

¹⁰³ Bkz: el-Kehf Suresi, 94. Âyet-i Kerîme ان قالوا يا ذا القرنين إن يأجوج ومأجوج مفسدون في الأرض فهل نجعل لك حرباً على ان [Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cûc ve Me'cûc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?]

¹⁰⁴ Enbiyâ Suresi, 95 ve 96. Âyet-i Kerîmeler. "و حرام علي قرية أهلكناها أنهم لا يرجعون حتى إذا فتحت يأجوج ومأجوج وهم ... من كل حد ينسلون..." (Helak ettiğimiz bir memleket halkının bize dönmeleri imkânsızdır. Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'un önü açıldığı zaman, her tepeden akın ederler.)

¹⁰⁵ Feyyûmî, *el-Misbâhu-l Münir*, I, 5.

Me'cûc'u, müfessirler ve bu konuya temas eden İslâm müellifleri çoğunlukla İsrailî hikayeleri bir tenkid süzgecinden geçirmeksizin nakletmişler, bu ırkçılık ve milletçilik taassubunu körüklemek isteyen ve Türklerin İslâmiyetteki büyük hizmetlerini çekemeyenler için bulunmaz bir ganîmet olmuştur.”¹⁰⁶

5- NUZÛL (نزول عيسى بن مريم - عليه السلام)

Kelime نزل (NeZeLe) kökünden türemiştir. “İnmek” demektir. Yenzilu (ينزل) Nuzulen (نزولا) Menzilen (منزلا) ve Minzelen (منزلا) şeklinde çekimi yapılmaktadır.¹⁰⁷ “Tenezzele” (تنزل) kelimesi, inişin yavaş yavaş olduğunu ifade eder.¹⁰⁸ “el-menzel” (المنزل) “el-Menzil” kelimesi, inilen yer anlamında kullanılır.¹⁰⁹

Kelime “Nuzûl-u İsâ” tamlaması şeklinde kullanılır. Hz. İsâ'nın ölmediği, Allah'ın bir mucizesi olarak onu öldürmek isteyen Yahûdîlerin elinden kurtarılarak Allah'ın katına yükselten¹¹⁰ ve kıyâmetin yaklaştığı bir dönemde tekrar yer yüzüne Allah'ın izni ile dönerek haçı kırıp, domuzu öldürmesi,¹¹¹ Deccal'in ortaya saçtığı fenalıkları yok etmesi,¹¹² Hz. Muhammed a.s.'ın şeriatı ile amel edip dünyada İslâm hakimiyetini kurması ile neticelenecek sürecin başlangıcı için kullanılır.

Kur'an'da Hz. İsâ'nın kıyâmete yakın bir zaman içerisinde tekrar yeryüzüne ineceğine dair açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Ancak bu, kimi âyetlerin bu konuda yorum yapmaya açık olmadığı anlamına da gelmez. Yani, Nuzûl-u İsâ meselesi hakkında “Kur'an'da bu konuda her hangi bir âyet yoktur” şeklindeki kesin ifadenin yapılan tartışmalara ve ortaya konulan fikirlere göz kapamak olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁶ Cerrahoğlu, İsmail; *Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler*, AÜİFD, XX, 121.

¹⁰⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI, 656.

¹⁰⁸ Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1342.

¹⁰⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, II, 601.

¹¹⁰ Konu ile alakalı ayet: *... وما قتلوه وما صلبوه ولكن شبه لهم وإن الذين اختلفوا فيه لفي شك منه ما لهم به من علم الا اتباع الظن* “... Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, onlara benzeri gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, onun hakkında zandan öte hiçbir bilgiye sahip değillerdir. Çok açık bir şekilde sabittir ki, onu öldürmediler. Bilakis, Allah, onu katna yükseltti...”

¹¹¹ Bu konuda örnek bir hadis rivâyeti olarak bkz: Buhârî, *Buyû*, 102, II, 40 : Ebû Hureyre'den naklen “ Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, adaletli bir hükümdar olarak Meryem oğlu İsâ'nın aranızda inmesi yakındır. Haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, mal dağıtacak. Mal o kadar çok olacak ki, kimse kabul etmeyecektir.”

¹¹² Bkz: İbn Mâce, *Fiten*, 33, no: 4074, II, 1354.

Bu konu etrafında tefsirlerde pek çok âyete atıf yapıldığı görülmektedir. Bunların ilki, Âl-i İmrân Suresi 55. Âyet-i Kerîme'dir. Bu âyette geçen "... seni vefat ettireceğim ve katıma yükselteceğim"¹¹³ ifadesi, hem Hz. İsrâ'nın dünyada iken öldüğünü savunan müfessirler için¹¹⁴ hem de Hz. İsrâ'nın diri olarak Allah katına yükseltildiğini savunanlar için birer delil teşkil etmiştir.¹¹⁵

Bu tartışma incelendiğinde karşımıza iki temel unsur çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, "Seni vefat ettireceğim ve katıma yükselteceğim" ifadesinde bir takdim-têhir olup olmadığı yönündedir. Nuzûl-u İsrâ'yı bir kıyâmet alâmeti olarak görenler burada bir takdim-têhirin söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Âyet üzerindeki tartışmanın ikinci temel unsuru ise, "Seni katıma yükselteceğim" ifadesinde geçen "yükseltme" fiilinin mâhiyetidir. Bu yükseltme nasıl bir yükseltmedir? Derece bakımından bir yükselme midir yoksa yeryüzünden gökyüzüne doğru olan bir yükselme midir? Yeryüzünden gökyüzüne doğru bir yükselme ise, bu yükselme ruh ve bedenle birlikte mi olmuştur yoksa sadece ruh mu yükseltilmiştir?¹¹⁶

Nîsâ Suresi 159. Âyet-i Kerîme ve Zuhruf Suresi 61. Âyet-i Kerîme'de bu tartışmada mühim bir yere sahiptir.

Nîsâ 159'da "Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona (İsrâ'ya) iman edecek olmasın" buyurmaktadır. Zuhruf 61'de ise "Şüphesiz o Kıyâmetin (kopacağına) bir bilgisidir"¹¹⁷. Artık onun hakkında asla şüphe etmeyin, bana uyun, bu doğru yoldur" buyrulmaktadır.

Nuzûl-u İsrâ meselesinin bir hakikat ve alâmet olduğunu savunan İslâm

¹¹³ "إذ قال الله يا عيسى إني متوفيك ورافعك إلي"

¹¹⁴ Bkz: Yar, Erkan; *Müslüman Dünyasında İsrâ'nın Yeryüzüne İnişi Paradigması*, Dini Araştırmalar, IV, sayı: 10, s. 150-151.

¹¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 921, Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 432.

¹¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Sarıtoprak, Zeki; *a.g.e.*

¹¹⁷ Bu ayette geçen لعلم kelimesinin okunuşu için iki farklı görüş ortaya konmuştur. Bunlardan birincisi, "Le ilmun" şeklindeki okuyuştur. "... kopacağına bilgisidir" ibâresinin, kime işaret ettiği hususunda da, içerisinde İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Dahhâk'ın da bulunduğu alimler Hz. İsrâ'yı göstermişlerdir. Katâde, Hasen el-Basrî ve Said b. Cureyc'in de içinde bulunduğu diğer alimler ise, bu kelimenin Kuran'ı işaret ettiğini belirtmişlerdir. Kelimenin diğer okunuşu ise "Le alemun" şeklindedir. İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Katâde, Mâlik b. Dinâr ve Katade kelimeyi bu şekliyle okumuşlardır. Kelimenin bu okunuşu, "... kopacağına emaresidir/işaretidir" manasına gelmektedir. (Bkz: İsmâil İbn Kesîr ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dârü'l-Mârifetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987/1407, XV, 143.

âlimleri, en temel dayanak olarak bu iki âyeti kullanmışlar, bütün ehl-i kitabın kendisine iman etmesi için Hz. Îsâ'nın tekrar yeryüzüne dönmesi gereğini belirtmişler, Hz. Îsâ'nın kıyâmetin bir "alâmeti" olduğunun açıkça Kur'an'da bu ikinci âyetle vurgulandığını iddia etmişlerdir.¹¹⁸

6- TULÛU'Ş-ŞEMS (طلوع الشمس)

ط ل ع kökünden türemiş bir kelimedir. Yetluu (يطلع) Tuluan (طلوعا) Metlaan (مطلعا) Metlian (مطلعا) şeklinde çekimi gelmektedir.¹¹⁹

"طلع فلان علينا" –talea fulanun aleyna- "falanca yanımıza ansızın geldi" manasına gelmektedir.¹²⁰

Güneşin doğması "Tulû'ş-Şems" ifadesi, Kur'an-ı Kerîm'de, pek çok yerde geçmektedir. Pek çok İslâm âlimi, Kur'an-ı Kerîm'de yer alan En'âm Suresi 158. ve Kıyâmet Suresi'nin 159. Âyet-i Kerîmeleri'nin bu olaya işaret ettiğini belirtmişlerdir. Âyette Cenâb-ı Allah "(Ey Muhammed) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. Deki: "Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz." buyurmaktadır. Kıyâmet Suresi 7-10. Âyet-i Kerîmelerde ise şu ifadeler geçmektedir: "Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan "Kaçış nereye?" diyecektir."

Bu âyetlerde geçen özellikle "güneş ve ayın birleştirileceği ifadesi", güneşin batıdan doğacağına dair Kur'an'da delil arayanların öne sürdüğü bölümdür.¹²¹ Ancak müstakil olarak bu surenin tefsirini yapan âlimlerin, bu ifadeyi bir kıyâmet alâmeti olarak değil, bir kıyâmet sahnesi olarak kabul ederek yorumladığı görülmektedir.¹²²

Bu olay, sünnetullahı aykırı olarak, güneşin doğudan değil batıdan doğması

¹¹⁸ Bkz: Ebû Bekir Câbir el-Cezâirî, *Akâdetu'l-Mu'min*, Dâru'ş-Şurûk, Üçüncü Baskı, 1982/1402, Suûdî Arabistan.

¹¹⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 235.

¹²⁰ Fîruzâbâdî, *el-Kâmsu'l-Muhît*, s. 961.

¹²¹ İlyas Çelebi, *a.g.e.*, s. 100.

¹²² Örnek olarak bkz: Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Tercüme: E. Saraç, İ.H. Şengüler, B. Karlığa, Akit Gazetesi Yayınları, I-XVI, XV, 391.

şeklinde cereyan edecek olan olay için kullanılmaktadır. Kıyâmet alâmetleri ile alakalı rivâyetlerde de bu anlamlarda geçmektedir.

7- DUHÂN (Duman) (دخان)

Kelime د خ ن kökünden türemiş olup, kök manası itibari ile “dumanlanmak, dumanı çıkmak, tütme” gibi anlamlara gelir.

Ateşin dumanı "دخان النار" şeklindeki ifade yaygındır. Kelimenin çoğulu Edhine (أدخنة) Devâhin (دواخن) Devâhîn (دواخين) şeklinde kullanılır.¹²³

“Dehanete'n-Nâr” (دخنت النار) kullanımı ise “dumanı yükseldi” anlamındadır. Kaynakta, iddehanet (ادخنت) kelimesinin de aynı manayı verdiği belirtilmiştir.¹²⁴

Duhân, kıyâmet alâmetleri arasında sayılan bir alâmettir. Kaynaklarda dumanı anlatan pek çok rivâyet mevcuttur. Bu bilgilere göre duhân, doğu ile batı arasını dolduracak, kırk gün kırk gece sürecek olan, müminleri nezleye uğramış gibi, kâfirleri ise sarhoş gibi yapacak olan, kâfirlerin kulakları, burunları ve arkalarından çıkacak olan bir dumandır.¹²⁵

Duhân kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de farklı yerlerde geçmektedir. Bunlardan en dikkat çekenini ise aynı ismi taşıyan Duhân Suresi, onuncu âyette “Göğün açık bir duman getireceği günü bekle” denilmektedir.¹²⁶ Bu âyette geçen ifadenin kıyâmet alâmetlerine işaret ettiği pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir.¹²⁷

8- HASF (خسف)

Kelime “bir yerin yere çökmesi” anlamına gelen خ س ف kökünden türemiştir. Kelime çekimi Yehsifu (يخسف) Hasfen (خسفا) ve Husûfen (خسوفاً) şeklindedir.¹²⁸

¹²³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 149.

¹²⁴ Râzî, *Muhtasarü's-Sihâh*, s. 218.

¹²⁵ Bkz: Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 214-215.

¹²⁶ فارتقب يوم تات السماء بدخان ميين

¹²⁷ Bkz: Mehmet Bulut, *Duhân Maddesi, Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, I-VIII, İstanbul, Ocak -2000, Şâmil Yayınevi, II, 139.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 67.

Kelimenin farklı kullanımları da vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: "خسفت" "عينه" : Gözü çıkmak veya gözünün nuru kaybolmak¹²⁹. "خسف البئر" : Suyu tükenmeyen kuyu bulmak¹³⁰ "خسف القمر او الشمس" : Güneş veya ay tutulması.¹³¹

Dünyanın doğusunda, batısında ve Arap Yarımadasında üç çukur oluşması veya bu üç yerin yere batması şeklinde tanımlayabileceğimiz "hasf" olayı, Kur'an-ı Kerîm'de geçmemesine karşılık, rivâyetlerde kıyâmet alâmetleri arasında sayılmıştır.

9- NÂR (Ateş) (النار)

Kelime ن ي ر kökünden türemiştir ve çoğulu نيران انور نيرة (nîran, envur, nîre) şeklinde gelir. Alâmet, cehennem ve gövdeye basılan damga gibi yan manaları da vardır.¹³²

Hadislerde, kıyâmetin kopacağıının emâresi olan alâmetler arasında, Yemen'de zuhur edecek bir ateşin olduğu, bu ateşin insanları mahşerlerine sürükleyecek bir ateş olduğu belirtilmektedir. Kelime Kur'an'da, "cehennem" anlamında bir çok defa geçtiyse de, bu anlamıyla ateşten bahsedilmemektedir.

10- DECCÂL (دجال)

Kelimenin kökü, yalancılık yapmak, süslemek, boyamak, bir şeyi örterek gizlemek, karıştırmak anlamlarına gelen د ج ل kelimesidir.¹³³ Kelimenin mastarı دجلاً şeklinde gelmektedir.¹³⁴

Deccâl, klasik kaynaklarda, kıyâmet alâmeti olarak belirtilen bir varlıktır. Dünyanın sonuna doğru ortaya çıkacak olan, yeryüzünde kırk gün kalıp tanrı olduğunu iddia edecek, gözünün biri kör olup alnında "kâfir" yazacak bir varlık olarak tanımlanmıştır.¹³⁵

¹²⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1039.

¹³⁰ Mevlüt Sarı, *Arapça Türkçe Lügat*, s. 405.

¹³¹ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, a.y.

¹³² Sarı, Mevlüt; *Arapça Türkçe Lügat*, s. 1570.

¹³³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1289.

¹³⁴ Sarı, Mevlüt; *a.g.e.* s. 472.

¹³⁵ Buhârî, *Fiten*, 26, VIII, 101; Tirmîzî, *Fiten*, 56, IV, 508.

Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Kitâb-ı Mukaddes'te bu kavramın geçtiği belirtilse de ¹³⁶, incelendiğinde, Kitâb-ı Mukaddes'in içerdiği pasajlarda, deccâl kavramının çok kapalı ve farklı manalara gelecek şekilde geçtiği görülecektir. ¹³⁷

Yeni Ahid'in vahiy kitabında, deccâl'in iki canavar şeklinde sembolik portreleri verilir. Bunlardan biri, denizden çıkan on boynuzlu, yedi başlı bir canavardır. Onun başları üzerinde küfür isimleri bulunur. Bu canavar Daniel kitabındaki dört canavarın birleştirilmiş halidir. Kendisine hulûl etmiş olan şeytandan kudret ve hakimiyet almıştır. ¹³⁸

¹³⁶ Seyhan, Ahmet Emin; *Hadislerle Kıyâmet Alâmetleri*, s. 178.

¹³⁷ Yahûdiler, deccâl'i kendilerini kurtaracağına inandıkları Mesih'in muhâlifî olarak görmüşler, kendilerine zarar veren Antiochus Epiphanes'in yanı sıra, Neron, Kaligula, Pompey gibi zâlim idarecileri de deccâl olarak telakkî etmişlerdir. (TDV İ.A. IX, 67.)

¹³⁸ TDV, İ.A. IX, 68.

II. BÖLÜM:

KIYÂMETİN KOPMASI İLE İLGİLİ ON ALÂMETİ BİLDİREN RİVÂYET

Kiyâmet alâmetleri bahsinin, ciltler tutacak çapta geniş araştırmalar yapmaya müsait bir saha olduğu ortadadır. Ancak, bu konuda yapılacak örnek vak'a incelemelerinin de, konuya genel anlamıyla belli bir oranda ışık tutacağı kanaatindeyiz. Buradan hareketle, kiyâmet alâmetleri ile ilgili hemen her eserde bir şekilde kendisine atıfta bulunulan "on alâmet" rivayetinin incelenmeye değer olduğunu düşünüyoruz.

Bu incelemede, Müslim'in aktardığı ilgili rivâyeti esas alacağız.

Kütüb-i Site diye bilinen temel hadis kaynaklarının hemen tamamının birden fazla tarîkle aktardığı bu rivâyetin incelenmesi ile elde edilecek neticelerin, konunun geneli hakkında bize bazı fikirler vereceğini düşünüyoruz.

"On alâmet" haberleri incelendiğinde, karşımıza birbirine yakın ancak kısmî farklılıklar içeren metinler çıkmaktadır. Bu metinler içerisinde meydana gelmiş bulunan farklılıklar, bu haberin çerçevesinden ziyade, içeriğiyle ilişkilidir. Mesela, yirmiye aşkın versiyonun tamamında kiyâmet alâmetleri olarak on adet alâmet sıralanmış ancak bir kısmında bu alâmetlerin önceliği değişmiş, bir kısmında ise, diğerlerinde bulunan bâzı alâmetlere yer verilmemiştir. Bunun dışında, rivâyetler ortaklık arz etmektedirler.

A- Sayılan On Kıyâmet Alâmetinin Ortak Olduğu Tarîkler

On alâmeti bildiren kıyâmet alâmetleri iki sahâbîye dayanmaktadır. Bunlardan biri Huzeyfe b. Esîd, diğeri ise Vâsile b. el-Eskâ'dır.

1- Huzeyfe b. Esîd'e Nisbet Edilen Rivâyetler

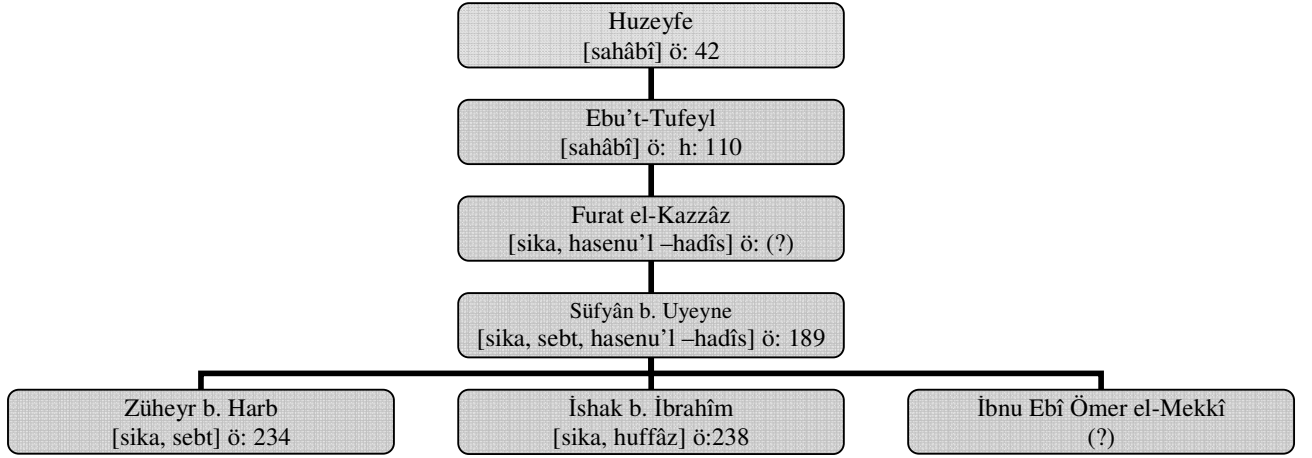
Huzeyfe rivâyetlerinin, kıyâmet alâmetlerine ortaklık gösteren on dört tarîki vardır.

a- Müslim, 2901 Numaralı Rivâyet:

حدثنا أبو خيثمة زهير بن حرب وإسحاق بن إبراهيم وابن أبي عمر المكي - واللفظ لزهير - (قال إسحاق أخبرنا وقال الآخرون حدثنا) سفيان بن عيينة عن فرات القزاز عن أبي الطفيل عن حذيفة بن أسيد الغفاري قال :
اطلع النبي صلى الله عليه وسلم علينا ونحن نتذاكر فقال ما تذاكرون ؟ قالوا نذكر الساعة قال إنها لن :
تقوم حتى ترون قبلها عشر آيات فذكر الدخان والدجال والدابة وطلوع الشمس من مغربها ونزول عيسى ابن مريم
صلى الله عليه وسلم ويأجوج ومأجوج وثلاثة خسوف بالمشرق وخسف بالمغرب وخسف بجزيرة العرب وآخر
ذلك نار تخرج من اليمن تطرد الناس إلى محشرهم

“Ebû Hayseme Zuheyr b. Harb ve İshâk ve İbn Ebî Amr el-Mekkî bize bildirdi ki (bu lafızlar Zuheyr'e aittir ve İshâk semâen, diğeri ikisi ise tahdîsen bildirmişlerdir) Süfyân b. Uyeyne, Furat el-Kazzâz'dan, o Ebu't-Tufeyl'den ve o da Huzeyfe b. Esîd el-Ğifârî'den aktarmıştır: (Huzeyfe) dedi ki: Biz karşılıklı konuşurken, Resulullah a.s. yanımıza geldi ve “Ne konuşuyorsunuz?” diye sordu. “Kıyâmeti konuşuyoruz” dedik. (Resulullah), “Siz, kıyâmet öncesinde, şu on şeyi görmeden o gerçekleşmeyecektir” dedi ve “Duman, deccâl, dâbbe, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsbâ a.s.'ın nuzûlu, Ye'cûc ve Me'cûc, biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında olmak üzere üç büyük çukurun oluşması ve bunların sonuncusu olarak Yemen'de çıkıp insanları tekrar haşredilecekleri yere sürececek olan ateş”i zikretti.”

i) Hadisin rivâyet zinciri şöyledir:

Müslim'de yer alan bu rivâyetin, -kitapta aktarılan lafzı Zuheyr b. Harb'a ait olmak üzere-, üç farklı râvî tarafından nakledildiği belirtilmiştir. Bunlar Zuheyr b. Harb, İshak b. İbrâhîm ve İbnu Ebî Ömer el-Mekkî'dir.

ii) Râvîler

a- **Huzeyfe b. Esîd**: On alâmet rivâyetlerine kaynaklık eden iki sahâbîden biridir. Huzeyfe, kendisinden en fazla sayıda rivâyette bulunulması sebebiyle önemlidir.¹³⁹

Bu hadis üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde de, genelde Huzeyfe b. Esîd rivâyetinin esas alındığı görülecektir.¹⁴⁰

b- **Ebu't-Tufeyl**¹⁴¹ hicrî 110¹⁴² senesinde vefât etmiştir. Sahâbîlerdendir.

¹³⁹ Huzeyfe b. Esîd (İbn Umeyye b. Esîd, Ebû Serîha el-Ğîfârî), sahâbî, ö: 42, Şam'ın fethini görenlerdendir, öğrencileri Habîb b. Cemâz, Rebî b. Umeyl, Âmir b. Şerâhil eş-Şâbî, Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Muîd b. Hâlid, Helâl b. Ebî Huseyn, Ebû Huzeyfe el-Ensârî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 493).

¹⁴⁰ Bkz: Çelebi, İlyas; Âtikâdî Açıldan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler.

¹⁴¹ Mizzî ve Müslim'in rivâyetine göre Ebu't-Tufeyl önce Kûfe'de, sonra da Mekke'de ikâmet etmiştir. Mekke'de vefat etmiştir ve o, sahâbîler içerisinde vefât edenlerin en sonucusudur. Hz. Peygamber'den ve Huzeyfe b. Esîd, Huzeyfe b. el-Yamân, Zeyd b. Erkâm, Selman el-Farîsî, Abdullah b. Mesûd gibi sahâbîlerden rivayetlerde bulunmuş, kendisinden de Câbir b. Yezîd, Cerîr b. Hâzîm, Abdullah b. Atâ, Furât el-Kazzâz, Amr b. Dînar gibi râvîler rivâyette bulunmuşlardır.

¹⁴² Bu bilgiyi Vehb b. Cerîr b. Hazm, babasından naklen bildirmektedir. Ancak, Hâfîz, İbnu'l-Berkî'nin, Ebu't-Tufeyl'in ölüm tarihi hakkında yüz iki rakamını verdiğini bildirmektedir. (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, s:82).

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Mizzî, Ebu't-Tufeyl'in hicrî birinci yılda doğduğunu ve Resulullah'ın son sekiz yılına yetiştiğini aktarmıştır.¹⁴³ Huzeyfe b. Esîd rivâyetlerinin tamamında zincirin ikinci sırasında Ebu't-Tufeyl yer almaktadır. Bu bakımdan bu rivâyet bir anlamda, Ebu't-Tufeyl rivâyetidir.

c- Hadisin üçüncü râvîsi **Furat el-Kazzâz**, beşinci tabaka râvîlerindendir¹⁴⁴ yani Tâbiîn'in küçüklerindendir. Kütüb-i Sitte yazarlarının tamamı kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. İbn Hacer; İbn Muîn, Nesâî ve Süfyân'dan naklen el-Kazzâz'ın "sika" olduğunu belirtmiş, Ebû Hâtim'in ise Kazzâz'ı "Sâlihu'l-Hadîs" olarak tanımladığını aktarmıştır.¹⁴⁵ Ayrıca Zehebî¹⁴⁶, Buhârî¹⁴⁷, İbn Hibbân¹⁴⁸ ve İclî¹⁴⁹ de, eserlerinde Kazzâz'ı "sika" olarak tanımlamışlardır.

d- Dördüncü râvî **Süfyân b. Uyeyne**¹⁵⁰, sekizinci tabakada yer alır yani Etbai't-Tâbiîn'in ortancalarındandır.¹⁵¹ Hicrî 107 ve 189 yılları arasında yaşamıştır.¹⁵² Cerh ve ta'dil âlimleri, Süfyân b. Uyeyne için imam, sika, sebt, hâfız ifadelerini bir arada kullanmışlardır.¹⁵³ Sadece İclî, Süfyân b. Uyeyne'nin sika olduğunu belirttikten sonra onun için "Hasenu'l- Hadîs"¹⁵⁴ tanımını kullanmıştır.

e- Beşinci râvî **İshâk b. İbrahim**¹⁵⁵, h. 161¹⁵⁶ ve h. 238¹⁵⁷ yılları arasında

¹⁴³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 444.

¹⁴⁴ Bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 444.

¹⁴⁵ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 233.

¹⁴⁶ Bkz: Zehebî, *Keşşâf*, II, 119.

¹⁴⁷ Bkz: Muhammed b. İsmâil b. İbrahim Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Câfi, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, Dâru'l- Fikr, Beyrut, tarih yok, Tahkîk: es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, VII, 129.

¹⁴⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 321.

¹⁴⁹ Bkz: İclî, *Mârifetu's-Sikât*, II, 204.

¹⁵⁰ Tam adı Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân'dır. Eserlerde Meymûn el-Hilâlî, Ebû Muhammed el-Kûfî, el-Mekkî, Mevlâ Muhammed b. Mezâhim ve Ehû Dahhâk b. Mezâhim olarak da geçmektedir (Bkz: Hatîp Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, IX, 175, 176).

¹⁵¹ Râzî, *el-Cerh-u ve't-Tâdil*, IV, 227.

¹⁵² Doğum tarihi için bkz: Muhammed b. Sa'd b. Mûni' Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zuhrî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, Dâru's-Sâdirûn, Beyrut, V, 497; Ölüm tarihi için bkz: Zehebî, *Keşşâf*, I, 449; aynı zamanda bkz: İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 403.

¹⁵³ Bkz: Zehebî, a.g.e., s. 449; İbn Hibbân, a.g.e., s. 403; Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdil*, IV, 226 (İmam ve sika olarak belirtmiştir); İclî, *Mârifetu's-Sikât*, I, 417 (Sika olarak tanımlamıştır.)

¹⁵⁴ İbn Ebî Hâtim'e göre 'şeyhun' lafzıyla adaletine hükmedilmiş râvînin hadisleri yazılır. İtibar için gözden geçirilirse de mertebe itibariyle diğer iki derecede bulunan lafızlardan biriyle tâdil edilen râvîden daha aşağı mertebededir. Aynı şey hasenu'l-hadîs denilen râvî için de geçerlidir (Uğur, Müctebâ.; Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü TDV Yayın Matbaacılık, Ankara, 1992, s. 129).

¹⁵⁵ Tam ismi, İshâk b. İbrahim b. Muhlid b. İbrahim b. Matar el-Hanzalî, Ebû Muhammed ve Ebû Yakup'tur. İbn Rahûye olarak meşhurdur (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 372).

yaşamıştır. Döneminin önemli hadis ve fıkıh âlimlerindedir.¹⁵⁸ Ebû Dâvud ve İbn Huzeyme, hafızasının çok güçlü olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁹

H. 199 senesinde er-Rasâfe'de, hadis âlimlerinin katıldığı bir toplantı tertip edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi âlimlerin de katıldığı bu toplantının başkanlığını İshâk b. İbrâhim üstlenmiştir.¹⁶⁰

el-Mizzî, Ahmed b. Hanbel'in, İbn İbrahim hakkındaki "İshak'tan daha çok, Allah'tan korkan birini görmedim" ve " Irak'ta İshak'a denk birisini ne gördüm, ne biliyorum" şeklindeki değerlendirmesini aktarmaktadır.¹⁶¹

İbn Hacer, Nesâî'nin onu "sika" olarak, Ebû Dâvud'un ise "huffâz" olarak vasıflandırdığını kitabında belirtmiştir.¹⁶²

İbn Mâce haricindeki bütün Kütüb-i Sitte yazarları İshak b. İbrahim'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁶³ Züheyr b. Harb, hicrî 160 /164 ve 234 seneleri arasında yaşamıştır. Râvî zincirinin onuncu tabakasında yer alır.¹⁶⁵

f- Altıncı râvî **Zuheyir b. Harb**, kaynaklarda güvenilir bir râvî olarak geçmiştir.

¹⁵⁶ Zehebî, İbn Hibbân gibi âlimler tarafından doğum tarihi belirtilmeksizin "77 yıl yaşamıştır" gibi bir ifade ile doğum tarihine atıf yapılırken (bkz: Zehebî, *Keşşâf*, VIII, 116), İbn Hacer, doğum tarihini açık olarak h. 161 senesi şeklinde göstermiştir (Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l- Fadl el-Askalâni eş-Şâfiî, *Takrîbu't-Tehzîb*, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1. Baskı, m:1986, h: 1406, Tahkîk: Muhammed Avvâme, I, 99).

¹⁵⁷ İbn Hacer, a.g.e., a.y.

¹⁵⁸ İbn Hibbân bunu "Döneminin fıkıh, hadis ve hıfz sahalarında saygı duyulan isimlerindendi" şeklindeki ifâdesi ile belirtiyor (bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 116). Benzer bir bilgiyi, aynı zamanda onun mânevî boyutuna da dikkat çekerek Hatîp Bağdâdî yapmaktadır. Bağdâdî " Kendisinde hadis, fıkıh, hıfz, güvenilirlik, verâ, zühd özellikleri toplanmıştır" demektedir (bkz: Ahmed b. Ali Ebû Bekir Hatîp Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, , VI, 345).

¹⁵⁹ Her iki âlim de, İshak b. İbrahim'in, on bir bin hadisi ezberinden okuduğunu belirtmiş Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalâni eş-Şâfiî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1984/1404, I-XIV c:1, s:190 ve Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Berekât ez-Zehabî eş-Şâfiî, *el-Kevâkibu'n-Neyyirât*, Dâru'l-İlm, Kuveyt, Tahkîk: Hamdi Abdülmecid es-Selefi, I, 16); İbn Huzeyme bu ifadesine ilave olarak, İshak b. İbrahim'in bu okuyuşu esnâsında hiç hata yapmadığını da söylemiştir (bkz: Ebu'l-Berekât, a.g.e., a.y.).

¹⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 382.

¹⁶¹ Mizzî, a.g.e., a. y.

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 191.

¹⁶³ Mizzî, a.g.e., II, 373-381.

¹⁶⁴ Tam ismi, Züheyr b. Harb b. Şeddâd el-Hırşî, Ebû Hayseme Mevlâ Beni'l- Hâris b. Ka'b b. Âmir b. Sasâa'dır (Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman Ebu'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I- XXXV, Müessesetü'r- Risâle, Beyrut, 1.Baskı, m: 1980, h: 1400, Tahkîk: Dr. Beşşâr Mâruf, IX/402).

¹⁶⁵ Bâcî, *et-Tâdil ve't-Tecrîh*, II, 594.

Ebu Bekir el-Hatîp, “sika, sebt, hâfız, mutkin” vasıflandırmasını yaparken,¹⁶⁶ Nesâî, “sika, me'mun” demiştir.¹⁶⁷

Kaynaklarda, onun hakkında olumsuz bir bilgi yer almamaktadır. Ali b. Hüseyin el-Cüneyd onu “sadûk” lafzı ile ta'dil ederken, Yâkub b. eş-Şeybe, “Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe'den daha sebttir” demektedir.¹⁶⁸

İsmi es-Sikât adlı eserine alan İbn Hibbân ise onun için “mutkin zâbit” lafızlarını tercih etmiştir.¹⁶⁹

Züheyr b. Harb rivâyetleri Sünen-i Tirmîzî hariç bütün Kütüb-i Sitte kitaplarında yer bulmuştur.¹⁷⁰

g- Yedinci râvî **İbn Ebî Ömer el-Mekkî** hakkında, bilgi bulamadık.

Müslim'de yer alan bu haberin isnad zinciri incelendiğinde, karşımıza, cerh ve tâdil ilmi açısından pek bir problem çıkmamaktadır. Haddi zatında, İbn-u Ebî Ömer el-Mekkî haricinde, isnad zincirinde yer alan râvîlerin tamamı hakkında “tâdil” yoluna gidildiği görülmektedir. Yani, rivâyetin isnad zinciri açısından bir problemi yoktur.

Rivâyetin metni tetkik edildiğinde, zikrettiği on alâmetin ;

- 1- Duman
- 2- Deccâl
- 3- Dabbe
- 4- Güneşin batıdan doğması
- 5- Meryem oğlu İlsâ (a.s.)'ın nuzûlü
- 6- Ye'cûc ve Me'cûc
- 7-8-9- Üç büyük çukurun oluşması

¹⁶⁶ Mizzî, a.g.e., IX, 405.

¹⁶⁷ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 437.

¹⁶⁸ Tamamı için bkz: Mizzî, a.g.e., .a.y.

¹⁶⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 256.

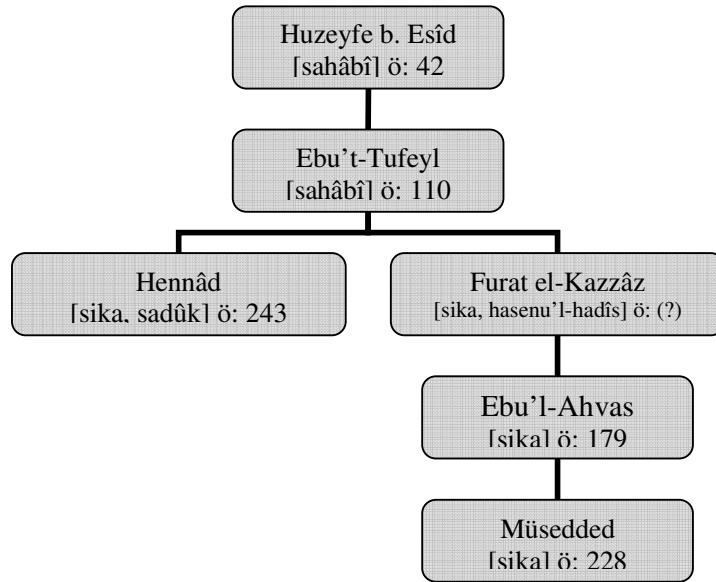
¹⁷⁰ Hamd b. Ahmed Ebû Abdillâh ez-Zehabî ed-Dimeşkî, *el-Keşşâf fî Mârifeti Men Lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*, I-II, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Cidde, 1992/1413, Tahkîk: Muhammed Avvâme, I, 407.

10- Yemen'den çıkacak olan bir ateş olarak sıralandığı görülecektir.

b- Ebû Dâvûd, 4311 Numaralı Rivâyet

Bu tarîkin metni, Müslim rivâyetindeki metinden bir farklılık arzetmemektedir. Bu rivâyetin rivâyet zinciri şu şekildedir.

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

Ebû Dâvûd, bu haberi iki farklı râvîden; Müsedded ve Hennâd'dan ortak metinle aktarmıştır. Bu noktada dikkatimizi çeken husus, iki râvînin de rivâyetlerini dayandırdığı sahâbînin ortak olmayışıdır. Buna karşın, metin ortak metin olarak sunulmuştur.

ii) Râvîler

a- On alâmet haberlerinin kendisinden rivayet edildiği diğer sahâbî ise **Vâsile b. el-Eskâ'**dir.¹⁷¹ Kütüb-i Sitte müellifleri kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Tabakât sıralamasındaki rütbesinin “sahâbî” olduğunu İbn Hacer ve Zehebî bildirmiştir. Vâsile, h. 85 senesinde Şam'da vefat etmiştir.¹⁷²

b- İkinci râvî **Ebu'l-Ehvas**,¹⁷³ın Furat el-Kazzâz'dan yaptığı rivâyetler el-Mûcemu'l- Kebîr'de ve Sünen-i Nesâî'de yer almıştır. Ebu'l-Ehvas rivâyetleri genel olarak bütün Kütüb-i Sitte yazarları tarafından rivayet edilmiştir.¹⁷⁴

Ebu'l-Ehvas'ın Ebu Zer'a ve Nesâî'ye göre vasfı, “sika”dır.¹⁷⁵ Mizzî ve İbn Hacer, Abdurrahman b. Mehdî'nin, onun için “O, Şureyk'ten daha sağlamdır” şeklindeki değerlendirmesini aktarmaktadırlar.¹⁷⁶ Ayrıca, Ebû Bekir b. Hayseme, İbn Maîn ve İbn Hacer, Ebu'l-Ehvas için “Sika ve Mutkin¹⁷⁷” “nitelemesini” yapmışlardır.¹⁷⁸ Burada son olarak İbn Hibban'ın değerlendirmesini vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. İbn Hibban, Ebu'l-Ehvas için “O, rivayet konusunda en sağlamlardandır” demiştir.¹⁷⁹

Ebu'l-Ehvas, 179 senesinde vefat etmiştir.¹⁸⁰

Furat el-Kazzâz hakkında yapılan cerh tâdil yorumlarını, daha önceden aktararak bu râvî hakkında âlimlerin “sika, hasenu'l-hadîs” yorumlarını aktarmıştık.

c- Üçüncü râvî **Müsedded**¹⁸¹ onuncu tabakada yer alan sika râvîlerdendir.

¹⁷¹ Vâsile b. el-Eskâ b. Ka'b b. Âmir; Lakâbı İbn Abdi'l-İzzî el-Leysî, ö: 85, v.y: Şam (bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*).

¹⁷² Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*.

¹⁷³ Tam ismi, Selâm b. Selîm el-Hanefî Mevlâhum Ebu'l-Ehvas el-Kûfî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 282).

¹⁷⁴ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 248.

¹⁷⁵ Mizzî, a.g.e., XII, 285.

¹⁷⁶ Mizzî, a.g.e. XII, 284; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 248.

¹⁷⁷ “Mutkin” vasfı, İbn Hacer'in sınıflandırmasına göre üçüncü sınıf bir ta'dildir. (Uğur, Mücteba, a.g.e., s. 297).

¹⁷⁸ Ebûbekir b. Hayseme'nin tanımlaması için bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 284; İbn Maîn'in tanımlaması için bkz: Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdil*, IV, 259; İbn Hacer el-Askalânî'nin tanımı için bkz: *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 261.

¹⁷⁹ Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî, *Meşâhîr-u Ulemâi'l-Emsâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1959, I, 172.

¹⁸⁰ Bâcî, *et-Tâdil ve't-Tecrîh*, III, 1140.

Onun hakkında konuşan her hadis âlimi, “sika” vasfını tercih etmiştir. Yahya b. Maîn¹⁸², Nesâî, İclî,¹⁸³ Ebû Hâtîm¹⁸⁴, İbn Hacer¹⁸⁵ onu “sika” olarak tanımlamışlardır.

Ahmed b. Hanbel ve Râzî ise onu “sadûk” olarak görenler arasındadır.¹⁸⁶ İbn Hacer, Müsedded’in “sika, hâfız” olduğunu belirttiikten sonra¹⁸⁷, onun hakkında şu bilgiyi aktarır: “Aşere-i Mübeşşere’ye ait müsnedi, Basra’da ilk onun tasnif ettiği belirtilir.”¹⁸⁸

Aynı zamanda, İbn Hibbân ve İclî, onu Sikât’ta, Zehebî ise Tezkiratu’l-Huffâz’da zikretmiştir.¹⁸⁹

Müsedded’in rivâyetleri Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve Nesâî’nin eserlerinde yer bulmuştur.¹⁹⁰ Vefatı hicrî 228 senesinde gerçekleşmiştir.¹⁹¹

İsnad zincirinde, isnad ilmi açısından bir problem görülmemektedir.

d- Dördüncü râvî **Hennâd**,¹⁹² hicrî 152 ve 243 seneleri arasında yaşamış, râvî zincirinin onuncu tabakasında yer alan önemli râvîlerdendir.¹⁹³

Hennâd, ibadete olan düşkünlüğü ile tanınmıştır. Kimi kaynaklarda onu tanımlarken “zâhid” vasfı öne çıkartılmıştır.¹⁹⁴

¹⁸¹ Tam ismi, Müsedded b. Müserhed b. Müserbil b. Mestûred el-Esdî, Ebu’l-Hasen el-Basrî’dir (İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XXVII, 443); İsmi için Abdülmelik b. Abdilazîz ve Müsedded de derler (İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XXII, 373).

¹⁸² Yahya b. Maîn, Müsedded’in durumu hakkında kendisine sualler yöneltilmesi üzerine “Sadûk, sika sika” ifadelerini kullanmıştır. Bu kullanım tarzı, tâdil lafızları arasında üçüncü mertebede yer alır. (Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 359).

¹⁸³ Bkz: Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVII, 443.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 98.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 528.

¹⁸⁶ Ahmed İbn Hanbel için bkz: Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVII, 446; Râzî için bkz: *el-Cerhu ve’t-Tâdil*, VIII, 438.

¹⁸⁷ Bu ifade de tâdil vasıflarının ikinci derecesini ifade eder.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 528.

¹⁸⁹ Bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 200; İclî, *Mârifetu’s-Sikât*, II, 272; Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, II, 421.

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 98.

¹⁹¹ Zehebî, *Keşşâf*, II, 256.

¹⁹² Tam ismi Hennâd b. es-Sîrî b. Mus’ab b. Ebî Bekr b. Bişk b. Sâfuk b. Ömer b. Zurâra b. Ades b. Zeyd et-Temîmî ed-Dârimî, Ebu’s-Sîrî el-Kûfî’dir (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXX, 311).

¹⁹³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXX, 311.

¹⁹⁴ Bkz: Zehebî, *Keşşâf*, II, 339.

Nesâî ve İbn Hibbân onun için “sika” lafzını tercih ederlerken, Ebû Hâtîm “sadûk” lafzını kullanmıştır.¹⁹⁵

Hennâd’ın rivayetlerinden Kütüb-i Sitte yazarlarının tamamı faydalanmışlardır.¹⁹⁶

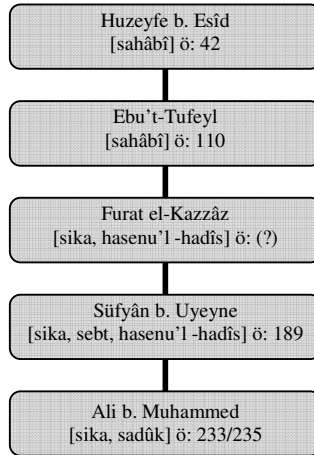
Ebu’t-Tufeyl hakkında, Müslim rivâyeti ile alakalı olarak gerekli bilgileri aktarmıştık. Sahabe’denidir.

İsnad zinciri incelendiğinde, Hennâd ile Ebu’t-Tufeyl arasında kopukluk olduğu göze çarpmaktadır. Hennâd’ın vefat tarihi olan 243 ile Ebu’t-Tufeyl’in vefat tarihi olan 110 seneleri arasında 133 sene mevcuttur. Bu şartlar altında, hadis bir iki râvisi eksik olduğu için zayıftır.

Rivâyette yer alan on alâmet, Müslim rivâyetinde zikredilenlerin aynısıdır.

c- İbn Mâce, 4055 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin râvî zinciri şu şekildedir.

İbn Mâce’de yer alan bu rivâyet diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. O da, başka kitaplarda iki farklı sahâbî kaynaklı görünen rivâyetler, burada tek bir senet

¹⁹⁵ Bkz: Mizzî, a.g.e., s. 312.

¹⁹⁶ Buhârî, Hennâd’ın rivâyetlerini sadece Ef’âl-i Halki’l-İbâd adlı bölümde kullanmıştır (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, a.g.e, a.y.).

halinde aktarılmıştır. Diğer ifâdesi ile kimi kitaplarda Âmir b. Vâsile, on haber rivâyetinin kaynağı olarak gösterilirken burada, Ebu't-Tufeyl'den aktarımda bulunduğu belirtilmektedir. Bu husus, değerlendirme kısmında bilâhare ele alınacaktır.

İbn Mâce'nin rivâyeti ise, bize Ali b. Muhammed kanalı ile ulaşmaktadır.

ii) Râvîler

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz ve Süfyân b. Uyeyne hakkında, Müslim rivâyeti incelemesinde bilgi verildi.

b- **Ali b. Muhammed**,¹⁹⁷ İbn Hacer, Zehebî ve İbn Hibbân tarafından ta'dil edilmiştir. İbn Hacer onun için "sika, âbid" vasıflarını kullanmıştır.¹⁹⁸ Zehebî'nin, onun için tercih ettiği lafızlar ise "sika, sadûk" olmuştur.¹⁹⁹ İbn Hibbân ise, Ali b. Muhammed'i "es-Sikât" adlı kitabında zikretmiştir.²⁰⁰

Zehebî, Ali b. Muhammed'in, fazilet ve kabiliyet bakımından kendisine Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'den daha üstün geldiğini belirtmiştir.²⁰¹

Ali b. Muhammed'in vefat tarihi hakkında, hicrî olarak biri 233 ve diğeri de 235 olmak üzere iki farklı tarih belirtilmektedir.²⁰²

Rivâyette geçen on alâmet, Müslim rivâyetinde zikredilenlerle aynıdır.

Metin incelendiğinde on alâmet rivâyetlerinin genel yapısına tam bir uygunluk görülmektedir.

On alâmet rivâyeti, Müsned-i Ahmed b. Hanbel'de birden çok yerde rivâyet edilmiştir. Bu tarîkler, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir. Bu eserde yer alan dört rivâyet incelendiğinde, bunlar arasında önemli farklılıklar bulunduğu bu

¹⁹⁷ Tam ismi, Ali b. Muhammed İshâk et-Tenâfesî Ebû Hasen el-Kûfî'dir (Zehebî, *Keşşâf*, II, 46).

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 405.

¹⁹⁹ Zehebî, *Keşşâf*, II, 46.

²⁰⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 467.

²⁰¹ Zehebî, a.g.e., a.y.

²⁰² Bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, a.y.

sebeple, on alâmet rivâyetlerinin genel yapısına da ters düştüğü görülmektedir. Ancak, bu rivâyetlerden öncelikle sadece, genel yapıya uygun olan 16186 ve 16189 numaralı rivâyetleri inceleyeceğiz.

d- Ahmed b. Hanbel, 16186 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

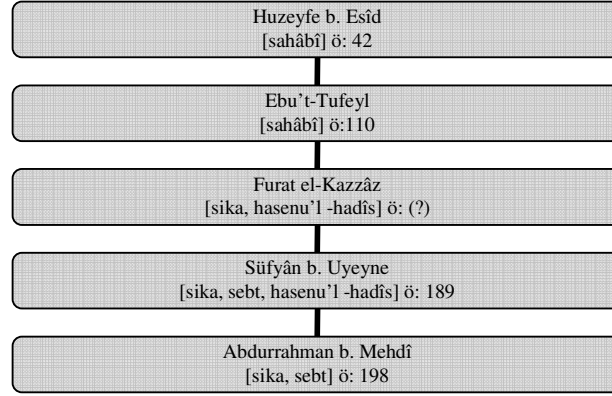
ii) Râvîler:

Rivâyetin senesinde yer alan Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz ve Süfyân b. Uyeyne hakkında daha önceden gerekli bilgileri vermiş, bu râvîlerin cerh yönlerinin olmadığını dile getirmiştik.

Bu rivâyette yer alan on alâmet Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

e- Ahmed b. Hanbel, 16189 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin rivâyet zinciri şöyledir:

ii) Râvîler

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz ve Süfyân b. Uyeyne hakkında, Müslim rivâyeti incelemesinde bilgi verildi.

b- Beşinci râvî **Abdurrahman b. Mehdî**²⁰³ dokuzuncu tabakadandır.²⁰⁴ Ebû Abdillâh, Abdurrahman b. Mehdî'nin çoğu Süfyân'dan naklettiği hadisler olmak üzere, pek çok hadis naklettiğini belirtmektedir.²⁰⁵

Abdurrahman b. Mehdî güvenilir bir râvî ve iyi bir fakih olarak ta'dil edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî ile Vekî'nin Sevrî'den gelen yaklaşık elli hadiste ihtilaf ettiklerini, bu ihtilafı değerlendirirken, ekseriyetle Abdurrahman b. Mehdî'nin elinde bulunan rivâyetlerin daha sağlam olduğunu gördüklerini söylemiştir.²⁰⁶

Fıkıh sahasında kendisini geliştirdiği ve fıkıhî hükümler verdiği,²⁰⁷ ezberinin iyi olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.²⁰⁸ İbn Hibbân, Abdurrahman b. Mehdî'yi ta'dil etme

²⁰³ Tam ismi Abdurrahman b. Mehdî b. Hassân b. Abdurrahman el-Anberî, Ebû Saîd el-Basrî el-Lu'lu' (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 431).

²⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 351.

²⁰⁵ Mizzî, a.g.e., XVII, 436.

²⁰⁶ Mizzî, a.g.e., XVII, 437.

²⁰⁷ Mizzî, a.g.e., a.y.

²⁰⁸ Hatîp Bağdâdî, onun Bağdat'ta hıfz özelliği ile tanınan birisi olduğunu belirtmektedir (Bkz: Hatîp Bağdâdî,

sebebini açıklarken “Sahabeden doğru işitildiği açıklığa ve netliğe kavuşmayan hadisleri almadığını gördük” ifadesini kullanmıştır. Ebû Hâtim de, onu râvîlerin en sebtî olarak vasıflandırmıştır.²⁰⁹

Abdurrahman b. Mehdî'nin rivâyetleri, bütün Kütüb-i Sitte yazarları tarafından kabul görmüştür.²¹⁰

Doğum tarihi hicrî 135/136 olarak farklı iki tarih²¹¹ gösterilen b. Mehdî'nin vefat tarihi 198'dir.²¹²

16189 numaralı Ahmed b. Hanbel rivâyetinde yer alan on kıyâmet alâmeti Müslim rivâyetindekilerde aynıdır.

Abdullah'dan rivâyet edilen her iki haberde de yer alan alâmetler sıralanış farklılıkları ile birlikte aynı içeriğe sahiptir. Yani her iki rivâyet de on alâmet haberlerinin genel çerçevesine uygunluk arz etmektedir.

Burada dikkati çeken şey, metinden ziyâde senettedir. 16186 numaralı rivâyette Abdullah, babasının bu haberi Süfyân b. Uyeyne yolu ile naklettiğini belirtirken, bu rivâyette ise Süfyan ile babası arasında Abdurrahman b. Mehdî'nin bulunduğunu dile getirmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, Ahmed b. Hanbel, bu hadisi hem Süfyân'dan doğrudan, hem de Abdurrahman b. Mehdî vasıtasıyla elde etmiştir. Bu ayrıntı haricinde, rivâyet senet ve metin açısından farklı bir durumu barındırmamaktadır.

Târih-u Bağdâd, X, 240). İbn Hacer, Abdurrahman b. Mehdî hakkında “sika, sebt, hâfız lafızlarını kullanmıştır (bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 371); İbnü'l-Medenî ise onun için “Dokuzuncu tabakada, ondan daha bilgilisin görmedim” demektedir (İbn Hacer, a.g.e, a.y.).

²⁰⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 373.

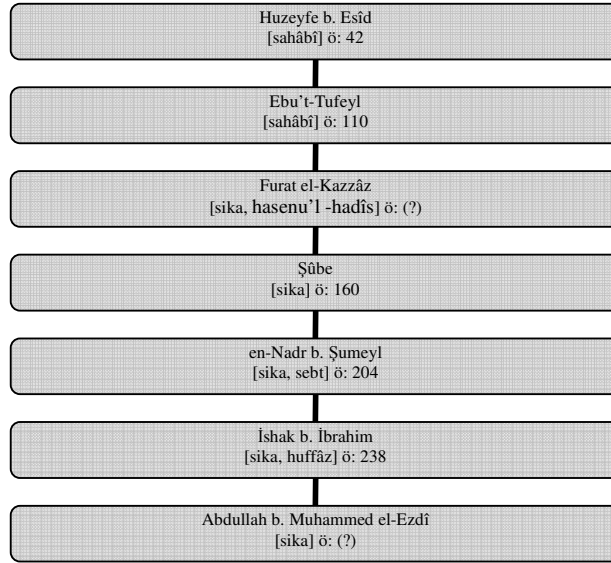
²¹⁰ Mizzî, a.g.e., XVII, 431-435.

²¹¹ Bu ayrıntı için bkz: Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354.

²¹² Zehebî, *Keşşâf*, I, 645.

f- İbn Hibbân, 6791 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler

a- Rivâyet zincirinde geçen râvîlerden Şûbe, en-Nadr b. Şumeyl ve Abdullah b. Muhammed el-Ezdî haricindeki bütün râvîler hakkında ayrıntılı malumatı önceden vermiştik. Bu üç râvi hakkında yapılan cerh ve ta'dil yorumları ise şu şekildedir.

b- **Şûbe b. Uyeyne**²¹³ h. 103 senesinde doğmuştur.²¹⁴ Rivâyet ettiği hadislere Kütüb-i Sitte sahiplerinin tamamı yer vermişlerdir.²¹⁵ Nesâî, eserinde Şûbe'yi, A'meş'ten rivâyette bulunan en sağlam üç kişi arasında göstermiştir.²¹⁶ Şûbe hakkında yorum yapanlar arasında bulunan İclî, Şûbe'nin "sika" olduğunu belirttikten sonra, bâzı konularda onun kimi isimleri karıştırdığını belirtmiş ve bunu bir örnekle

²¹³ Tam ismi Şûbe b. el-Haccâc b. el-Verd el-İtkî Mevlâhum el-Ezdî'dir. Ebû Bestâm el-Vâsîlî ve Basrî de denir. (Bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 488).

²¹⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 446.

²¹⁵ Bkz: İbn Mâce, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 297.

²¹⁶ Bu vasıfla vasıflandırıldığı diğer iki kişi ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Süfyân es-Sevrî'dir (Bkz: Nesâî, *Tabakât*, I, 132).

açıklamıştır.²¹⁷ İbn Hacer ve Buhârî gibi pek çok âlim ise, Şûbe hakkında açıklamalarda bulunurken önce, Süfyân es-Sevrî'nin Şûbe hakkındaki meşhur "O, hadis ilminde müminlerin emîridir" yorumuna yer vermişlerdir.²¹⁸ İbn Hacer, İbn Hibbân ve Hatîp Bağdâdî, onun hadis ilmindeki güvenilirliğini ortaya koyduktan sonra, Şûbe'nin ahlâkî meziyetlerine dikkatleri çekmiştir.²¹⁹ Şûbe, hicrî 160 senesinde vefat etmiştir.²²⁰

c- **Nadr b. Şumeyl**²²¹, hicrî 122 ve 204 yılları arasında yaşamıştır. Rivâyet zincirinin dokuzuncu tabakasındandır.²²² O, ömrünün büyük bir kısmını Horasan bölgesindeki Merv Şehrinde geçirmiştir.²²³

Nadr b. Şumeyl, ilme ve hadise olan yatkınlığının yanı sıra Arap diline olan hâkimiyeti ve üstün ahlâkî meziyetleri ile tanıtılmıştır. Onun ilme ve hadise olan yatkınlığı ile alakalı olarak "Merv'in şeyhi"²²⁴, "Sika", "Sebt"²²⁵, "Merv'de ve Horasan'da sünneti ortaya koyan kişi"²²⁶, "Sünen sahibi"²²⁷, "Sika'lardan"²²⁸ gibi vasıflar kendisi için serdedilmiştir. İbn Hibbân onun hakkında "İnsanların en fasîhi, edepte onların âlimi, insanların en edeplisidir."²²⁹ demiştir.

d- **Abdullah b. Muhammed el-Ezdi**²³⁰ hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mizzî ve İbn Hacer onun "sika" olduğunu belirtmişlerdir.²³¹ el-Ezdi'nin vefat tarihi ile alakalı bir bilgiye yer verilmemiştir.

²¹⁷ Bkz: İclî, *Mârifetu's-Sikât*, I, 456.

²¹⁸ Bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 266 ve Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 244.

²¹⁹ İbn Hacer, onu sika, hâfız ve mutkin olarak tanımlarken (bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't Tehzîb*, a.y.), İbn Hibbân, güvenilirlik, hâfıza, verâ ve diğer üstün meziyetler konusunda devrinin hatırı sayılır şahıslarından (seyitlerinden) olduğunu belirtiyor (bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, a.y.). Hatîp Bağdâdî, onun güvenilir ve merhametli bir insan olduğunu belirtiyor (bkz: *Târîh-u Bağdâd*, IX, 255). İbn Hacer diğer bir eseri olan *Tehzîbu't-Tehzîb*'de ise onun âbid yönünü öne çıkartıyor (bkz: İbn Hacer, a.g.e., IV, 297).

²²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 244.

²²¹ Tam ismi, en-Nadr b. Şumeyl b. Harşe el-Mâzenî Ebu'l-Hasen en-Nahavî el-Basrî el-Mervezî (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 379).

²²² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 562.

²²³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 90.

²²⁴ Zehebî, *el-Keşşâf*, II, 320.

²²⁵ Zehebî'ye ilaveten, Bâcî, *et-Tâdil ve't-Tecrîh*, II, 773; Râzî, *el-Cerh ve't-Tâdil*, VIII, 477.

²²⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 379.

²²⁷ Zehebî, a.g.e., a.y.

²²⁸ Râzî, a.g.e., a.y.

²²⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 212.

²³⁰ Tam ismi, Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. el-Cerrâh el-Ezdi eş-Şâmî el-Filistîni, Ebu'l-Abbas el-Ğizzî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 95).

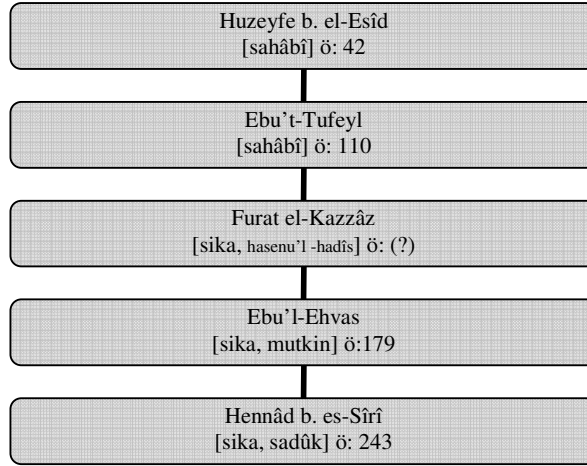
²³¹ Bkz: Mizzî, a.g.e., a.y.; aynı zamanda bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 322.

Rivayette geçen on alâmet, Müslim rivâyetindekilerle aynıdır. Ancak bu sıralamada Aden bölgesi ismi geçmemektedir. Onun yerine “bir yer” ifadesi kullanılmıştır.

g- Nesâî, el-Kübrâ , 11380 Numaralı Hadis

Rivâyetin senedi, sıhhat şartları bakımından bir problem içermemektedir. Rivâyet zincirinde yer alan Hennâd, Ebu'l-Ahvas, Furât, Ebu't-Tufeyl ve Huzeyfe b. Esîd hakkında daha önceki rivâyetler münasebeti ile bilgiler aktarmış ve bu râvilerin tamamının sika olarak ta'dil edilmiş olduklarını incelemiştik. Bununla birlikte, tekrar rivâyet zincirini şema olarak görmekte fayda olduğu kanaatindeyiz.

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

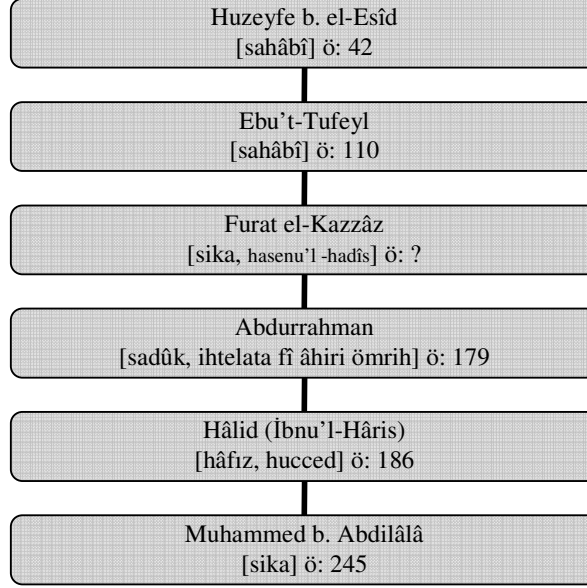
i) Râvîler:

Senette yer alan râvîlerin tamamı daha önce tanıtılmıştı. Bu rivâyet, çalışmamız içerisinde incelediğimiz diğer bir Hennâd rivâyetidir. Ebû Dâvud'da geçen diğer Hennâd rivâyetinde, isnad zincirinde bir problem olduğunu belirtmiş, bu sebeple rivâyetin zayıf olduğunu söylemiştik. Bu rivâyette ise, bu noksanlık tamamlanmaktadır.

Rivâyette belirtilen on alâmet, Müslim'dekilerle aynıdır.

h- Nesâî, el-Kübrâ , 11482 Numaralı Hadis

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl ve Furat el-Kazzâz hakkında, Müslim rivâyeti incelemesinde bilgi verildi.

a- Dördüncü râvî **Abdurrahman b. Abdillah**²³² isnad zincirinin yedinci tabakasındandır. Hakkında yorum yapan hadis âlimleri onun için sika, sadûk tanımlamalarını yapmakla birlikte, Abdurrahman'ın özellikle ömrünün son döneminde hadisleri karıştırdığını belirtmişlerdir (اختلط).²³³

Abdurrahman'ın vefat tarihi hakkında kaynaklarda iki farklı tarihe yer

²³² Tam ismi, Abdurrahman b. Abdillah b. Utbe b. Abdillah b. Mes'ûd el-Kûfî, el-Mesûdî'dir (bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 190).

²³³ İbn Hacer, Numeyr'in, Bin Sa'd'ın ve Ahmed İbn Hanbel'in, Abdurrahman hakkında "sika" yorumunu yaptıklarını aktarmaktadır. Kendisi ise, onu "sadûk" olarak ta'dil etmiştir. İbn Hacer, kendi görüşü dışında aktardığı âlimlerin "o, ömrünün sonlarında karıştırmıştır" şeklindeki yorumlarını da aktarmıştır. Nesâî ise, Abdurrahman için "Leyse bihî be's" tanımlamasını yapmıştır. (Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 191; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 518 ve İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 344).

verilmiştir. Bunlar 160 ve 165'tir.²³⁴

b- Beşinci râvî **Hâlid b. el-Hâris**²³⁵ hakkında verilen bilgilerde, onun akıl gücüne ve dolayısıyla güvenilirliğine vurgu yapılır. Ebû Zur'a, Hâlid için "Güvenilir Hâlid" lakabının kullanıldığını aktarmaktadır.²³⁶ İbn Hibbân da, onu "insanların en akıllısı" olarak tanıtmaktadır.²³⁷ Zehebî'nin eserinde verdiği bilgiye göre ise el-Kettân, Hâlid için "Ondan daha hayırlısını görmedim" demiştir.²³⁸

Râzî, el-Cerhu ve't-Ta'dîl adlı eserinde Hâlid'i imam, sika olarak ta'dil etmiştir.²³⁹ Zehebî'nin tercih ettiği tanımlar ise hâfız, huccet olmuştur.²⁴⁰

Sekizinci tabakada yer alan Hâlid, 120 ila 186 tarihleri arasında hayat sürmüştür.²⁴¹

c- Altıncı râvî **Muhammed b. Abdilâlâ**,²⁴² onuncu tabakadandır. İbn Hacer²⁴³ ve Râzî tarafından²⁴⁴ "sika" olarak görülmüş, İbn Hibban tarafından da Sikât adlı esere alınmıştır.

Muhammed b. Abdilâlâ rivâyetleri Müslim, Ebû Dâvud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'de yer almıştır.²⁴⁵

İbn Abdilâlâ hicrî 245 senesinde vefat etmiştir.²⁴⁶

Rivâyet zincirini teşkil eden râvîlerin, hadis âlimlerince "makbûl" görüldüğü ortadadır. Bunlardan sadece Abdurrahman'ın belli bir yaştan sonra ihtilâta maruz

²³⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 344.

²³⁵ Tam ismi, Hâlid İbnü'l-Hâris b. Ubeyd b. Süleyman b. Ubeyd b. Süfyân b. Mesud (Hâlid b. el-Hâris b. Selîm el-Hecîmî) Ebû Osman el-Basrî'dir (Bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VIII, 35).

²³⁶ Bkz: Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, III, 325.

²³⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 267.

²³⁸ Zehebî, *Keşşâf*, I, 362.

²³⁹ Râzî, a.g.e., a.y.

²⁴⁰ Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, I, 309.

²⁴¹ Bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 267.

²⁴² Tam ismi, Muhammed b. el-Âlâ es-San'ânî el-Kaysî, Ebû Abdillâh el-Basrî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 581).

²⁴³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 491.

²⁴⁴ Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, VIII, 16.

²⁴⁵ Mizzî, a.g.e., a.y.

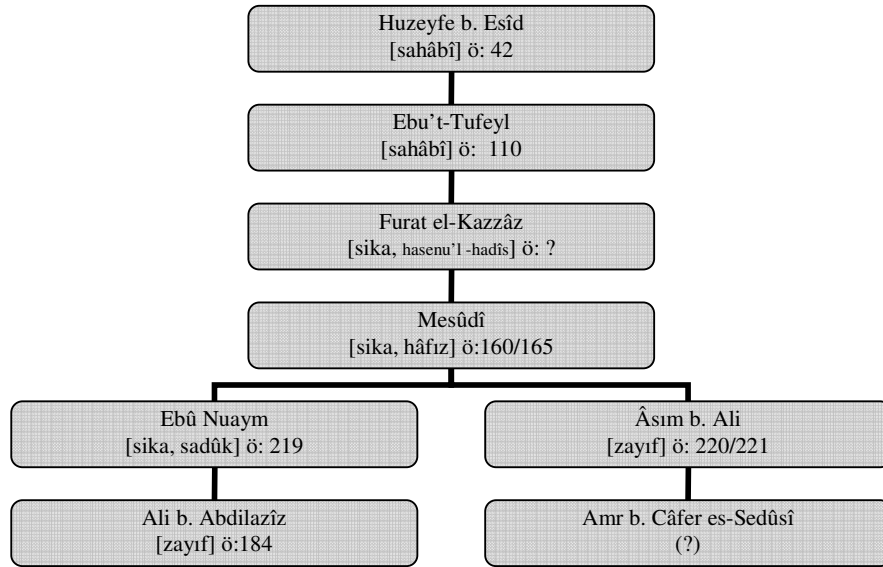
²⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 257.

kaldığı bilinmektedir.

Metinde yer alan on alâmet Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

i- *Taberâni, el-Mucemu'l-Kebîr, 3029 Numaralı Rivâyet*

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a) Huzeife b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b- Dördüncü râvî **Mes'ûdî**²⁴⁷, Tebei't- Tâbiîn'in büyüklerindedir.²⁴⁸ Bu zatın rivâyetleri Ebû Dâvud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde yer almıştır. Sahîh-i Buhârî'de ise ta'lîkan²⁴⁹ yer almıştır.²⁵⁰ Mesûdî hakkında "sadûk", "sîka",

²⁴⁷ Tam adı Abdurrahman b. Abdillâh b. Utbe b. Abdillâh b. Mesûd el-Kûfî el-Mesûdî'dir (Hatip Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, X, 218).

²⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 190.

²⁴⁹ "Ta'lik yaparak" manasına gelen bu tâbir, bir hadisi isnadından bir veya birkaç râvîyi veya bütün râvîleri

“hâfız” vasıfları kullanılmıştır.²⁵¹ Mes’ûdî hakkında Nesâî’nin tercih ettiği ta’dil ifadesi farklıdır. O, râvînin zabtına delâlet etmediği için, rivâyetlerinin yazılmasının uygun olmasının yanı sıra incelenmesi gerektiğini ifade eden “Leyse bihî be’sun” ifadesini kullanmıştır.²⁵² Onun bu ifadeyi kullanmasının sebebinin, Mes’ûdî’nin, hayatının son dönemlerinde rivâyetlerin bir kısmını karıştırmaya olsa gerektir.²⁵³ Ancak Mes’ûdî’nin, bu durumunun farkında olduğunu ve bu eksikliğini gidermek için gayret gösterdiğini yine İbn Hacer’in ifadelerinden anlıyoruz.²⁵⁴

Mes’ûdî’nin ölüm tarihi hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. Bu rivâyetler h. 160 ile h. 165 arasında değişmektedir.²⁵⁵

c- **Ebû Nuaym**²⁵⁶ İbn Hacer tarafından Buhârî’nin en önemli şeyhlerinden olarak gösterilmiştir. İbn Hacer, Ahmed b. Sâlih el-Mısrî’nin de aynı görüşü dile getirdiğini söylemiştir.²⁵⁷

Ebû Nuaym hicrî 130 ve 219 seneleri arasında yaşamıştır.²⁵⁸ Kendisinden Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamı rivâyette bulunmuştur.²⁵⁹

atlayarak üstteki râvîlerin bir râvîden veya doğrudan kaynağından rivâyet ederek nakletmeye denir (Uğur; Mücteba; *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 392).

²⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 191.

²⁵¹ Mes’ûdî için, Bin Sa’d (İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 190’da), Ebû Usâme (İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, VII, 518’de), İbn Numeyr (Zehebî, *Keşşâf*, I, 633’te) ve Râzî, *el-Cerhu ve’t-Ta’dil*, V, 251’de), Ahmed b. Hanbel (Râzî, a.g.e., a.y.’de) “sika” vasfını kullanmışlardır. İbn Hacer *Takrîbu’t-Tehzîb*, I, 344’te), Ebû Dâvûd (Râzî, *el-Cerhu ve’t-Tâdil*, V, 251’de) “sadûk” vasfını tercih etmişlerdir. en-Neysâbü’rî ise, Mes’ûdî için (Râzî, a.g.e., a. y.) “hâfız” tanımlamasını yapmıştır.

²⁵² İbn Ebî Hâtim’e göre bu ve benzeri ifadelerle adaletine hükmedilen râvînin hadisi yazılır ve gözden geçirilir. İbnü’s-Salah da İbn Ebî Hâtim’in görüşüne katılarak şöyle der: “ İbn Ebî Hâtim –Hakkında lâ be’s bih” denen râvînin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir- derken haklıdır; zîrâ ta’dilin ikinci mertebesine delâlet eden lafızlar, râvînin zabt şartına işaret etmezler. Bu yüzden hadisleri râvînin zabtının açığa çıkması için gözden geçirilir.” (Uğur, Mücteba; a.g.e., s. 195).

²⁵³ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, I, 344; Zehebî, *Keşşâf*, I,633. Mes’ûdî’nin hangi konularda hata yaptığı, Hatip Bağdâdî tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Bağdâdî, Mes’ûdî’nin özellikle, Âsım b. Behdele rivâyetlerinde hatalar yaptığını belirtmiştir. (*Târîh-u Bağdâd*, X, 218.)

²⁵⁴ Bkz. İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, I, 345.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 190; Hatip Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, X, 220.

²⁵⁶ Tam ismi el-Fadl b. Dikkîn, Amr b. Hemmâd b. Zuheyr el-Kırşî et-Temîmî et-Talhî, el-Ahvâl Ebu’n-Naîm el-Melâî el-Kûffî’dir (Mizzî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 243).

²⁵⁷ Ahmed b. Ali b Hacer Ebu’l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfî, *Tabakâtu’l-Müdekkîn*, Mektebetu’l-Menâr, Amman , Birinci Baskı, h: 1403, m: 1983, Tahkîk: Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî, I, 23.

²⁵⁸ Bkz: Buhârî, et-*Târîhu’l-Kebîr*, VII, 118.

²⁵⁹ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 243-245.

Yakup b. Şeybe ve Ebû Abdillah²⁶⁰ onu “Sika, sebt ve sadûk” olarak gördüklerini belirtmişlerdir.²⁶¹ İbn Hibbân da, onu es-Sikât adlı eserinde zikretmiş ve “Zamanının en güveniliriydi” değerlendirmesini yapmıştır.²⁶² İclî, Ebû Nuaym için “Sika, sebt” derken,²⁶³ er-Râzî, “sika” olarak vasıflandırmıştır.²⁶⁴

Kaynaklarda Ebû Nuaym ile Vekî arasında yapılan mukayese dikkatleri çekmektedir. Süleyman el-Belhî “ Ahmed bana, Ebû Nuaym’ı hıfz konusunda Vekî’den üstün gördüm, dedi” demiştir. Ziyâd b. Eyyûb ise “Vekî’den daha az hata yaptı” yorumunu getirmiştir.²⁶⁵

Hatîp Bağdâdî ise Ahmed b. Hanbel’in bunun tam tersini düşündüğünü aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel “Ezberinde Vekî’nin ezberinde olandan daha az sayıda hadis vardı” demiştir.²⁶⁶

Bu konuda Zehebî’nin görüşü ise ikisinin ortası bir görüştür. O, “Ebû Nuaym ezberi en iyi olandır, Vekî ise en fakih olandır” demektedir.²⁶⁷

d- **Ali b. Abdilazîz**²⁶⁸ hakkında tartışmalar yapılmış olan bir râvîdir. Bâzı âlimler onu “kabul edilebilir” görürken, bir kısmı ise onun hakkında iyimser değillerdir.

Ahmed b. Hanbel’in, “Onun hadis meclisinde bir defa bulunmuştum. Ancak tedlîs yapıyordu” ifâdesi, Ali b. Abdilazîz hakkında bilgi veren kaynaklarda sıkça geçmektedir.²⁶⁹ Hattâ sadece bu rivâyet sebebi ile Ali b. Abdilazîz, müdellisler arasında zikredilmiştir. Daha doğru bir ifâdesi ile kimi kaynaklar, Ali b. Abdilazîz’i sadece Ahmed b. Hanbel’in haberine istinaden müdellisler arasında zikretmişlerdir.²⁷⁰

²⁶⁰ Ebû Abdillah “O, hadiste hüccet makamındadır” ifadesine yer vermiştir (Mizzî, a.g.e. ,a.y.).

²⁶¹ Bkz: İbn Hacer, a.g.e., VIII, 245.

²⁶² İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 319.

²⁶³ İclî, *Mârifetu’s-Sikât*, II, 205.

²⁶⁴ Râzî, *el-Cerhu ve’t-Ta’dil*, VII, 61.

²⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 243.

²⁶⁶ Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, XIII, 352.

²⁶⁷ Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, s. 373.

²⁶⁸ Tam ismi, Ali b. Ğarrâb el-Fezzârî Ebu’l-Velid el-Kûfî el-Kâdî’dir. Kendisine Ali b. Abdilaziz ve İbnu Ebi’l-Velid de denir (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXI, 91).

²⁶⁹ Râzî, *el-Cerhu ve’t-Ta’dil*, VI, 200; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VI, 404.

²⁷⁰ İbrahim b. Muhammed b. Sebât İbnu’l-Âcemî Ebu’l-Vefâ el-Halebî et-Trablûsî, *et-Tebyînu li Esmâ’i’l-Müdellisîn*, Müessesetu’r-Riyâd li’t-Tabâa ve’n-Neşr ve’t-Tevzî, Beyrut, Birinci Baskı, 1414/1994, Tahkîk: Muhammed İbrahim Dâvud el-Mûsilî, s. 155.

Ancak burada ilgi çeken husus, Ahmed b. Hanbel'in bu haberinin devamında söylemiş olduğu "Ancak ben onu sadece "sadûk" gördüm" cümlesi sadece Râzî'nin el-Cerhu ve't-Ta'dîl'inde yer bulabilmiştir.

Ali b. Abdilaziz hakkında olumsuz görüş belirten diğer âlimler ise "له منكر" (onun reddedilen haberleri vardır)²⁷¹, "ساقط" (Adâletten düşmüş)²⁷², "ليس يقوى" (sağlam değildir),²⁷³ "zayıf, insanların hadislerini almaktan uzak durduğu kişi"²⁷⁴ ve "كثير الخطأ" (çok hata yapar)²⁷⁵ gibi vasıflandırmalarda bulunmuşlardır.

Ali b. Abdilazîz hakkında, Yahya b. Maîn, Ebu Abdirrahman, Ebu Zer'a, Nesâî, Mervân b. Muâviye müsbet fikir beyan etmişlerdir. İbn Maîn, onun için "sika" derken²⁷⁶, Ebû Zer'a,²⁷⁷ Ebû Bekir el-Hatîb²⁷⁸ ve Mervân b. Muâviye onu "sıdk" vasfı ile tanımlamışlardır.²⁷⁹ Ebû Abdirrahmân,²⁸⁰ Nesâî ise "Ondan rivayette bulunmakta bir sakınca yoktur" şeklinde bir açıklama getirmişlerdir.²⁸¹

Hatîp, onun hakkında yapılan tartışmalar hakkında, sebebine dair kendi görüşünü şu şekilde açıklıyor: " Zannederim, Ali b. Abdilazîz mezhebinden dolayı ta'n edildi. Çünkü o, Şia'dandı, ancak vasıfları sıdk idi."²⁸²

Ali b. Abdilazîz, hicrî 184 senesinde vefat etmiştir.²⁸³

e- **Âsım b. Ali**,²⁸⁴ pek çok âlim tarafından cerh edilmiştir. Ancak olumlu görüş bildirenler de vardır. Bunlardan biri de Ahmed b. Hanbel'dir. O, Âsım b. Ali için "Sâhîhu'l-Hadîs, Kalîlu'l-Ğalat" (Hadis sahasında sahih, hatası az olan)

²⁷¹ Ali b. Garrâb'ın bu sözü Râzî tarafından nakledilmiştir (Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdîl*, VI, 200).

²⁷² Yakup el-Cüzcânî'nin bu sözü, Mizzî tarafından nakledilmiştir (Mizzî, a.g.e., XXI, 94).

²⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, V, 205.

²⁷⁴ Ebû Dâvud'dan naklen Mizzî, a.g.e., a.y.

²⁷⁵ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhîn*, Dâru'l-Va', Halep, Tahkîk: Muhammed İbrahim Zâyid, I-III, Tarih yok, II, 105.

²⁷⁶ İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdebbihîn*, I, 42.

²⁷⁷ Bkz: Râzî, a.g.e., a.y.

²⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, s. 95.

²⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 404.

²⁸⁰ Râzî, a.g.e., a.y.

²⁸¹ Mizzî, a.g.e., s. 94.

²⁸² Mizzî, a.g.e., s. 95.

²⁸³ Mizzî, a.g.e., s. 95.

²⁸⁴ Âsım b. Ali b. Âsım b. Suheyb el-Vâsıtî, Ebu'l-Huseyn, Ebu'l-Kırşî et-Teymî (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIII, 509).

vasıflandırmasını tercih etmiştir.²⁸⁵ Olumlu görüş bildiren âlimler arasında Ebû Abdîrrahmân da yer almaktadır. Ebû Abdîrrahmân onun için “sadûk” demiştir.²⁸⁶ Sâlih b. Muhammed ise “hâfız” olduğunu söylemiştir.²⁸⁷

Âsım b. Ali hakkında yapılan açıklamalarda zaman zaman çok ağır ifadelerle de rastlanmaktadır. Yahyâ b. Maîn onun için “Leyse bi şey’in ve Kezzâb b. Kezzâb” (Onun ilmî bir değeri yoktur ve yalancı oğlu yalancıdır) tanımlarını kullanmıştır.²⁸⁸

İbn Adiy, Âsım b. Ali’nin reddedilen hadislerini sıralamıştır.²⁸⁹

Âsım b. Ali’nin ismi, el-Ukaylî’nin ed-Duafâu’l-Kebîr adlı eserinde de geçmiştir.²⁹⁰ Râzî, Buhârî’nin Âsım b. Ali’yi “Kutubu’d-Duafâ” adlı eserine eklediğini haber vermiştir.²⁹¹

Âsım b. Ali’nin vefat tarihi hakkında ayrı ayrı 220 ve 221 tarihleri verilmiştir. Bu tartışma hakkındaki yeterli bilgiyi Buhârî vermektedir.²⁹²

f- **Amr b. Câfer es-Sedûsî** hakkında yeterli bilgiye kaynaklarda ulaşamadık.

Rivâyetin her iki tarîkinde de, “zayıf” râvîlerin bulunması dikkat çekmektedir. Hem Âsım b. Ali hem de Ali b. Abdilazîz, haklarında bilgi aktaran pek çok âlim tarafından “cerh” edilmişlerdir. Dolayısıyla isnaddaki bu son râvîler sebebiyle rivâyet zayıftır. Ancak, isnâdın önceki râvîleri sika olduğundan ve hadisin metni de önceki kaynaklardaki metinle aynı olduğundan, bu zâfiyet ciddi bir problem teşkil etmemektedir.

Rivâyette yer alan on alâmetin sıralanışı, Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

²⁸⁵ Mizzî, a.g.e., XIII, 511.

²⁸⁶ Râzî, *el-Cerhu ve’t-Ta’dîl*, VI, 348.

²⁸⁷ Mizzî, a.g.e., XIII, 511.

²⁸⁸ Râzî, a.g.e., a.y.

²⁸⁹ Bkz: Zehebî, *Keşşâf*, I, 520.

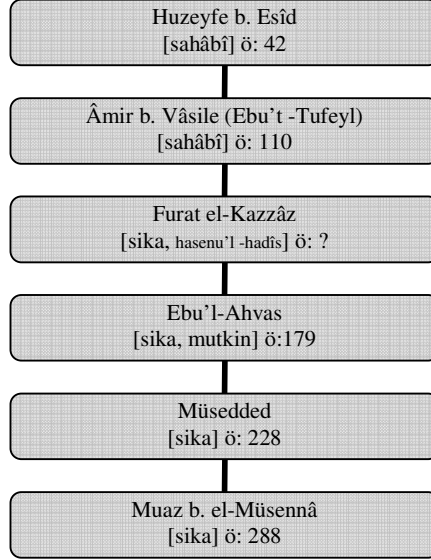
²⁹⁰ Ukaylî, *Duafâ*, III, 337.

²⁹¹ Râzî, *el-Cerhu ve’t-Ta’dîl*, VI, 348.

²⁹² Bkz: Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VI, 491.

j- Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3030 Numaralı Rivâyet

i) *Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:*

ii) Râvîler:

a) Huzyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz, Ebu'l-Ahvas ve Müsedded hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b- Altıncı râvî **Muaz b. el-Müsennâ**²⁹³ hakkında ulaşabildiğimiz tek bilgi, Hatîb Bağdâdî'nin "Târih-u Bağdâd" adlı eserinde yer almaktadır. Bağdâdî, onun 208 ve 288 tarihleri arasında yaşadığını ve "sika" olduğunu belirtmektedir.²⁹⁴

Rivâyetin, râvi zinciri cihetinden bir problem olmadığı görülmektedir. Rivâyetin metni de, diğer rivâyet metinleri ile uyum arz etmektedir.

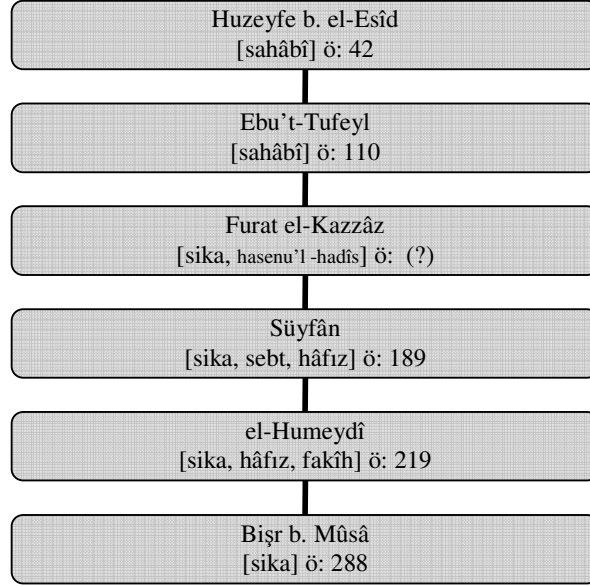
Rivâyette geçen on alâmet, Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

²⁹³ Tam ismi, Muhammed b. el-Müsennâ b. Muâz b. Muâz b. Nasr b. el-Hassân Ebu'l-Müsennâ el-Anberî'dir (Hatîp Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, XIII, 136).

²⁹⁴ Bkz: Hatîp Bağdâdî, a.g.e, a.y.

k- Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3033 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz, Süfyân ve el-Humeydî hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b- **el-Humeydî**²⁹⁵, kaynaklarda özellikle Süfyân b. Uyeyne'den yaptığı rivâyetlerle gündeme getirilmiştir.²⁹⁶ Hakkında yorum yapan bütün hadis âlimlerince sîka, hâfız ve fakîh olarak vasıflandırılmıştır.²⁹⁷ Kendisinden İbn Mâce hariç bütün Kütüb-i Sitte yazarları rivâyette bulunmuşlardır. İbn Mâce ise, Humeydî'nin rivâyetlerinden tefsîrinde faydalanmıştır.²⁹⁸

²⁹⁵ Tam ismi, Abdullah b. ez-Zubeyr b. Îsâ b. Ubeydillah b. Usâme b. Abdillâh b. Hamîd b. Zuheyr el-Kırşî el-Esedî el-Humeydî el-Mekkî'dir (İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 3).

²⁹⁶ Buhârî, bu bilgiyi verdikten sonra, Fâdil b. İyâz'ın "el-Humeydî, b. Uyeyne ile 19 yıl bir arada bulundu ve ondan rivâyette bulundu" şeklindeki ifadesine yer vermiştir (Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, V, 96).

²⁹⁷ İbn Hacer bu üç vasfı bir arada zikretmiştir (bkz: İbn Hacer, a.g.e., s. 303). Zehebî, "fakîh" ve "ehadul a'lâm" (bkz: Zehebî, *Keşşâf*, s. 522), hâfız ve fakîh olarak (bkz: Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 413) ta'dîl etmiştir. Râzî, ayrıca, Abdurrahman'ın onun için "sîka" vasfını tercih ettiğini eserinde aktarmıştır (*el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 56).

²⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 303.

Hâkim, Buhârî'nin Humejdî'den bir rivâyet elde etmesi halinde, o rivâyetle alakalı başka bir kaynak arama ihtiyacında olmadığı haberini vermiştir.²⁹⁹

Nesâî, ayrıca Humejdî'nin ismini "Tesmiyetu Fukahâi'l-Emsâr" adlı eserinde de zikretmiştir. Humejdî'nin vefat tarihi olarak 219 yılı veya daha sonra ifadesi kullanılmaktadır.³⁰⁰

c- **Bişr b. Mûsâ**³⁰¹ hicrî 190 ve 288 yılları arasında yaşamıştır.³⁰² Hakkında çok fazla bilgiye rastlayamadığımız Bişr b. Mûsâ'nın Ahmed b. Hanbel katında önemli bir değeri olduğuna ve Ahmed b. Hanbel tarafından Mekke'ye dâvet edildiğine dair bilgiler vardır.³⁰³

Dârekutnî, Bişr b. Mûsâ için "sika" lafzını tercih etmiştir. Ebûbekir Ahmed el-Hallâl ise "yüce şeyh ve meşhûr" ifâdelerini kullanmıştır.³⁰⁴

Rivâyette geçen on alâmet, Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

Rivâyet senedinde yer alan râvîlerin adâlet ve zabt yönünden bir problem yoktur. Resûlullah Aleyhisselâm'ın, kıyâmetten önce on alâmetin meydana geleceğini söylemek yerine, "Siz kıyâmetten önce on alâmet göreceksiniz" şeklinde bir ifadesinin rivâyet edilmiş olması dikkat çekicidir. Mânâ ile rivâyet edildiğini bildiğimiz bu haberlerin bu tür farklılıklar taşıyabileceği açıktır. Ancak, yine de bu farklılığı belirtmek gerekiyor.

²⁹⁹ İbn Hacer, a.g.e., a.y.

³⁰⁰ İbn Hacer, a.g.e., a.y.

³⁰¹ Tam ismi, Bişr b. Mûsâ b. Sâlih Ebû Ali el-Esedî'dir (Hatîp Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, VII, 87).

³⁰² Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 612.

³⁰³ Bkz: Bağdâdî, a.g.e., a.y.

³⁰⁴ Bağdâdî, a.g.e., a.y.

I- Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 3034 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a) Huzyfe b. Esîd ve Ebu't-Tufeyl hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b)- **Katâde b. Diâme b. Katâde**³⁰⁵, es-Sedûsî ve Ebu'l-Hattâb el-Basrî olarak da bilinir.³⁰⁶ Kaynaklarda doğuştan âmâ olduğu belirtilmektedir.³⁰⁷ Katâde, özellikle Enes b. Mâlik'ten ve Abdullah b. Sercis'ten yaptığı hadis rivâyetleri ile meşhur olmuştur.³⁰⁸

İbn Hacer, Katâde'nin özellikle Enes b. Mâlik'in hadis sohbetlerinde bulunduğunu belirttikten sonra, onun "tedlîs"³⁰⁹ "yaptığını" "müdellis"³¹⁰ "olarak

³⁰⁵ Ölüm tarihi hakkında farklı kaynaklarda 60, 61 gibi farklı rakamlar kaydedilmiştir. Bkz: Süleyman b. Halef b. Sa'd Ebu'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't- Tecrîh limen Harrace Lehû Sahîhe'l-Buhârî fi'l- Câmii's- Sahîh*, I-III Dâru'l -Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 1. Baskı, 1986/1406, tahkik: Abdüllübâbe Hüseyin, , III, 1065.

³⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 499.

³⁰⁷ Bkz: İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 453.

³⁰⁸ Bkz: Zehebî, *Keşşâf*, II, 134.

³⁰⁹ Bir râvînin muâsırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten işitmişçesine rivâyette bulunmasına denir (Uğur, Mücteba; *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 395).

³¹⁰ Tedlîs yapan kişi.

tanındığını belirtmektedir.³¹¹ İbn Hacer'in bu düşüncesini destekleyen bir bilgi de, Mizzî tarafından "Tehzîbu'l-Kemâl" adlı eserde dile getirilmiştir. Mizzî, Katâde'nin, kendisinden işitmediği halde, Mücâhit el-Mekkî'den rivâyette bulunduğunu söylemiştir.³¹²

İbn Hacer'in, Şûbe'den naklen verdiği şu bilgi, Katâde'nin tedlis yaptığını te'yid eden bir bilgi de şudur: İbn Hacer, Katâde'nin, hadis rivâyetinde bulunurken, işittiği bir rivâyeti naklediyorsa "سمعت [semi'tu]", işitmediği bir rivâyeti naklediyorsa "قال [kâle]" ibâresini kullandığını, Şûbe'nin söylediğini belirtiyor.³¹³ Böylece Kâtâde'nin (قال) diyerek yaptığı rivâyetleri müdelles olduğu anlatılmış oluyor.

Kaynaklarda bizim konumuzu daha yakından ilgilendiren bir nota rastlanmaktadır. O da, Katâde'nin, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Sercîs ve Ebu't Tufeyl'den naklettiği hadisleri, işiterek öğrendiğidir.³¹⁴

Katâde'nin hadis rivâyetindeki yeri ile ilgili olarak ise bütün cerh-ta'dil âlimleri, onun iyi bir hadis hâfızı, iyi bir âlim olduğu konusunda ittifak halindedirler. İbn Hacer onu "döneminin hâfızı" olarak tanımlarken³¹⁵ · Mizzî, Saîd b. el-Müseyyeb'in "Katâde'den daha sağlam bir Irak'lı hâfız bana gelmedi" sözünü aktarıyor.³¹⁶ Zehebî, onun bir hâfız ve müfessir olduğunu belirtmiştir.³¹⁷ İclî de, Katâde'nin tabînden olduğunu belirttikten sonra, onu sika olarak tanımlamıştır.³¹⁸

³¹¹ Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfiî, *Tabakâtu'l-Müdellesîn*, Mektebetu'l-Menâr, 1. Baskı, 1983/1403, Tahkîk: Dr. Âsım b. Abdillâh el-Faryûtî, I, 43.

³¹² Mizzî, a.g.e., XXIII, 503.

³¹³ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VIII, 315.

³¹⁴ Bkz: Abdurrahman b. Ebî Hâtem Muhammed b. İdrîs Ebû Muhammed er-Râzî et-Temîmî, *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâr-u İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1. Baskı, 1952/1271, VII, 133; ayrıca bkz: Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfiî, *Lisânu'l-Mtâzan*, I-VII, Müessesetu'l-Âlemiyyu li'l-Matbuât, Beyrut, 3. Baskı, 1986/1406, Tahkîk: Dâiratu'l-Maârif en-Nizâmiyye, el-Hind, VII, 341; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 185.

³¹⁵ İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdellesîn*, s. 43.

³¹⁶ Mizzî, a.g.e., s. 505.

³¹⁷ Bkz: Zehebî, *Keşşâf*, II, 134.

³¹⁸ İclî, *Mârifetu's-Sikât*, II, 215.

c- **Saïd b. Beşîr**³¹⁹, Zehebî tarafından “hâfız” olarak³²⁰ İbn Hacer tarafından ise “zayıf” olarak vasıflandırılmıştır.³²¹ İbn Hacer, Ebû Dâvud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Saïd b. Bişr'in rivâyetlerine kitaplarında yer verdiğini belirtmiştir.³²² Saïd b. Bişr, 168 veya 169 senesinde vefat etmiştir.³²³

d- **el-Velîd b. Velîd**,³²⁴ hakkında farklı görüşlerin ortaya konulduğu râvîlerdendir. Kaynaklarda ölüm tarihine dair bir kayda rastlayamadık. Ancak, el-Mûcemu'l-Kebîr'de yer alan 3034 numaralı “on alâmet” haberinin rivâyet zincirinde bulunduğu yer ile onuncu tabaka râvîlerden olduğunu söylememiz mümkündür.

el-Velîd b. Velîd hakkında Râzî, “Mâ bi hadîsîhî be's” ve “sahîh” lafızlarını kullanmıştır.³²⁵ Ancak İsfehânî, onu “ed-Duafâ” adlı eserinde zikretmiştir.³²⁶ İbn Hibbân ise, bu durumu somutlaştırarak, el-Velîd b. Velîd'in, hadisçiler tarafından reddedilen hadislerine örnekler vermiştir.³²⁷

e- **Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân**,³²⁸ rivâyet zincirinin onuncu tabakasındaki bir râvîdir.³²⁹ el-Vezzân'ın getirdiği haberler, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'de yer almıştır.³³⁰

Hakkında, Yâkup b. Süfyân “Lâ be'se bih” derken, Nesâî³³¹ ve İbn Hacer³³² onun “sika” olduğunu söylemişlerdir. Zehebî'ye göre ise “hucce”dir.³³³

³¹⁹ Tam adı Saïd b. Bişr el-Ezdî / en-Nasrî, Ebû Abdîrrahmân / Ebû Seleme eş-Şâmî ed-Dimeşkî'dir (İbn Hacer, *Tehzîbu't- Tehzîb*, XII, 713).

³²⁰ Zehebî, *Keşşâf*, I, 432.

³²¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 234.

³²² İbn Hacer, a.g.e., a.y.

³²³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 173.

³²⁴ Tam ismi, el-Velîd b. Velîd el-Ansî el-Kalânesî ed-Dimeşkî'dir (Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdil*, IX, 19).

³²⁵ Râzî, a.g.e., a.y.

³²⁶ Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed Ebû Nuaym el-İsbehânî es-Sûfî, *ed-Duafâ*, Dâru's-Sekâfe-Dâru'l-Beydâ, Birinci Baskı, h: 1405/1984, Tahkîk: Fâruk Hammâde, I, 157.

³²⁷ Bkz: İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 81.

³²⁸ Tam ismi, Eyyub b. Muhammed b. Ziyad b. Ferrûh el-Vezzân, Ebû Muhammed er-Rikkî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 489).

³²⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 118.

³³⁰ İbn Hacer, a.g.e., a.y.

³³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 489.

³³² İbn Hacer, a.g.e., a.y.

³³³ Zehebî, *Keşşâf*, I, 262.

İbn Hibbân, el-Vezzân'ın ismini, Sikât adlı eserinde zikretmiştir.³³⁴

el-Vezzân, hicrî 249 senesinde vefat etmiştir.³³⁵

f- **Abdân b. Ahmed**³³⁶ hakkında Zehebî, “sika”, “hâfız” ve “hucce” ta'dil lafızlarını kullanmıştır.³³⁷

Rivâyette geçen on alâmet, Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

Rivâyet metin olarak diğer rivâyetlerle uyum içerisindedir. Şu kadarı var ki rivâyette, diğer rivâyetlerden farklı olarak sahabenin kıyâmet hakkında kendi aralarında bir tartışma yaptığı, bu tartışma esnâsında Resulullah'ın geldiği ve karşılıklı bir diyalogun olduğuna dâir bir bilgi yer almamaktadır.

Rivâyet sened açısından incelendiğinde ise, üç râvî üzerinde tartışmalar yapıldığı, bunlardan bazısının müdellis olarak itham edildiği, diğer ikisinin ise, zayıf olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. İsnâdı açısından zayıf bir rivâyet olmasına rağmen, metni sahîh rivâyetlerle paralellik arz etmektedir.

³³⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, I, 262.

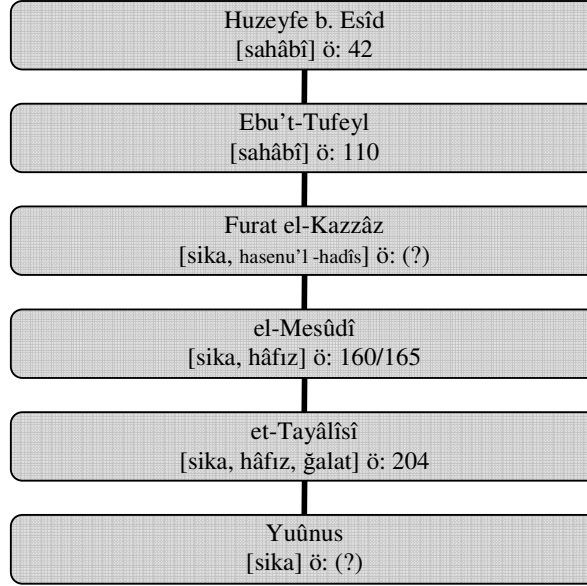
³³⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 491.

³³⁶ Tam ismi, Abdân b. Ahmed b. Musâ b. Ziyad'dır (Zehebî, *Siyer-u Âlâmi'n-Nubelâ*, Müessesetu'r-Risâle, I-XXV, Beyrut, 1410/1990; XIV, 168.

³³⁷ Bkz: Zehebî, a.g.e, a.,y.

m- Tayâlîsî, 1067 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin isnad zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Huzeýfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furat el-Kazzâz ve el-Mesûdî hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

b- **et-Tayâlîsî**³³⁸, cerh ve tâdil kitaplarında hâfız özelliği ile ön plana çıkartılmıştır. Ancak onun bu özelliği, bâzı hadislerde hata yapması sebebi ile eleştirilmiştir.

el-Vekî; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî için, “O bir ilim dağı gibidir” ifadesini kullanmıştır.³³⁹ Ali İbnu'l-Medînî ise “Ondan daha iyi bir hâfız görmedim” demiştir.³⁴⁰ Zehebî, onun ismini, Tezkirâtu'l-Huffâz adlı eserinde zikretmiştir.³⁴¹

³³⁸ Tam ismi; Süleyman b. Dâvud b. el-Cârud, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî el-Basrî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 401)

³³⁹ Abdullah b. Muhammed b. Câfer b. Hayân Ebû Muhammed el-Ensârî, *Tabakâtu'l-Muhhidisîn bi İsbahân ve'l-Vâridîne Aleyhâ*, I-IV Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1412/ 1992, Tahkîk: Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin el - Belûşî, , II, 49.

³⁴⁰ Bin Hayyân, II, 50.

³⁴¹ Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, s. 351.

Tayâlsî'nin hata yaptığını Ahmed b. Hanbel dile getirmektedir. Ahmed b. Hanbel, bu bilgiyi, onun için "sika, sadûk" tanımlarını kullandıktan sonra dile getirmiştir.³⁴² İbn Hacer de tıpkı Ahmed b. Hanbel gibi onun için "sikadır, hâfızdır" dedikten sonra, hadislerde hata yaptığını belirtmiştir.³⁴³ Zehebî, eserinde, Ebû Dâvûd'un yaklaşık bin hadiste hata yaptığı şeklinde bir bilgiye yer vermektedir.³⁴⁴

Ebû Dâvûd, 71 sene yaşadıktan sonra 204 senesinde vefat etmiştir.³⁴⁵

c- **Yûnus b. Habîb:**³⁴⁶ Râzî, Yûnus'un sika olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷ İbn Hibbân'ın Sikât adlı eserinde de, "Sâhibu'l-Müsned" olarak hakkında bilgi verilmiştir.³⁴⁸

Yûnus'un doğum ve vefat tarihleri hakkında her iki kaynakta da bir bilgi bulunmazken, onun, Ebû Dâvud'dan rivâyette bulunduğu bilgisi tafsilatlı bir bilgi olarak her iki kaynakta da yer almıştır.³⁴⁹ Rivâyetin râvî zinciri açısından bir probleminin olmadığı görülmektedir.

Rivâyette yer alan on alâmet Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

³⁴² Bin Hayyân, a.g.e, II, 50.

³⁴³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 250.

³⁴⁴ Zehebî, *Keşşâf*, I, 458.

³⁴⁵ Bin Hayyân, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn*, II, 48.

³⁴⁶ Tam ismi; Yûnus b. Habîb b. Abdilkâhir b Abdilazîz b. Amr b. el-Gays el-Mâsir el-İclî, Ebû Bişr'dir (Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdil*, IX, 237).

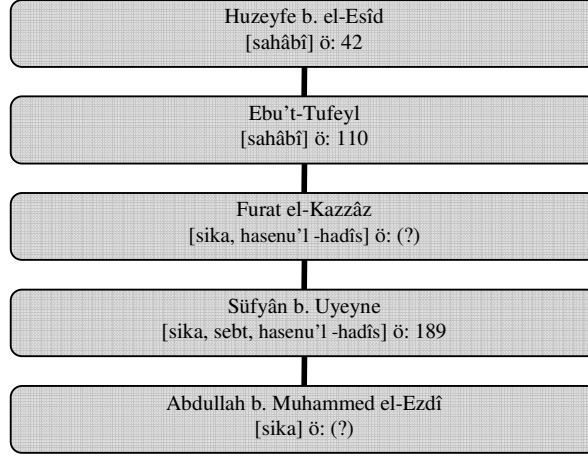
³⁴⁷ Bkz: Râzî, a.g.e., a.y.

³⁴⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 291.

³⁴⁹ Bkz: Râzî, a.g.e, a.y. ve İbn Hibbân, a.g.e., a.y.

n- İbn Hibbân, 6843 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin isnad zinciri şu şekildedir:

Rivâyette geçen on alâmet Müslim rivâyetindekiyle aynıdır.

ii) İsnad zincirinde yer alan râvîlerin tamamı hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

İncelemiş bulunduğumuz Huzyfe rivâyetleri, birbiri ile aynı içeriğe sahiptir. Bu rivâyetlere göre, Hz. Peygamber, bir grup sahabeye kıyâmet alâmetlerinden on tanesini saymaktadır. Bu rivâyetler; Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Nesâî, İbn Hibbân ve Tayâlisî'de yer almıştır. Rivâyetlerin isnad zincirlerinde, eleştiriye maruz kalan bazı râvîler bulunmakla birlikte, genel olarak, hadis usulü açısından bir problem olmadığı görülmektedir.

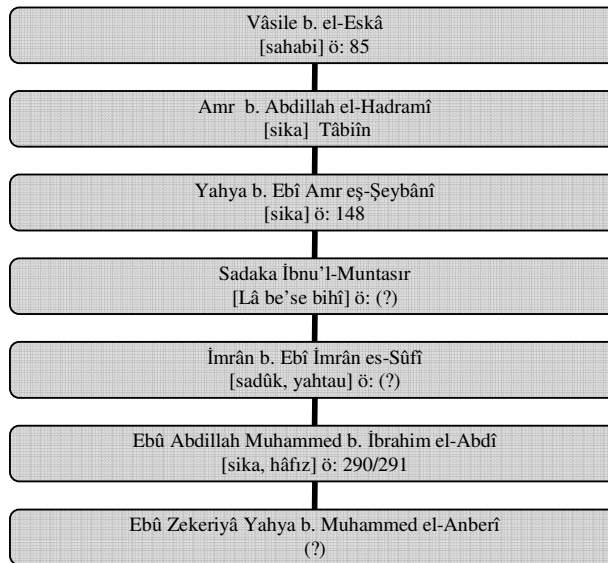
2- Vâsile b. el-Eskâ'ya Nisbet Edilen Rivâyetler

a- Hâkim, el-MÜSTEDREK, 8317 Numaralı Rivâyet

أخبرني أبو زكريا يحيى بن محمد العنبري ثنا أبو عبد الله محمد بن إبراهيم العبدي ثنا عمران بن أبي عمران الصوفي ثنا صدقة بن المنتصر حدثني يحيى بن أبي عمرو الشيباني عن عمرو بن عبد الله الحضرمي حدثني واثة بن الأسقع رضي الله عنه قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : لا تقوم الساعة حتى تكون عشر آيات : خسف بالمشرق و خسف بالمغرب و خسف في جزيرة العرب و الدجال و الدخان و نزول عيسى ابن مريم فيأجوج و مأجوج و الدابة و طلوع الشمس من مغربها و نار تخرج من قعر عدن تسوق الناس إلى المحشر تحشر الذر و النمل

“Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed el-Anberî bize haber verdi, ona, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Abdî bildirdi, ona İmrân b. Ebî İmrân es-Sûfî bildirdi, ona Sadaka İbnu'l-Muntasır bildirdi, ona Yahya b. Ebî Amr eş-Şeybânî bildirdi, Şeybânî, Amr b. Abdillâh el-Hadramî'den bildirdi, el-Hadramî'ye Vâsile b. el-Eskâ bildirdi: “Resulullah'ı işittim, şöyle diyordu: On işâret olmadan kıyâmet kopmaz. Doğuda bir çukur, batıda bir çukur ve Arap Yarımadasında bir çukur, Deccâl, duman, İsâ b. Meryem'in nuzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Aden'den doğup insanları, iğneden ipliğe herşeyin haşredileceği yere sevkeden ateş.

i) Hadisin râvî zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Vâsile b. el-Eskâ hakkında daha önceden bilgi aktarılmıştır.

b- **Amr b. Abdillah el-Hadramî**'dir. İclî, Hadramî'yi Tabîînden kabul etmiş ve "sika" olarak vasıflandırmıştır. Amr b. Abdillah el-Hadramî kaynaklarda Şam'lı olarak geçmektedir.³⁵⁰

c- **Yahyâ b. Ebî Amr es-Şeybânî**, incelediğimiz üç Vâsile rivâyetinde de yer alan bir râvîdir. Alâî, kendisine Ebû Hâtim ve Ebu Zür'a da denildiğini belirtmiştir.³⁵¹ Râvînin "sika" olduğuna dair kayıt, İclî'nin Mârifetu's-Sikât adlı eserinde yer almaktadır³⁵² ancak Alâî, es-Sîbânî'nin, her ikisine de mülâkî olmadığı halde hem Abdullah b. ed-Deylânî'den hem de Abdurrahman b. Hâlid b. el-Velîd'den rivâyette bulunduğu bilgisini vermektedir.³⁵³ es-Sîbânî, 148 senesinde vefat etmiştir.³⁵⁴

d- **Sadaka İbnu'l-Muntasır eş-Şâbânî er-Remlî**, Vâsile rivâyetlerinin her üçünde de yer almaktadır. Buhârî ve İbn Hibbân, kendisinin Yahya b. Ebî Amr'dan rivâyette bulunduğunu belirtmektedirler.³⁵⁵ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, onun hakkında "لَا بِأَسْ بِه [Lâ be'se bihî]" demiştir.³⁵⁶

e- **İmrân b. Ebî İmrân es-Sûfî**³⁵⁷ hakkında Ebû Zür'a "sadûk" nitelendirmesini yapmıştır.³⁵⁸ Ancak İbn Hibbân onun "hata yapan" ve "kendisine muhalefet edilen" olarak tanıtmıştır.³⁵⁹

³⁵⁰ Ahmed b. Abdillah el-İclî el-Kûfî, *Mârifetu's-Sikât*, I-II, Mektebetu'd-Dâr, el-Medînetu'l-Münevvera, 1. Baskı, 1985/1405, Tahkîk: Abdulhâlim Abdulazîm, , II, 172.

³⁵¹ Bkz: Ebû Saîd b. Halîl el-Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmî'l-Merâsil*, I, 298.

³⁵² İclî, *Mârifetu's-Sikât*, II, 355.

³⁵³ Bkz: Alâî, a.g.e, a.g.y.

³⁵⁴ Muhammed b. Hibbân, *Meşâhîr-u Ulemâi'l- Emsâr*, I, 180.

³⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 295; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 319 (Belirtilen yerlerde, Sadaka İbnu'l-Muntasır'ın rivâyette bulunduğu diğer şeyhleri de belirtilmiştir).

³⁵⁶ Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, IV, 434.

³⁵⁷ Kaynaklarda ismi İmrân b. Hârûn Ebû Mûsâ es-Sûfî olarak geçmektedir. [Bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 498].

³⁵⁸ Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, VI, 307.

³⁵⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 498.

f- **Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Abdî**³⁶⁰, Zehebî tarafından “İmâmu'l-Allâme ve'l-Hâfız” olarak tanımlanmıştır.³⁶¹ Abdî, İbn Hibbân'ın “Sikât” adlı eserinde de yer bulmuştur. İbni Hibbân aynı zamanda onun için “Fakîhtir, mutkindir” demiştir.³⁶²

Râzî, Abdullah'ın babasının, Abdî için “sadûk” dediğini naklederken,³⁶³ Zehebî, onun aynı zamanda bir hadis musannifi ve hadis yolculukları yapan birisi olduğunu dile getirmiştir.³⁶⁴

el-Abdî'nin çeşitli kaynaklarda 290 ve 291 tarihlerinde vefat ettiği belirtilmektedir.³⁶⁵

Rivâyette yer alan on alâmet, Müslim rivâyetindekilerle aynıdır.

II- *Taberânî, Müsnedü's- Şâmiyyîn*³⁶⁶, 864 Numaralı Rivâyet

i) Hadisin râvî zinciri şu şekildedir:

³⁶⁰ Tam ismi; Muhammed b. İbrâhîm b. Saîd b. Abdîrrahman b. Mûsâ olup, onun için Bin Mûsâ b. Abdîrrahman el-Abdî Ebû Abdîrrahmân el-Buşencî ismi de kullanılmıştır (Mizzî, *Tezhîbu'l-Kemâl*, XXIV, 308).

³⁶¹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 657.

³⁶² İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 152.

³⁶³ Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdîl*, III, 217.

³⁶⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, a.y.

³⁶⁵ Mizzî, *Tezhîbu'l-Kemâl*, XXIV, 308.

³⁶⁶ et-Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-IV, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984/11405.

Rivâyette geçen on alâmet , Müslim'in rivâyetindekilerle aynıdır.

ii) İsnad zincirinde geçen râvilerin tamamı hakkında önceden bilgi verilmiştir.

Vâsile tarîki ile gelen “on alamet” rivâyetleri, Kütüb-i Sitte’de yer bulamamıştır. Hâkim’in Müstedrek’inde ve Taberânî’nin Müsnedü’ş-Şâmiyyîn’inde yer alan bu iki Vâsile rivâyeti de, Müslim rivâyeti ile uyum içerisindedir.

Ayrıca Abdurrezzak’ın Musannef’inde, Tâvus b. Keysân’dan rivâyet edilen “mürsel” rivâyette de yaklaşık aynı metin nakledilmiştir.³⁶⁷

³⁶⁷ Abdurrezzak es-San’ânî, *Musannef*, I-XI, Mektebetu’l-İslâmiyye, Beyrut, 1403, XI, 377.

B- Sayılan On Kıyâmet Alâmetinin Farklılık Gösterdiği Tarîkler

Buraya kadar ele aldığımız metinlerin tamamı, ortaklık arzeden metinler oldu. Burada ise, metin itibari ile birbiri ile tam olarak uyuşmayan hadisleri inceleyeceğiz. Bu hadis metinlerinde, alâmetlerin sayı itibari ile on adedi bulunduğu halde, sayılan bu on alâmetin farklılaşabildiğini göreceğiz. Şimdi, bu tür rivâyetleri aynı usulle incelemeye başlayacağız.

1- Tirmîzî, 2183 Numaralı Rivâyet

حدثنا بندار حدثنا عبد الرحمن بن مهدي حدثنا سفيان عن فرات القزاز عن أبي الطفيل عن حذيفة بن أسيد قال : اشرف علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم من غرفة ونحن نتذاكر الساعة فقال النبي صلى الله عليه وسلم : لا تقوم الساعة حتى تروا عشر آيات : طلوع الشمس من مغربها وأجوج ومأجوج والدابة وثلاثة خسوف خسف بالمشرق وخسف بالمغرب وخسف بجزيرة العرب ونار تخرج من قعر عدن تسوق الناس أو تحشر الناس ففتتبت معهم حيث يأتوا وتقبل معهم حيث قالوا

حدثنا محمود بن غيلان حدثنا وكيع عن سفيان عن فرات نحوه وزاد فيه الدخان
حدثنا محود بن غيلان حدثنا أبو داود الطيالسي عن شعبة و المسعودي سمعا من فرات القزاز نحو حديث
عبد الرحمن عن سفيان عن فرات وزاد فيه الدجال أو الدخان
حدثنا أبو موسى محمد بن المثنى حدثنا ابو النعمان الحكم بن عبد الله العجلي عن شعبة عن فرات نحو
حديث ابي داود عن شعبة وزاد فيه قال : والعاشرة إما ريح تطرحهم في البحر وإما نزول عيسى ابن مريم

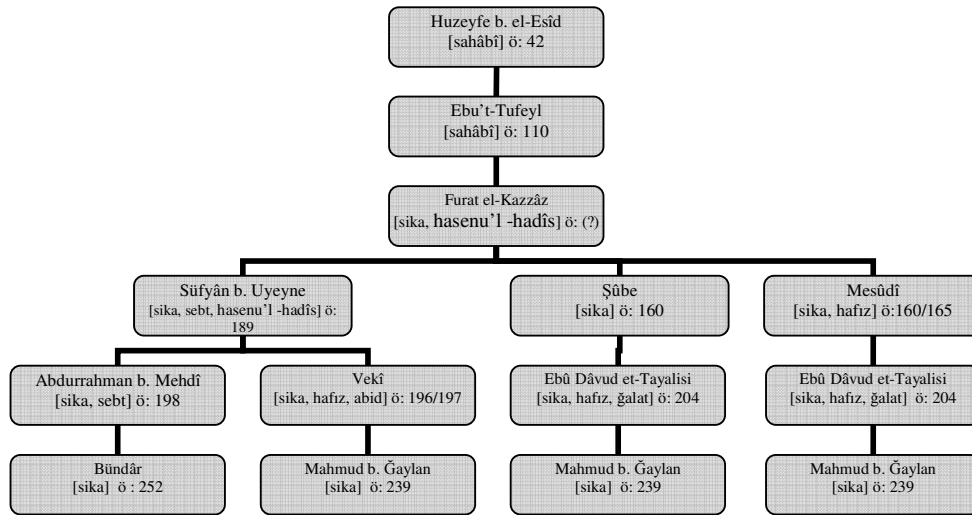
Bundâr bize bildirdi. Abdurrahman b. Mehdî, Bundâr'a bildirdi. Süfyân, Furât el-Kazzâz'dan aldığı rivâyeti, Abdurrahman'a bildirdi. Furat el-Kazzâz, Ebu't-Tufeyl'den bildirdi. Ebu't-Tufeyl, Huzeyfe b. Esîd'den bildirdi. Huzeyfe dedi ki: "Biz kıyâmet hakkında tartışırken Resulullah Aleyhisselâm odadan yanımıza teşrîf etti. Nebî Aleyhisselâm dedi ki: 'Siz on alâmet görünceye kadar kıyâmet gerçekleşmez: Güneşin batıdan doğması, Ye'cûc ve Me'cûc, Dâbbe, biri doğuda, biri batıda, biri de Arap Yarımadasında ortaya çıkacak üç çukur, Aden bölgesinde ortaya çıkıp, insanları mahşere sürükleyecek olan, geldikleri yerde onlarla duracak, onların kaylûle yaptıkları yerde, kaylûle yapacak olan ateş' ".

Bize Mahmud b. Ğaylan; Vekî'nin Süfyân'dan, Süfyân'ın da Furat el-Kazzâz'dan aldığı haberi, (yukarıdaki gibi) tahdîsen bildirdi ve onlara bir de "Duman"ı ilâve etti.

Mahmud b. Ğaylân bize tahdîsen bildirdi: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Şûbe ve Mesûdî'den aldığı haberi bize bildirdi. Şûbe ve Mesûdî bu haberi aynen Furat el-Kazzâz'dan nakletti. Abdurrahman, Süfyân'dan; Süfyân, Furat'tan nakletti ve bu maddelere Deccâl'i ya da dumanı ekledi.

Bize Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ bildirdi: Bize, Ebu'n-Nûmân el-Hakem b. Abdillâh el-İclî bildirdi. el-İclî, bu haberi, Şûbe'den bildirdi. Şûbe, Furât el-Kazzâz'dan, Ebû Dâvûd hadisinin aynısını nakletti. Şûbe'den naklettiği rivâyette ise, bazı eklemeler yaptı ve dedi ki: "Bu maddelerin onuncusu, ya onları denizde oradan oraya sevkeden bir rüzgar ya da İsâ b. Meryem'in nuzûlüdür.

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furât el-Kazzâz, Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî, Şûbe, Mesûdî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b- **Bündâr**³⁶⁸, hadis kitaplarında tâdil edilmiş râvîlerdendir. 167-252 seneleri arasında yaşamıştır.³⁶⁹

İbn Hacer, onun için “sika” derken³⁷⁰, Zehebî, Bündâr’ın bir hadisi hariç bütün hadislerin tevsik edildiğini belirtmiştir³⁷¹. İbn Hibbân da, Bündâr’ın ismini, es-Sikât adlı eserinde zikretmiştir³⁷². Mizzî, onun için “hâfız” lafzını tercih etmiştir.³⁷³

Bündâr’ın rivâyetleri, Kütüb-i Sitte’nin tamamında yer almıştır.³⁷⁴

c- **el-Vekî**³⁷⁵, hadis râvîlerinin dokuzuncu tabakasında yer alan râvîlerdendir.³⁷⁶ el-Vekî, kaynaklarda üstün ezberleme gücü ile öne çıkartılmıştır.³⁷⁷ Hattâ ez-Zehebî, onu “hafızların önderi” olarak tanımlamıştır.³⁷⁸ İbn Hacer’in onu vasıflandırmasında kullandığı “sika, hâfız ve âbid” tanımlamalarına³⁷⁹ Zehebî de iştirak etmiş ve onu ayrıca “İrak’ın hadisçisi” olarak tavsif etmiştir.³⁸⁰

İbn Numeyr ve Osman b. Sa’d, kendilerine Vekî’nin durumu hakkında sorulan mukayeseli sorulara, İbn İdrîs’e, Abdurrahman ve Ebû Nuaym’a Vekî’yi tercih etmişlerdir.³⁸¹ Ebû Abdurrahman b. Ebî Hâtim ise, onu Abdullah el-Harîbî’ye göre daha üstün görmüştür.³⁸²

el-Vekî’nin rivâyetlerine Kütüb-i Sitte’nin tamamında yer verilmiştir.³⁸³ el-

³⁶⁸ Tam ismi; Muhammed b. Beşşâr b. Osman el-Abdî, Ebû Bekir el-Basrî, Bündâr’dır (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XIV, 511)

³⁶⁹ Mizzî, a.g.e., a.y.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 469.

³⁷¹ Zehebî, *Keşşâf*, II, 159.

³⁷² İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 111.

³⁷³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXIV, 511.

³⁷⁴ Mizzî, a.g.e. a.y.

³⁷⁵ Tam ismi, Vekî’ b. el-Cerrâh b. Melih er-Ruâsî, Ebû Süfyân el-Kûfi’dır (İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 109).

³⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, I, 581.

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, “Vekî’den daha iyi ezberleyen ve hafızasında tutan birini görmedim. Bir sefer hariç, Vekî’nin hiçbir hadiste hataya düştüğünü görmedim” demiştir (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXX, 463). İbn Zuheyr “Vekî’nin elinde hiç kitap görmedim, o hep ezberinden okurdu” demiştir (İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 562).

³⁷⁸ Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, I, 306.

³⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, a.y.

³⁸⁰ Zehebî, a.g.e., a.y.

³⁸¹ Râzî, *el-Cerhu ve’t-Tâdil*, IX, 38.

³⁸² Bâcî, *et-Tâdil ve’t-Tecrîh*, III, 1195

³⁸³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXX, 463-470.

Vekî'nin ölüm tarihi hususunda 196 ve 197 hicrî yıllarında vefat etmiştir.³⁸⁴

d- **Mahmud b. Ğaylân**³⁸⁵, onuncu tabakadaki râvîlerdendir. Rîvâyetleri, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'de yer almıştır.³⁸⁶

Mahmud b. Ğaylân, İbn Hibbân'ın Sikât'ında³⁸⁷ ve Zehebî'nin Tezkirâtu'l-Huffâz'ında yer almıştır.³⁸⁸ İbn Ğaylân hakkında Râzî "sika" demiştir.³⁸⁹

İbn Ğaylân, h. 239'da vefat etmiştir.³⁹⁰

Rivâyette geçen on alâmet ve bu on alâmetin sıralanışları şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

a- Bündâr tarikinde

1- Güneşin batıdan doğması

2- Ye'cûc

3- Me'cûc

4- Dâbbe

5- 6- 7- Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında meydana gelecek üç çukur

8- Ateş

Bu rivâyette, öncelikle alâmet sayısının sekizde kaldığı, Ye'cûc ve Me'cûc alâmetlerinin ayrı ayrı sayıldığı ve Nuzûl-ü İlsâ, Duhân ve Deccâl alâmetlerinin ise yer almadığı görülmektedir.

b- Mahmud b. Ğaylân – Vekî tarikinde

³⁸⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 562.

³⁸⁵ Tam ismi; Mahmud b. Ğaylân el-Advî, Ebû Ahmed el-Mervezî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 306).

³⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 522.

³⁸⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 202.

³⁸⁸ Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, II, 475.

³⁸⁹ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, II, 736.

³⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 306.

- 1- Güneşin batıdan doğması
- 2- Ye'cûc
- 3- Me'cûc
- 4- Dâbbe
- 5- 6- 7- Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında meydana gelecek üç çukur
- 8- Ateş
- 9- Duman

Bu rivâyette ise, alâmet sayısı dokuz adet sayılmış, Ye'cûc ve Me'cûc alâmeti münferiden zikredilmiş, Nuzûl-u Îsâ'ya ve Deccâl'a ise yer verilmemiştir.

c- Mahmud b. Ğaylân – Ebû Dâvud et-Tayâlisî tarîkinde

- 1- Güneşin batıdan doğması
- 2- Ye'cûc
- 3- Me'cûc
- 4- Dâbbe
- 5- 6- 7- Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında meydana gelecek üç çukur
- 8- Ateş
- 9- Deccâl
- 10- Duman

Mahmud b. Ğaylân rivâyetinde, başka rivâyetlerdeki gibi on alâmet sayılmış ancak Ye'cûc ve Me'cûc alâmeti ayrı iki alâmet olarak sayılmış, Nuzûl-u Îsâ'ya ise yer verilmemiştir.

d- Ebû Mûsâ Muhammed b. el -Müsennâ tarîklerinde

1- Güneşin batıdan doğması

2- Ye'cûc

3- Me'cûc

4- Dâbbe

5- 6- 7- Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında meydana gelecek üç çukur

8- Ateş

9- Deccâl

10- Rüzgar / Îsâ b. Meryem'in nuzûlu

Ebû Mûsâ rivâyetindeki alâmet sayısı da ondur ancak burada da Ye'cûc ve Me'cûc alâmeti ayrı ayrı aktarılmıştır. Duhân'a hiç yer verilmemiştir. Onuncu madde olarak ise, sadece bu rivâyette geçen rüzgar (ريح) alâmeti, Nuzûl-u Îsâ alâmeti ile birlikte aktarılmış, bu ikisinin arasında şüphe olduğu belirtilmiştir.

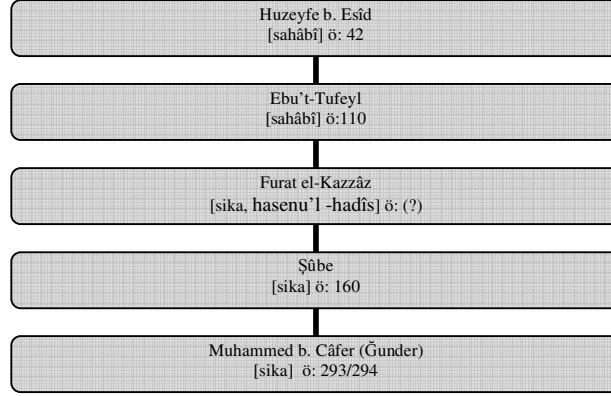
2- Ahmed b. Hanbel, 16188 Numaralı Rivâyet

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا محمد بن جعفر قال ثنا شعبة عن فرات عن أبي الطفيل عن أبي سريحة قال :
كان رسول الله صلى الله عليه وسلم في غرفة ونحن تحتها نتحدث قال فاشرف علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم
فقال ما تذكرون قالوا الساعة قال ان الساعة لن تقوم حتى ترون عشر آيات خسف بالمشرق وخسف بالمغرب وخسف
في جزيرة العرب والدخان والدجال والدابة وطلوع الشمس من مغربها وأجوج وأجوج ونار تخرج من قعر عدن
ترحل الناس

Abdullah bize bildirdi. Abdullah'ın babası, Abdullah'a Ona, Muhammed b. Câfer bildirdi ve dedi ki: Bize Şûbe bildirdi. Şûbe, Furât el-Kazzâz'dan nakletti. Furât, Ebu't-Tufeyl'den nakletti. Ebu't-Tufeyl, Ebu Serîha'dan nakletti. Ebû Serîha dedi ki: " Resûlullah odada, biz de o odanın etrafında konuşuyorduk. Resûlullah Aleyhisselâm yanımıza teşrîf etti ve "Neyi konuşuyorsunuz?" dedi. "Kiyâmeti" dediler. Resûlullah ' Kiyâmet, siz on alâmet görünceye kadar kopmaz: Biri doğuda, biri batıda ve biri Arap Yarımadasında ortaya çıkacak üç çukur, Duman, Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Ye'cûc ve Me'cûc ve Aden Bölgesinde ortaya çıkıp

insanları sürececek olan ateş' dedi.”

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furât el-Kazzâz ve Şûbe hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b- **Ğunder**³⁹¹ dokuzuncu tabakada yer alır yani tâbîfnin küçüklerindedir.³⁹² Ğunder, Şube rivâyetleri ile ün yapmıştır. Kendisi de bunu dile getirmiştir. Mizzî, Ahmed b. Hanbel'den naklen Ğunder'in şu sözünü aktarmaktadır: “Yirmi yıl boyunca Şûbe'nin dışında hiç kimseden rivâyette bulunmadım”.³⁹³

İbn Hacer ve Zehebî, Ğunder için “hâfız”, “mutkin”, “sika”, “sâhibu'l-kitâb” ifâdelerine yer vermişlerdir.³⁹⁴ Her ne kadar bu iki âlim de Ğunder'de gaflet özelliğinin var olduğunu hatırlatmışlarsa da³⁹⁵ onlar, Ğunder'i sika görmüşlerdir. Yahya b. Maîn, bu tartışmaya farklı bir boyut katmış ve Ğunder için şu ifâdeleri kullanmıştır: “ Ğunder, yazma konusunda insanların en doğrusuydu. İnsanların bazısı, onda hata

³⁹¹ Tam ismi, Muhammed b. Câfer el-Hezlî, Mevlâhum Ebû Abdillâh el-Basrî, Ğunder (Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 300).

³⁹² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 472.

³⁹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 7.

³⁹⁴ Bkz: Zehebî, a.g.e.. a.y. ve bkz: İbn Hacer, a.g.e., a.y.

³⁹⁵ Râvînin gafleti, dikkatsizliği, hadis rivâyetinin gerektirdiği dikkat ve özenden uzak oluşu, rivâyetlerinde hıfz ve itkanla bağdaştırılması mümkün olmayan hallerinin sıkça görülmesidir. (Uğur, Mücteba; Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 101).

bulmak istedilerse de muvaffak olamadılar.”³⁹⁶

Ğunder'in ölüm tarihi olarak kayıtlarda 293 ve 294 yılları gösterilmektedir.³⁹⁷

Rivâyette geçen on alâmet ve bunların sıralanışı ise şu şekildedir:

1- 2- 3- Biri doğuda, biri batıda ve biri Arap Yarımadasında ortaya çıkacak üç çukur

4- Duman

5- Deccâl

6- Dâbbe

7- Güneşin batıdan doğması

8- Ye'cûc

9- Me'cûc

10- Ateş

Rivâyet zinciri cihetinden belirgin bir müşkili bulunmayan rivâyette, on alâmet sayısına Ye'cûc ve Me'cûc alâmeti münferiden nakledilerek ulaşılmıştır. Bu rivâyette de Nuzûl-u Îsâ yoktur.

3- *Taberânî*, el-Mûcemu'l-Kebîr³⁹⁸, 3028 Numaralı Rivâyet

(حدثنا علي بن عبد العزيز ثنا مسلم بن إبراهيم (ح)

(وحدثنا محمد بن محمد التمار ثنا محمد بن كثير (ح)

(وحدثنا عثمان بن عمر الضبي حدثنا عمرو بن مرزوق (ح)

وحدثنا أحمد بن داود المكي ثنا قرّة بن حبيب قال مسلم و ابن كثير و قرّة ثنا شعبة وقال عمرو بن مرزوق أنا شعبة عن فرات القزاز عن أبي الطفيل : عن حذيفة بن أسيد قال : أشرف علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم في غرفة فقال : ماذا تقولون ؟ ما تذكرون ؟ قلنا : الساعة فقال : أما إنها لن تقوم حتى ترون عشر آيات خسف بالمشرق وخسف بالمغرب وخسف بجزيرة العرب وخروج يأجوج ومأجوج والدجال والدابة وطلوع الشمس من مغربها ونزول عيسى بن مريم ونار تخرج من قعر عدن ترحل الناس تقيل معهم حيث قالوا وتريح معهم

³⁹⁶ Mizzî, a.g.e., s. 8.

³⁹⁷ Mizzî, a.g.e., s. 5.

³⁹⁸ Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kâsım; *el-Mûcemu'l-Kebîr*, I-XX, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983/1404.

“Ali b. Abdilazîz bize bildirdi, Ali b. Abdilazîz’e Müslim b. İbrahim bildirdi [TAHVÎL]

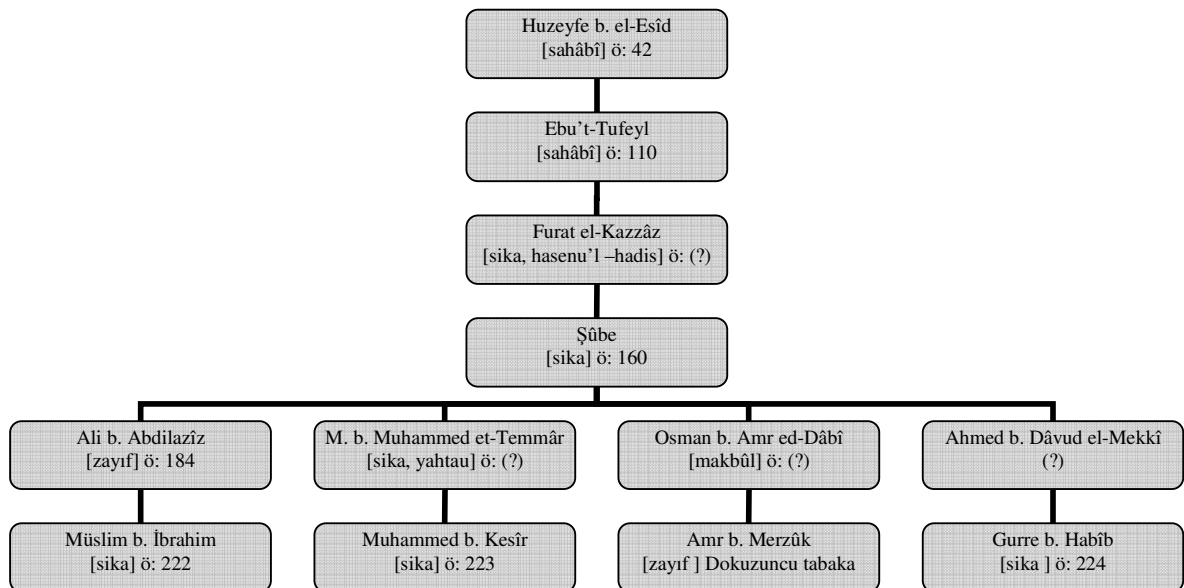
Muhammed b. Muhammed et-Temmâr bize bildirdi, et-Temmâr’a Muhammed b. Kesîr bildirdi [TAHVÎL]

Osman b. Amr ed-Dâbî bize bildirdi, ed-Dâbî’ye Amr b. Merzûg bildirdi [TAHVÎL]

Ahmed b. Dâvud el-Mekkî bize bildirdi, el-Mekkî’ye Gurre b. Habîb bildirdi; Şûbe; Müslim, İbn Kesîr ve Gurre’ye bildirdi, Amr b. Merzûk ise Şûbe’nin kendisine ihbâran bildirdiğini söylemiştir. Şûbe, Furât el-Kazzâz’dan , Furât el-Kazzâz Ebu’t-Tufeyl’den , Ebu’t Tufeyl de Huzeyfe b. Esîd’den aktarmıştır:

Huzeyfe dedi ki: “ Resulullah aleyhisselâm, odadan yanımıza teşrif ettiler. Ne konuşuyorsunuz? Ne görüşüyorsunuz? dedi. Kıyâmeti, dedik. (Resulullah), ‘O, On alâmeti görünceye kadar gerçekleşmeyecektir. Biri doğuda, biri batıda, biri de Arap Yarımadasında olmak üzere üç çukur, Ye’cûc ve Me’cûc’un çıkması, Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, İsâ b. Meryem’in nuzûlü ve Aden Bölgesinde çıkacak olan ve geldikleri yerde onlarla duracak, öğle uykusuna yattıklarında o da yatacak olan ateş”.

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furât el-Kazzâz, Şûbe, Ali b. Abdilazîz ve Muhammed b. Muhammed et-Temmâr hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

b- **Muhammed b. Muhammed et-Temmâr** hakkında ulaştığımız tek bilgi İbn Hibbân'ın Sikât adlı eserinde yer alıyor. İbn Hibbân onu şu şekilde anlatıyor: “ Muhammed b. Muhammed et-Temmâr, Basra ehliendir, Ebu'l-Velîd'den ve Basra'lılardan rivâyette bulunmuştur. Kimi zaman hata yapmış olabilir.”³⁹⁹

c- **Osman b. Amr ed-Dâbbî**, hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadığımız râvîlerden. Hakkındaki tek bilgi İbn Hibbân tarafından verilmiştir. İbn Hibbân, Osman b. Amr'ın Basra'lı olduğunu, Basralılardan ve Ebu'l-Velîd et-Tayâlîsî'den rivâyette bulunduğunu söylemektedir. İbn Hibbân bu haberlerin kendisi tarafından ve dostları tarafından da makbul görüldüğünü dile getirmiştir.⁴⁰⁰

d- **Ahmed b. Dâvûd el-Mekkî** hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşamadık.

e- **Müslim b. İbrâhîm**⁴⁰¹, kaynaklarda kendisinden sika olarak bahsedilen râvîlerdendir. İbn Hacer, sika me'mûn⁴⁰² olarak tâdili tercih etmiştir.⁴⁰³ Ebû Dâvûd, Dârimî, Abd, İbnu'd-Dârî, Ebû Halîfe de⁴⁰⁴ aynı tâdil lafızlarını tercih etmişlerdir. Bâcî ise, Râzî ve İbn Maîn'in görüşlerine yer vermiştir. Müslim b. İbrahim konusunda Râzî'nin görüşü, onun “sika sadûk” olduğu yönündedir. İbn Maîn ise onun için “sika me'mûn” demiştir.⁴⁰⁵ Mizzî de, “sika, sadûk” tespitine yer vermiştir.⁴⁰⁶ Müslim b.

³⁹⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 153.

⁴⁰⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII,455.

⁴⁰¹ Tam ismi, Müslim b. İbrahim el-Ezdî el-Ferâhidî, Ebû Amr el-Basrî'dir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 487).

⁴⁰² مأمون “me'mûn” kelime olarak güvenilir, emniyetli, emîn manasına gelen, ta'dil lafızlarındandır. Kâide olarak tâdilin bu mertebesinde bulunan lafızlardan birisiyle adâletine hükmedilen râvînin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir. Zira İbn Salah'a göre bu mertebedeki lafızların hiç birinin râvînin zabt durumunu gösterecek emâre yoktur. Böylelerinin rivâyeti ancak zabt sâhibi hadis hafızlarının rivâyetlerine uygunluğu ölçüsünde müteberdir (Uğur, Mücteba; *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 216).

⁴⁰³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 529.

⁴⁰⁴ Zehebî, *Keşşâf*, II, 257.

⁴⁰⁵ Bkz: Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, II, 718.

⁴⁰⁶ Bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 491.

İbrahim’i, İbn Hibbân, Sikât adlı eserinde zikretmiştir.⁴⁰⁷

Müslim b. İbrâhim’in rivayetleri, Kütüb-i Sitte yazarlarının tamamının eserlerinde yer bulmuştur.⁴⁰⁸ Vefat tarihi ise, 222’dir.⁴⁰⁹

f- **Muhammed b. Kesîr el-Abdî**,⁴¹⁰ râvî zincirinin onuncu tabakasında yer almıştır. el-Abdî, hicrî 133 ilâ 223 yılları arasında yaşamıştır.⁴¹¹

Muhammed b. Kesîr hakkında Yahyâ b. Maîn olumsuz fikir beyan ederek onu cerh etmiştir. Yahya b. Maîn “Ondan bir şey yazmayın,⁴¹² o hiç sika olmadı”⁴¹³ ifadesini kullanmıştır.

Ancak onun dışındaki âlimler, onun için sika ve sadûk lafızlarını tercih etmişler ve onu ta’dil etmişlerdir.⁴¹⁴

el-Abdî’nin rivayetleri Kütüb-i Sitte’nin tamamında yer bulmuştur.⁴¹⁵

g- **Amr b. Merzuk**,⁴¹⁶ râvî zincirinin dokuzuncu tabakasında yer almıştır.⁴¹⁷ Rivâyetleri Buhârî ve Ebû Dâvud’da yer almıştır.⁴¹⁸

Amr b. Merzûk hakkında yapılan yorumlarda hem cerh hem de ta’dil niteliklerine yer verilmiştir.

Mizzî, Ahmed b. Hanbel’in Basra dönüşü oğlu Sâlih’e, neden Amr b. Merzûk

⁴⁰⁷ Bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 157.

⁴⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVII, 487.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, a.g.e., a.y.

⁴¹⁰ Tam ismi; Muhammed b. Kesîr el-Abdî, Ebu Abdillâh el-Basrî, Ehu Süleyman b. Kesîr’dir (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVI, 334).

⁴¹¹ Vefat tarihi için bkz: İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 504; Abdî’nin doğum tarihi ile alakalı rakamsal bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak, Zehebî, onun 80 yıl yaşadığını belirten bir ifadeye yer vermiştir. Bu sebeple, onun 133 hicrî senesinde dünyaya geldiğini söylemekteyiz (Bkz: Zehebî, *Keşşâf*, II, 213).

⁴¹² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVI, 334.

⁴¹³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX, 371.

⁴¹⁴ Ebû Hâtem (Mizzî, a.g.e., a.y.) ve Ebû Abdîrrahman (Râzî, *el-Cerhu ve’t-Ta’dil*, VIII, 70) Abdî için “sadûk” ta’dil eden lafzını kullanmıştır. İbn Hacer (*Takrîbu’t-Tehzîb*, a.y.), İbn Hibbân (İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, VII, 333) ise “sika” demişlerdi. İbn Hibbân, onu Sikât adlı eserine de almıştır (Bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 779).

⁴¹⁵ Mizzî, a.g.e., a.y.

⁴¹⁶ Tam ismi; Amr b. Merzûk el-Bâhilî, Ebû Osman el-Basrî’dir (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXII, 224).

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 426.

⁴¹⁸ Mizzî, a.g.e., a.y.

rivâyetlerini yazmadığını sorması üzerine oğlunun “bundan nehyedildim” cevabını verdiğini aktarmaktadır.⁴¹⁹

Ukaylî ise Amr b. Merzûk'u zayıflar arasında zikretmiştir.⁴²⁰

Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni'nin, Amr b. Merzuk hakkında “O sâlih bir adamdı” dediğini aktardıktan sonra, “Ancak ben onun söyledikleri hakkında bir bilgiye sahip değilim” demektedir.⁴²¹

Mizzî, Yahyâ b. Maîn'in ve Ebû Zür'a'nın Amr için “sika, me'mûn” dediğini belirtmektedir.⁴²²

Amr'ı sika olarak tâdil edenler arasında İbn Hibbân,⁴²³ Ebî Abdirrahman da yer almaktadır.⁴²⁴ İbn Hibbân “Şûbe hadislerinde ondan daha iyisini bulamadım” demektedir.⁴²⁵

h- **Gurre b. Habîb** dokuzuncu tabakada yer alır.⁴²⁶ Dârekutnî⁴²⁷ ve İbn Hacer onu “sika” olarak ta'dil etmiştir.⁴²⁸ Ebû Hâtim'e göre ise “sika sadûk”tur.⁴²⁹ İbn Hibbân da, Gurre'yi Sikât adlı eserinde zikretmiştir.⁴³⁰

Gurre b. Habîb'in rivâyetleri Buhârî ve Ebû Davûd'da yer almıştır.⁴³¹

Gurre, hicrî 224 senesinde vefat etmiştir.⁴³²

Görüldüğü üzere hadisin isnad zincirinde bulunan isimlerden bazıları tartışılır

⁴¹⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 227.

⁴²⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, VI, 263.

⁴²¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 226.

⁴²² Mizzî, a.g.e., s. 227.

⁴²³ Mizzî, a.g.e., a.y.

⁴²⁴ Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdil*, VI, 263.

⁴²⁵ Mizzî, a.g.e., XXII, 228.

⁴²⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 455.

⁴²⁷ Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 331.

⁴²⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 455.

⁴²⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 576.

⁴³⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 24.

⁴³¹ Zehebî, *Keşşâf*, II, 136.

⁴³² Mizzî, a.g.e., XXIII, 574.

durumdadır. Bu da rivâyetin sıhhat derecesini etkilemektedir.

Rivâyette yer alan on alâmetin sıralanışı ise şu şekildedir.

1- 2- 3- Biri doğuda, biri batıda, biri de Arap Yarımadasında olmak üzere üç çukur

4- Ye'cûc

5- Me'cûc

6- Deccâl

7- Dâbbe

8- Güneşin batıdan doğması

9- Îsâ b. Meryem'in Nuzûlü

10- Aden bölgesinde çıkacak olan ve insanların onunla beraber yürüyecekleri, onunla beraber duracakları ateş

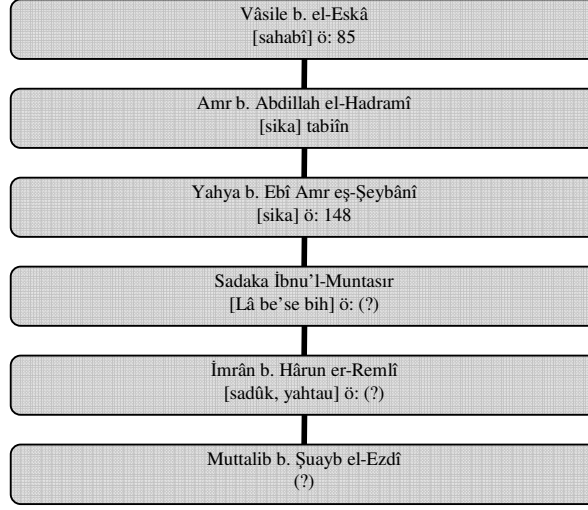
Rivâyette, Ye'cûc ve Me'cûc alâmeti, münferiden sayılmış ve Duhân alâmetine yer verilmemiştir.

4- Taberânî, el-Mûcemu'l-Kebîr, 195 Numaralı Rivâyet

حدثنا مطلب بن شعيب الأزدي ثنا عمران بن هارون الرملي ثنا صدقة بن المنتصر حدثني يحيى بن أبي عمرو الشيباني قال حدثني عمرو بن عبد الله الحضرمي قال حدثني واثلة بن الأسقع قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : لا تقوم الساعة حتى يكون عشر آيات : خسف بالمشرق وخسف بالمغرب وخسف في جزيرة العرب والدجال ونزول عيسى بن مريم ويأجوج ومأجوج والدابة وطلوع الشمس من مغربها ونار تخرج من قعر عدن يسوق الناس إلى المحشر تحشر الذر والنمل

Bize Muttalib b. Şuayb el-Ezdî bildirdi, el-Ezdî'ye, İmrân b. Hârûn er-Remlî bildirdi, er-Remlî'ye Sadaka İbnu'l-Muntasır bildirdi, dedi ki: Bana Yahya b. Ebî Amr eş-Şeybânî bildirdi ve dedi ki: Bana Amr b. Abdillâh el-Hadramî bildirdi ve dedi ki: Bana Vâsile b. el-Eskâ bildirdi ve dedi ki: Resulullah Aleyhisselâm'ı şöyle söylerken işittim: "Kıyâmet, on alâmet oluncaya kadar gerçekleşmez: Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında üç çukur, Deccâl, Îsâ b. Meryem'in nuzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, Dâbbe, güneşin batıdan doğması ve Aden bölgesinde çıkıp bütün insanları ve iğneden ipliğe her şeyin haşredileceği mahşere sürükleyecek olan ateş."

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a) Vâsile b. el-Eskâ, Amr b. Abdillâh el-Hadramî, Yahya b. Ebî Amr eş-Şeybânî, Sadaka İbnu'l-Muntasır, İmrân b. Hârûn er-Remlî ve Muttalib b. Şuayb el-Ezdî hakkında daha önceden bilgi verilmiştir.

Bu rivâyetin ortaya koyduğu on alâmet ve bunların sıralanışı şu şekildedir:

- 1- 2- 3- Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında ortaya çıkacak üç çukur
- 4- Deccâl
- 5- İsâ b. Meryem'in nuzûlü
- 6- Ye'cûc
- 7- Me'cûc
- 8- Dâbbe
- 9- Güneşin batıdan doğması
- 10- Ateş

Bu rivâyette yer alan alâmetler arasında “Duman” (الدخان) bahsinin olmaması, ve “Ye’cûc ve Me’cûc” (يأجوج ومأجوج) bahislerinin ise ayrı iki madde olarak alınması, dikkat çekicidir.

5- eş-Şeybânî, el-Âhâd ve'l-Müsennâ⁴³³, 1012 – 1013 Numaralı Rivâyetler

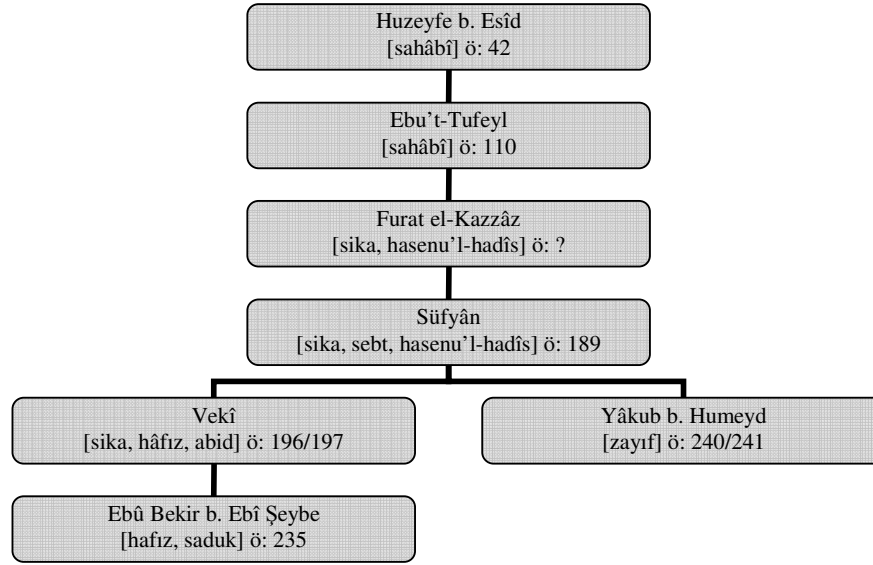
حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة نا وكيع عن سفيان عن فرات القزاز عن أبي الطفيل عن حذيفة بن أسيد رضي الله عنه قال : اطلع علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم من غرفة له ونحن نتذاكر الساعة فقال لا تقوم الساعة حتى تكون عشر آيات الدخان والدجال وطلوع الشمس من مغربها ودابة الأرض ويأجوج ومأجوج وثلاثة خسوف بالمشرق وخسوف بالمغرب وخسوف بجزيرة العرب ونار تخرج من قعر عدن أبين تسوق الناس إلى المحشر تنزل معهم إذا نزلوا وتقبل معهم إذا قالوا

حدثنا يعقوب بن حميد نا بن عيينة عن فرات القزاز عن أبي الطفيل عامر بن واثلة عن حذيفة بن أسيد أبي سريحة الغفاري رضي الله عنه قال : أشرف علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم من علية ونحن نتذاكر الساعة فذكر نحوه

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe bize bildirdi, ona Vekî, Süfyân'dan aldığı haberi bildirdi. Süfyân, Furât el-Kazzâz'dan bildirdi. el-Kazzâz, Ebu't-Tufeyl'den bildirdi. Ebu't-Tufeyl, Huzeyfe b. Esîd'den (r.a.) bildirdi. Huzeyfe dedi ki: “Biz kıyâmeti konuşurken Resulullah odasından yanımıza çıka geldi ve dedi ki: ‘Kıyâmet, on alâmet oluncaya kadar gerçekleşmez: Duman, Deccâl, güneşin batıdan doğması, Dâbbetu'l-Arz, Ye’cûc ve Me’cûc, biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında üç çukur, Aden Bölgesinde ortaya çıkacak olan ve insanları mahşerlerine sürükleyecek olan ateş, onlar konakladıklarında ateş de konaklar, onlar öğle uykusuna yattıklarında ateş de yatar.

⁴³³ eş-Şeybânî, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk Ebû Bekr, el-Âhâd ve'l-Müsennâ, I-VI, Dâru'r-Râye, Riyad, 1991/1411.

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

ii) Râvîler:

a- Huzeyfe b. Esîd, Ebu't-Tufeyl, Furât el-Kazzâz, Süfyân ve Vekî hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

b- **Ebû Bekir b. Ebî Şeybe**,⁴³⁴ döneminin önemli musannifleri arasında gösterilmiştir.⁴³⁵ Yine Zehebî, Fellâs'ın "Ondan daha hafızını görmedim"⁴³⁶ ve Sâlih Cizerâ'nın "Yüzyüze karşılaştıklarımız içinde en hâfızıydı" ifadelerine yer vermiştir eserinde.⁴³⁷

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe er-Râzî tarafından "sadûk" olarak vasıflandırılmıştır.⁴³⁸ Ebû Abdullah ise onu "sika" olarak ta'dil etmiştir.⁴³⁹ Onun hakkında yapılan yorumlarda görülen ortak ifade "hâfız" oluşudur.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Tam ismi, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b Osman el-Abesî, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe el-Kûffî'dir (İbn Sâd, *et-Tabakâtu'l- Kübrâ*, VI, 413).

⁴³⁵ Zehebî, *Keşşâf*, I, 592.

⁴³⁶ Bu ifade Ebû Zer'a ve Râzî tarafından da dile getirilmiştir (Bkz: Zehebî, a.g.e., a.y.).

⁴³⁷ Zehebî, *Keşşâf*, I, 592.

⁴³⁸ Râzî, *el-Cerhu ve't-Tâdil*, V, 160.

⁴³⁹ Râzî, a.g.e., a.y.

⁴⁴⁰ Zehebî onu "hâfız sebt", İclî "Sika hâfız" olarak ta'dil etmişlerdir (bkz: Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, II, 432).

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe h. 235 senesinde vefat etmiştir.⁴⁴¹

c- **Yakup b. Humejd**⁴⁴² Ukaylî ve Nesâî tarafından “Kitâbu’d-Duafâ”da zikredilmiş bir râvîdir.⁴⁴³ İbn Hacer ise, onu “sadûk” olarak vasıflandırdıktan sonra “Rubbemâ vehm” demiştir.⁴⁴⁴ Zehebî, Râzî’nin, Yâkup b. Humejd için “zayıf” dediğini naklettikten sonra, “diğerleri de onun münker hadisleri vardır” demişlerdir şeklinde bir bilgi aktarmaktadır.⁴⁴⁵

Yâkup b. Humejd’in rivâyetleri Buhârî ve İbn Mâce’de yer bulmuştur.⁴⁴⁶ Vefat tarihi 240 ve 241 olarak belirtilmiştir.⁴⁴⁷

Rivâyette yer alan on alâmet ve bunların sıralanışı şu şekildedir:

- 1- Duman
- 2- Deccâl
- 3- Güneşin batıdan doğması
- 4- Dâbbetu’l- Arz
- 5- Ye’cûc
- 6- Me’cûc
- 7- 8- 9- Biri doğuda, biri batıda ve biri de Arap Yarımadasında ortaya çıkacak üç çukur
- 10- Ateş

Rivâyet metninde İsâ b. Meryem’in nuzûlunun bulunmayışı, bunun yerine Ye’cûc ve Me’cûc’un ortaya çıkışının ayrı ayrı maddeler halinde aktarılmış olduğu görülmektedir. Metinde dikkat çeken bir diğer husus ise, Dâbbetu’l-Arz "دابة الأرض" tamlamasının kullanılmış olmasıdır. Oysa bu tamlama diğer rivâyetlerde sadece “Dâbbe” (دابة) şeklinde geçmişti.

⁴⁴¹ İbn Sâd, *et-Tabakâtu’l- Kübrâ*, VI, 413.

⁴⁴² Tam ismi; Yakup b. Hamîd b. Kâsib el-Medenî’dir (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXXII, 318).

⁴⁴³ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 446 ve Nesâî, *ed-Duafâ ve’l-Metrûkîn*, s. 106.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 607.

⁴⁴⁵ Zehebî, *Keşşâf*, II, 393.

⁴⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXXII, 318.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, a.y.

6- *İbn Ebî Şeybe*, el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr, 2/10 Numaralı Rivâyet

حدثنا وكيع عن سفيان عن فرات عن أبي الطفيل عن أبي سريحة حذيفة بن أسيد قال اطلع علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال لا تقوم الساعة حتى تكون عشر آيات ذكر طلوع الشمس من مغربها والدجال

Bize Vekî, Süfyân'dan; Süfyân, Furât'tan; Furât, Ebu't-Tufeyl'den; Ebu't-Tufeyl, Ebû Serîha Huzeyfe b. Esîd'den bize nakletti ve dedi ki: "Resulullah a.s. yanımıza çıkageldi , 'On alâmet gerçekleşinceye kadar kıyâmet kopmaz' dedi ve "Güneşin batıdan doğması ve Deccâl"i saydı.

i) Hadisin rivâyet zinciri şu şekildedir:

Rivâyette yer alan on alâmet ve bunların sıralanışı şu şekilde olmuştur:

ii) Rivâyet zincirinde yer alan râvîlerin tamamı hakkında önceden bilgi verilmiştir.

- 1- Güneşin batıdan doğması
- 2- Deccâl

Diğer sekiz rivâyet, râvî tarafından zikredilmemiştir. Bu konu üzerinde ileride duracağız.

Kitaplarda yer alan on alâmet rivâyeti, ilk kaynak olarak iki sahâbîye dayanmaktadır. Bunlardan biri Huzeyfe b. Esîd, diğeri ise Vâsile b. el-Eskâ'dır. Ulaştığımız rivâyetler içerisinde sadece üç rivâyet Vâsile b. el-Eskâ'ya aittir. Bunun dışındaki bütün rivâyetlerin kaynağı Huzeyfe b. Esîd'dir.

Elimizdeki rivâyetlere ait rivâyet zincirleri incelendiğinde, zincirin ikinci tabakasında her iki sahâbîden sonra da sadece birer ismin yer aldığı görülmektedir. Bu isimler, Huzeyfe b. Esîd için Ebu't-Tufeyl, Vâsile b. el-Eskâ için ise el-Hadramî'dir. Yani, Huzeyfe b. Esîd kaynaklı otuz bir rivâyetin ikinci tabakasındaki tek isim Ebu't-Tufeyl'dir.

Rivâyet zincirinin üçüncü tabakasında Huzeyfe b. Esîd rivâyetlerinde üç isim bulunmaktadır. Bunlar Furat el-Kazzâz, Hennâd ve Katâde'dir. Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerinin üçüncü tabakasındaki tek isim ise Yahya b. Ebî Amr eş-Şeybânî'dir.

Rivâyet zincirlerinin dördüncü tabakasında, Huzeyfe b. Esîd rivâyetlerinde yedi isim vardır. Bunlar; Müsedded, Süfyân b. Uyeyne, Şûbe, Ebu'l-Ahvas, Abdurrahman, Mesûdî ve Saîd b. Bişr'dir. Vâsile rivâyetlerinin bu tabakasında ise sadece Sadaka İbnu'l-Muntasır vardır.

Rivâyet zincirleri incelendiğinde, beşinci ve altıncı tabakalarda yoğun bir ricâl sayısı ile karşılaşılacaktır. Bu tabakada Huzeyfe b. Esîd rivâyetlerindeki ricâl sayısı yirmi üç iken, Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerinde ikidir.

Vâsile rivâyetinin özel durumunun daha da belirginleşmesi açısından altıncı tabakadaki ricâl sayısını da vermeyi yararlı görüyoruz. Bu tabakada Huzeyfe b. Esîd rivâyetlerine âit ricâl sayısı on yedi iken, Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerinde ikidir.

Huzeyfe rivâyetlerinden üç tanesinde rivâyet zinciri yedinci tabakaya ulaşmıştır. Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerinden de sadece el-Müstedrek'te yer alan rivâyet bu tabakaya ulaşmıştır.

Rivâyetlerin ricâl sayıları incelendiğinde, Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerinin çok yaygınlık kazanmayan rivâyetler olduğu dikkat çekmektedir.

Kitaplarda yer bulması açısından Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerine nispetle daha yaygınlık kazanan Huzeyfe b. Esîd rivâyetlerinde ise aynı durum, ikinci ve üçüncü tabakalarda görülmektedir. Belirttiğimiz üzere ikinci tabakadaki ricâl sayısı bir, üçüncü tabakadaki ricâl sayısı ise üçtür.

Özetle ifade etmek gerekirse yapılan senet tahlilleri bize, incelediğimiz rivâyetlerin hadis usulü açısından belirgin bir problem taşımadığını ortaya koymuştur. Bir diğer ifade ile, cerh – ta'dil ilmi kriterlerine göre, bu rivâyetler bize sıhhatli bir şekilde ulaşmıştır. Ancak bu noktada, rivâyet zincirinin ortaya koyduğu ve bizim az önce özetlemeye çalıştığımız yapı, rivâyetler üzerinde daha dikkatli bir incelemeye gerek olduğunu ortaya koymaktadır.

C- GENEL DEĞERLENDİRME

Burada, yaptığımız çalışmanın genel bir değerlendirmesi yerine geçmek üzere konu ile ilgili bazı soruların cevaplarının verilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Bu soruları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Konumuzla ilgili bu iki rivâyetin râvîleri olan Huzeyfe b. Esîd ve Vâsile b. el-Eskâ, kıyâmet alâmetleri gibi önemli bir konuda Resûlullah'tan edindikleri bilgileri neden sadece birer kişiye aktarmışlar, diğer müslümanları bu konuda haberdâr etmemişlerdir? Haberdâr etmişlerse, diğer bir çok hadiste olduğu gibi rivâyetler neden bize birden çok tarîkten ulaşmamıştır?

2- Aynı soru, Vâsile b. el-Eskâ rivâyetlerinin diğer tabakalarındaki ricâl için de geçerlidir. Zîrâ bu tarîkin ilk dört tabakasında birer râvî bulunmakadır.

3- İnceleme konusu yaptığımız, on kıyâmet alâmetinden bahseden rivâyetlerde, Resûlullah'ın evinin yanında bir grup Müslüman'ın oturarak kıyâmet hakkında tartıştıkları belirtilmektedir. Burada sözü edilen grup Huzeyfe b. Esîd ve Vâsile b. el-Eskâ'dan oluşan iki kişilik bir grup muydu, yoksa orada başkaları da bulunmakta mı idi? Eğer başkaları da bulunuyor idiyse böylesine önemli bir konuda onlar niçin konuşmamışlardır?

Diyebiliriz ki bir rivâyetin bize ulaşan tarîk sayısı, o rivâyete olan güveni arttıran etkenlerden biridir. Rivâyetin tarîkleri ne kadar çoğalırsa, onun uydurma olma ihtimâli o kadar azalır. Özellikle, insanların genelini ilgilendiren, içeriği itibari ile çok kişinin bilmesi gereken konularda, rivâyet tarîklerinin birden çok olması beklenir. Zîrâ Resûlullah'ın bu tür açıklamaları yapmasındaki maksat, bilgiyi bütün Müslümanlara / insanlara ulaştırmak olmalıdır.

Normal beklenti böyle olmakla birlikte vâkıâ buna paralel olarak

gerçekleşmemiştir. Nitekim Peygamber Efendimizin sohbetinde on binlerce sahâbî bulunduğu halde, ondan hadis rivâyet edenlerin sayısı belli rakamlarla sınırlıdır. Bu da hadis işittiği halde bunları rivâyet etmeyen pek çok sahâbînin bulunduğunu göstermektedir. Diğer taraftan bazı hadislerin de bir veya iki râvî tarafından rivâyet edilmiş olması, söylediklerinin Kur'an'la karıştırılması ihtimaline karşı Resûlullah'ın bir dönem için hadis yazımını yasaklamasından kaynaklanan hassasiyete dayalı olabilir. Yani bazı normal şartlar altında duyduğu hadisleri rivâyet edecek olan bazı sahâbîler hadis yazım yasağı konusundaki hassasiyeti, yazıma izin çıktıktan sonra da devam ettirdikleri gibi bu hassasiyeti sözlü rivâyet alanına da yansıtmış olabilirler.

Yine, Resûlullah'ın "on alâmet" ile ilgili hadisinin bize yalnızca iki sahâbî kanalı ile ulaşmış olması, bu hadisi başka sahâbîlerin rivâyet etmediğini göstermez. Çünkü, bu hadisi Resûlullah'ın meclisinde işitip onu rivâyet ettikleri halde, yaptıkları rivâyetleri bize ulaşmamış, başka sahâbîler de bulunabilir. Bu sebeple bazı rivâyetler bir çok sahâbî yolu ile nakledilirken, bir veya iki sahâbî tarafından aktarılmış olabilmektedir.

4- Rivâyetler hakkında gündeme getirilebilecek bir soru da şudur:

İncelediğimiz iki rivâyette zikredilen on alâmet farklı tarîklerde bazı farklılıklar arz etmektedir. Şöyle ki; bazı tarîklerde alâmet sayısı on rakamına ulaşamamakta, bazılarında ise bu sayı ona ulaştığı halde listede yer alan bazı alâmetler farklı olabilmektedir. Bu da, mesela tek bir madde olarak sayılan "Ye'cüc-Me'cüc"ü başka bir tarîkte iki madde sayıp Nüzûl-ü Îsâ maddesine yer verilmemesi şeklinde olabilmektedir. Bu farklılaşmanın sebepleri neler olabilir?

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bu farklılaşmanın temel sebeplerinden biri rivâyetin "mânâ" ile yapılması olabilir. Bazı tarîklerin, saydıkları rivâyet sayıları itibariyle on sayısına ulaşamaması, öğrencisine bir ders halkasında bu rivâyeti nakleden şeyhin, rivâyetteki maddelerin bir kısmını unutması ile de açıklanabilir. Aynı şekilde, kendisine ulaşan rivâyetteki alâmetlerden birini unutan şeyh, sayıyı ona tamamlamak için Ye'cüc-Me'cüc gibi tek bir alâmeti, ayrı ayrı zikretmiş olabilir.

Başka bir ihtimal de şudur: Her ne kadar rivâyetlerin çoğunda Ye'cüc -

Me'cûc alâmeti tek bir alâmet olarak sayılsa da, tersinden bakıldığında şöyle bir durumun gerçekleşmiş olabileceği de akla gelmektedir: Rivâyetin sunduğu listede yer almayan Nüzûl-ü Îsâ gibi bir alâmete yer açmak için, Ye'cûc ve Me'cûc maddeleri "Ye'cûc - Me'cûc" şeklinde tek maddeye indirgenmiş olabilir. Bunun böyle olması tarîkin mevzû olduğunu söylemek için yeterli değildir. Bu durumda ancak bir idrâcdan söz edilebilir.

Özellikle metninde on alâmetten söz edildiği halde bunlardan sadece ikisinin zikredildiği Veki'in rivâyetinde (İbn Ebî Şeybe, Musannef) ise bir taktî⁴⁴⁸ söz konusu olabilir. Yani râvî sözünü ettiği on alâmetin tamamını saymak yerine sadece vurgu yapmak istediği maddeleri zikretmiştir.⁴⁴⁹

5- Bu alâmetlerin zikredildiği rivâyetler Huzeyfe ve Vâsile rivâyetlerinden mi ibarettir, yoksa başka rivâyetler de bunları teker teker veya farklı sayılardaki gruplar halinde nakletmişler midir?

Huzeyfe ve Vâsile hadislerinin verdiği alâmetler listesi çeşitli şekillerde başka sahih rivâyetlerde de zikredilmektedir.

Kütüb-i Sitte, bu on alâmeti teker teker ya da farklı sayıda gruplar halinde, farklı sahâbîlerden rivâyet eden pek çok hadisi barındırmaktadır. Bu kitaplarda yer alan hadislerin konularını ve dayandırıldıkları sahâbîleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ye'cûc ve Me'cûc hakkında Ebû Hureyre⁴⁵⁰, Ebu Saîd el-Hudrî⁴⁵¹, Zeyneb bint Cahş⁴⁵², en-Nevvâs b. Sem'ân⁴⁵³ rivâyette bulunmuştur.

Dâbbetu'l-Arz hakkında, Ebû Hureyre,⁴⁵⁴ Enes b. Mâlik,⁴⁵⁵ Abdullah b.

⁴⁴⁸ Taktî', bir metnin iki farklı hükmü taşıması halinde, farklı iki metin halinde veya babların ayrı ayrı zikredilmesidir (Bkz: Hatip Bağdâdî, el-Kifâye fî Ulûmi'r-Rivâye, Medînetu'l-Münevvera, b.t. yok, s. 193).

⁴⁴⁹ Bkz: Hatip Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekr, *el-Kifâye fî Ulûmi'l-Hadîs*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, el-Medînetu'l-Münevvera, b.t. yok, s. 193.

⁴⁵⁰ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1363.

⁴⁵¹ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1363.

⁴⁵² Bkz: Buhârî, Fiten, 4, VIII, 88.

⁴⁵³ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1359.

⁴⁵⁴ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 31, II, 1351.

Amr,⁴⁵⁶ Büreyde⁴⁵⁷ rivâyette bulunmuştur.

Ateş (Nâr) hakkında Ebû Hureyre,⁴⁵⁸ Enes b. Mâlik,⁴⁵⁹ Abdullah b. Amr⁴⁶⁰ rivâyette bulunmuştur.

Güneşin Batıdan Doğması hakkında Ebû Hureyre,⁴⁶¹ Enes b. Mâlik,⁴⁶² Abdullah b. Amr,⁴⁶³ Ebû Zer,⁴⁶⁴ Safvan b. Assâl⁴⁶⁵ rivâyette bulunmuştur.

Deccâl hakkında Ebû Bekir es-Sıddîk,⁴⁶⁶ Ebû Hureyre,⁴⁶⁷ Huzeyfe b. Esîd,⁴⁶⁸ en-Nevvâs b. Sem'ân,⁴⁶⁹ Ebû Emâme el-Bahîlî,⁴⁷⁰ Nâfî b. Utbe b. Ebî Vakkâs,⁴⁷¹ Muaz b. Cebel,⁴⁷² Abdullah b. Busr,⁴⁷³ Muğîre b. Şûbe,⁴⁷⁴ Abdullah b. Amr,⁴⁷⁵ Hz. Âişe,⁴⁷⁶ Ebû Saîd,⁴⁷⁷ Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh,⁴⁷⁸ İbn Ömer,⁴⁷⁹ Enes b. Mâlik⁴⁸⁰ rivâyette bulunmuştur.

Göçük (Hasf) hakkında Abdullah b. Amr⁴⁸¹ ve Sehl b. Sa'd⁴⁸² rivâyette bulunmuştur.

⁴⁵⁵ Bkz: İbn Mâce, Fiten, 28, No: 4056, II, 1348.

⁴⁵⁶ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 32, II, 1353.

⁴⁵⁷ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 31, II, 1351.

⁴⁵⁸ Bkz: Buhârî, Fiten, 24, VIII, 100.

⁴⁵⁹ Bkz: İbn Mâce, Fiten, 28, No: 4056, II, 1348.

⁴⁶⁰ Bkz: Tirmîzî, Fiten, 41, IV, 498.

⁴⁶¹ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 32, II, 1352.

⁴⁶² Bkz: İbn Mâce, Fiten, 28, No: 4056, II, 1348.

⁴⁶³ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1353.

⁴⁶⁴ Bkz: Tirmîzî, Fiten, 22, IV, 4791.

⁴⁶⁵ Bkz: İbn Mâce, Fiten, 32, No: 4070, II, 1303.

⁴⁶⁶ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1353.

⁴⁶⁷ Bkz: Buhârî, Fiten, 25, VIII, 101.

⁴⁶⁸ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1353.

⁴⁶⁹ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1356.

⁴⁷⁰ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1359.

⁴⁷¹ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 35, II, 1370.

⁴⁷² Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 35, II, 1370.

⁴⁷³ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 35, II, 1370.

⁴⁷⁴ Bkz: Buhârî, Fiten, 26, VIII, 102.

⁴⁷⁵ Bkz: Buhârî, Fiten, 26, VIII, 102.

⁴⁷⁶ Bkz: Buhârî, Fiten, 26, VIII, 103.

⁴⁷⁷ Bkz: Buhârî, Fiten, 27, VIII, 103.

⁴⁷⁸ Bkz: Tirmîzî, Fiten, 55, IV, 508.

⁴⁷⁹ Bkz: Tirmîzî, Fiten, 60, IV, 514.

⁴⁸⁰ Bkz: Tirmîzî, Fiten, 61, IV, 514.

⁴⁸¹ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 29, II, 1349.

⁴⁸² Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 29, II, 1350.

Nuzûl-u Îsâ b. Meryem hakkında Ebû Hureyre,⁴⁸³ en-Nevvâs b. Sem'ân,⁴⁸⁴ Abdullah b. Mesud⁴⁸⁵, Mücemmâ b. Cârîye el-Ensârî⁴⁸⁶, Ebû Emâme el-Bahîlî⁴⁸⁷ rivâyette bulunmuştur.

Kütüb-i Sitte dışındaki kaynaklar tarandığında, daha fazla kaynak sahâbî ismine rastlayabiliriz.

6- Kıyâmet alâmetleri ile alakalı haberlerin, diğer semâvî dinlerdeki inançlardan etkilenilerek ortaya konulması mümkün müdür?

Çalışmamızın ilk bölümlerinde, Yahûdî ve Hıristiyan kültürlerinde de, kıyâmet alâmetleri ile ilgili geniş bir alan bulunduğunu belirtmiş, bu dinlerin kutsal kitaplarında yapılan kıyâmet alâmetleri tasvirlerinin, İslâm kültüründe “hadis külliyâtı” ile oluşan kıyâmet alâmetleri tasvirleriyle belirli benzerlikler ortaya koyduğunu söylemiştik.

Bu benzerlik karşısında, kimi araştırmacılar tarafından, kültürler arası etkileşimin var olup olmadığı düşüncesini gündeme getirmişlerdir. Mesela Hz. Îsâ'nın ölmediği, göğe çıkarıldığı, kıyâmet kopmadan Şam'daki minareye ineceği hususundaki nakillerin, Hıristiyan kült ve kültürlerinden aktarıldığı iddia edilmektedir.⁴⁸⁸ İncelediğimiz rivâyetler böyle bir tezin kısmen haklılık yönünü ortaya çıkaracaktır. Kaldı ki kaynakları bir olan bu üç dinin, belli konularda pekâla benzer özellikler göstermesi doğal bir durumdur.

7- Kıyâmet alâmetlerinin bildirildiği haberlerin genel yapıları itibari ile sahih kabul edilmesi, bu haberleri iman esasları noktasında bağlayıcı konuma yükseltir mi?

Bilindiği gibi âhad haber, mütevâtir derecesine ulaşamayan haber demektir.

⁴⁸³ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1363.

⁴⁸⁴ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1357.

⁴⁸⁵ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1365.

⁴⁸⁶ Bkz: Tirmizî, Fiten, 62, IV, 515.

⁴⁸⁷ Bkz: Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 33, II, 1365.

⁴⁸⁸ Bkz: Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, I, 50-51; Ayrıca bkz: Kırbaçoğlu, Hayri, Hs. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi, s. 167.

Hadis usulüne göre Huzeyfe ve Vâsile hadisleri de birer âhad haberdir. Âhad haberlerin, taşıdıkları içeriğe iman etmeyi zorunlu kılıp kılmadığı tartışmalıdır.

İslam âlimlerinin çoğuna göre âhad haberler zarûrî ilim değil, zannî ilim ifade ederler. Hanefîler, Şâfîler, Mâlikilerin bir kısmı bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik ve muhaddislerin büyük çoğunluğu, âhad haberlerin zarûrî ilim ifade edebilmesi için sıhhatinin sabit olması şartını ileri sürmüşlerdir. Hâricîler ve Mûtezîle'ye göre ise âhad, ister sıhhati sabit olsun, ister olmasın, zarûrî ilim ifade etmez.⁴⁸⁹

Klasik kaynakların ortaya koyduğu bu değerlendirmenin yanı sıra, günümüz araştırmacıları tarafından farklı kanaatler serdedilmiştir. Bu çalışmalardan birisinde şöyle denilmektedir:

“... Hadis külliyatının hemen tamamını meydana getiren haber-i vâhidlerin dînî konularda, bilhassa îtikâdî meselelerde delil olamayacağını söylemek tarihi gerçeklere aykırı düşmektedir. Zîrâ Hz. Peygamber'in sünneti, İslâm ümmeti tarafından dinin ikinci kaynağı olarak kabul edildiğinden ona ait her söz ve davranışı titizlikle kaydedilmiştir. İslâm âlimleri ve özellikle muhaddisler, Resûl-i Ekrem hakkındaki en küçük ayrıntıları bile tesbit ve muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde kısmen başlayan hıfz ve kitâbet safhalarından sonra tedvîn ve tasnîf devirlerinde büyük bir hadis koleksiyonu meydana getirilmiş, bu derleme ve tasnîf sürecinde hadislerin sened ve metinleri inceden inceye tetkik edilerek sahih ve zayıf hadisleri birbirinden ayırmak için büyük gayret gösterilmiştir.”⁴⁹⁰

Kıyâmet alâmetlerinin en önemlilerinden kabul edilen Nuzûl-u Îsâ meselesinin incelendiği bir eserde, âhad hadislerle ilgili özel bir başlık açılmış, burada âhad haberleri kabul eden ve etmeyen görüşler kısaca belirtildikten sonra şöyle bir tespit aktarmıştır: “... Hz. Îsâ'nın nuzûlü konusunda vârid olan rivâyetler teker teker haber-i vâhid sayılsa da, toplamı tevâtür derecesine çıkan müşterek bir hususu ifade eder... nuzûl hakkındaki delillerin toplamı, kalbin tatmin olabileceği dini

⁴⁸⁹ Uğur, Mücteba; Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 7-8.

⁴⁹⁰ Ertürk, Mustafa; DİA, H.V.M., XIV, 351.

bir inancın ispatı için yeterlidir.”⁴⁹¹

Âhad haberlere sahîh deyişimiz, bir noktada bizim belirlediğimiz belli kriterler itibarı iledir. Yani bir hadisin “sahih” etiketini almış olması, onun mutlaka Resûlullah’ın ağzından çıkmış olduğunun ifadesi olamaz. Düşük de olsa hadisin Resûlullah’a ait olmama ihtimali de vardır. Yani hadis sahîh de olsa, sübütü kat’î değildir. Zaten hadisin âhad oluşunun anlamı da budur. İman konuları şüphe ve tereddüd üzerine binâ edilemez. Bu sebeple âhad haberleri itikad alanında delil kabul etmeyen görüş bizce daha sağlıklıdır.

Âhad haberlerin birlikte düşünülmesi halinde mütevâtir derecesine yükseleceği görüşü de sağlıklı görünmemektedir. Zîrâ bu yaklaşım, mütevâtir hadis kavramını amaçtan saptıracak şekilde genişletir. Mütevâtir hadis için getirilen tanımlar, böyle bir tevâtür anlayışını onaylamamaktadır.

⁴⁹¹ Sarıtoprak, Zeki; *İslam İnanç Açısından Nuzûl-ü İsâ Meselesi*, s. 147.

SONUÇ

Bu çalışmada, Resûlullah'tan bize Huzeyfe b. Esîd ve Vâsile tarikleri ile ulaşan kıyametin kopmasına dair “on alamet” rivayetlerini incelemeye çalıştık.

“On alamet” rivâyetleri, Resûlullah tarafından sıkça kullanılan bir anlatım metoduna uygun bir içeriğe sahiptir. Bu metod, anlatılmak istenilen konunun maddeleştirilerek sunulmasıdır.⁴⁹² On alâmeti zikreden rivâyetler de bu metodun uygulandığı birer örnektir.

Çalışmamıza göre, söz konusu rivâyetlerin sıhhat derecelerinde belirgin bir problem bulunmamaktadır. Klasik hadis usulüne göre yaptığımız cerh-tâdil incelemesi de, isnad zincirinde bulunan râvilerin büyük bir bölümünün sika olduğunu göstermektedir. Birkaç râvî hakkında bilgiye ulaşılamazken, bir o kadar râvî üzerinde de cerh tâdil âlimlerinin olumsuz görüş bildirdikleri görüldü. İncelediğimiz otuz kadar isnaddan yirmi birinin sahih, onunun ise hasen veya zayıf oldukları anlaşılmıştır.

İnceleme konusu olan rivâyet metinlerinde sunulan alâmetler listesi bazı farklılıklar taşımakla birlikte sonuçta bunlar açıklanabilecek farklılıklar olup hadislerin sıhhatine zarar verecek bir durum oluşturmamaktadırlar.

Kısaca , “On alâmet hadisleri” genel yapıları itibari ile sahihtir. Rivâyetlerin birden fazla tarîki, muttasıl isnad zincirlerine sahiptir. İsnad zincirlerini oluşturan râvilerin ekseriyeti sikadır. Rivâyetlerin içeriği, başka sahâbîlere isnad edilen rivâyetlerle desteklenmektedir. Haber-i vâhid îtikâdî meselelerde imanı zorunlu kılmaz. Dolayısı ile on alâmet haberlerinin sahih olması onların içeriğine imanı zorunlu hale getirmez.

On maddeden her birinin nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı, gerçekleşip gerçekleşmediği vb. konularda müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan bazısı üzerinde henüz yeterli ilmi araştırmalar yapılmamıştır. Bu hususlarla ilgi çalışmalar konunun netleşmesini sağlayacaktır.

⁴⁹² Şu hadis, Resulullah'ın bu metoduna örnektir: Üç şey vardır, bunlar kimde bulunursa, Allah onun üzerine himayesini açar ve onu cennete koyar: Zayıflara rıfk, anne babaya şefkat, kölelere ihsan (Tirmîzî, Kıyamet, 29).

BİBLİYOGRAFYA

- Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB, Komisyon, Üçüncü Baskı, 2002, Ankara.
- el-Kitâbu'l-Mukaddes*, Dâru'l-Kutubu'l-Mukaddes fi's-Şarki'l-Evsat, b.y. yok, 1984
- İncil, Müjde, İncil'in Çağdaş Türkçesi*, Yeni Yaşam Yayınları, 3. Basım, Aralık 1996, İstanbul
- el-Acîrî**, Abdullah b Sâlih; *Meâlim ve Menârât fî Tertîlî Ehâdîsi'l-Fiten ve'l-Melâhim ve Eşrâti's-Sâa Ale'l-Vakâi' ve'l-Havâdis*, (Kitap, 07/03/06 tarihinde www.islamway.net adresinden indirilmiştir)
- Ahmed b. Hanbel**, Müsned, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981
- Atay**, Hüseyin; *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Ankara, 2000
- Aust**, Jerold; Good News Dergisi www.kutsalkitaplar.net internet adresinden indirilmiştir.
- Bâcî** ,Süleyman b. Halef b. Sa'd Ebu'l-Velîd ; *et-Ta'dil ve't- Tegrîh limen Harrace Lehû Sahîh-i Buhârî fî'l- Câmiî's- Sahîh*, I-III Dâru'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 1. Baskı, 1986/ 1406, tahkik: Abdü'l-lübâbe Hüseyin
- Buhârî**, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Ebû Abdillâh el-Câfî, *Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981
- _____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l- Fikr, Beyrut, tarih yok, Tahkîk: es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, I-VIII
- Bulut**, Mehmet, *Duhân Maddesi*, Şâmil İslam Ansiklopedisi, I-VIII, Şâmil Yayınevi, İstanbul, Ocak -2000
- Cerrahoğlu** , İsmail, *Ye'cûc ve Me'cûc ve Türkler* , A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XX, 1975, Ankara
- el-Cezâirî**, Ebû Bekr Câbir; *Akîdetu'l-Mu'min*, Dâru's-Şurûk, III. Baskı, S. Arabistan, 1402/1982
- Çelebi**, İlyas; *İtikâdî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*

- Çubukçu, İ. Âgah**, *Kültürümüzde Din Unsuru*, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı: 46, Ankara, 1990
- Ebû Dâvud**, Süleymân es-Sicistânî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981
- Ebu'l-Vefâ el-Halebî**, İbrahim b. Muhammed b. Sebat İbnu'l-Acemî et-Trablûsî, *et-Tebyînu li Esmâi'l- Müdellisîn*, Müessesetu'r-Riyâd li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrut, Birinci Baskı, 1414 /1994, Tahkîk: Muhammed İbrâhim Dâvud el-Mûsilî
- el-Ensârî**, Abdullah b. Muhammed b. Câfer b. Hayân Ebû Muhammed; *Tabakatu'l-Muhhidisîn bi İsbahân ve'l-Vâridîne Aleyhâ*, I-IV, Tahkîk: Abdulğafur Abdulhak Hüseyin el-Belûşî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1412/1992
- Feyyûmî**, Ahmed b. Muhammed b. Ali Mukrî *el-Misbâhu'l-Münîr fi Garîbi Şerhi'l-Kebîr*, I-II, Matbaatu'l-İlmiyye, 1315
- Fîruzâbâdî**, Mecdüddîn; *el-Kâmûsu'l Muhît*, I-IV, Matbaatu's-Saâde, 1913, Mısır
- İbn Manzur**, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâr-u Beyrût, 1955-1956, Beyrut
- İbn Hacer**; Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfîî; *Tehzîbu't-Tehzib*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1404/1984
- _____, *Takrîbu't-Tehzib*, Dâru'r-Reşîd, Suriye, Tahkîk: Muhammed Avvâme 1. Baskı, 1406/ 1986
- _____, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Dâiratu'l-Alemî Li'l-Matbuat, Beyrut, 1406/1986
- _____, I-XIV *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, Mektebetu'l-Menâr, Birinci Baskı, Amman , 1403/1983, Tahkîk: Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed; *el-Mecrûhîn*, Dâru'l-Va', Halep, Tahkîk: Muhammed İbrahim Zâyid, I-III, Tarih yok
- İbn Mâce**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd; *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul,

1401/ 1981

Hatip Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebu Bekir; *Târîh-u Bağdâd*, I-XIV , Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye,

Beyrut

_____, *el-Kifâye fî Ulûmi'r-Rivâye*, Medînetu'l-Münevvera, b.t. yok

Iclî , Ahmed b. Abdillâh el-Kûfî, *Mârifetu's- Sikât*, Mektebetu'd-Dâr, 1. Baskı, el-

Medînetu'l-Münevvera, 1405/1985/ Tahkîk: Abdulhalîm Abdulazîm, I-II

el-Keşmirî, Muhammed; *et-Tesrîh bimâ Tevâtera fî Nuzûli'l-Mesîh*, Mektebetu'l-

Matbaati'l-İslamiyye, Halep, 1385/1965

Kırbaçoğlu, Hayri; *Hiz. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkîdi*, İslâmiyât, Ankara, cilt:

3, sayı: 4, Ekim-Aralık 2000

Koçkuzu, Ali Osman; *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden*

Değeri, DİB, Ankara, 1988

el-İsbehânî , Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed Ebû Nuaym es-Suffî, *ed-Duafâ*, Dâru's-

Sekâfe-Dâru'l-Beydâ, Birinci Baskı, 1405/1983

Mizzî, Yusuf b. ez-Zeki Abdurrahman Ebu'l-Haccâc ; *Tehzîbu'l-Kemâl*, I- XXXV

Müessesetu'r-Risâle, 1.Baskı, Beyrut, 1400/1980, Tahkîk: Dr. Beşşâr Mâruf,

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac en-Neysâbûrî, *Sahîh*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul,

1401/1981

Nesâî, *Sünen*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981

Oğuz, Burhan, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976

Özcan, Hıdır; *Yahûdî Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul, Şubat 2006

er-Râzî ,Abdurrahman b. Ebî Hâtem Muhammed b. İdris Ebû Muhammed et-Temîmî; *el-*

Cerhu ve't-Ta'dil, Dâr-u İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1271/1952

_____, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir *Muhtâru's-Sihâh*; Matbaatu'l-

Mustafa el-Bâbî, Mısır , 1369/1950

Sarı, Mevlüt; *el-Mevârid*, İstanbul, 1982

- Sarıtoprak, Zeki** , *İslam İnancı Açısından Nüzûl-u İsâ Meselesi*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997
- Seyhan, Ahmet Emin**; *Hadislerle Kıyâmet Alâmetleri*
- Seyyid Kutup, Fî Zilâli'l-Kur'an**, Tercüme: E. Saraç, İ.H. Şengüler, B. Karlığa, Akit Gazetesi Yayınları, I-XVI
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr**; *Câmiu'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'an*, I-XIII, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999
- et-Temîmî, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtem**; *es-Sikât*, I-IX, Dâru'l-Fikir, 1375/1975
- _____, *Meşâhir-u Ulemâi'l-Emsâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1959
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ**; *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401
- Uğur, Mücteba**; *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayın Matbaacılık, Ankara, 1992
- Yar, Erkan**; *Müslüman Düşünüşünde İsâ'nın Yeryüzüne İnişi Paradigması*, Dîni Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001
- ez-Zehabî, Hamd b. Ahmed Ebû Abdillâh ed-Dimeşkî**, *el-Keşşâf fi Mârifeti Men Lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's -Sitte*, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Cidde, 1413/1992, Tahkîk: Muhammed Avvâme, I-II
- _____, *el-Kevâkibu'n- Neyyirât*, Dâru'l-İlm, el-Kuveyt, Tahkîk: Hamdi Abdülmecid es-Selefî
- Zebîdî, Muhibuddîn Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed**; *Tâcu'l-Arûs min Cevâhîri'l-Kâmus*, I-X, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır ,1305
- İbn Sâd, Muhammed b. Mûnî Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zuhrî**; *et-Tabakatu'l-Kübrâ*, I-VIII, *Dâru's-Sâdirân*, Beyrut